

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

На правах рукопису

ДИПЛОМНА РОБОТА

зі спеціальності: 231 “Соціальна робота”

на здобуття освітнього ступеня “Магістр”

на тему:

**Функції громадських екологічних організацій з розвитку
екологічної культури їх послідовників**

Студентки 2 курсу

ОС “Магістр”

спеціальності: 231 «Соціальна робота»

Сорохтіної Марії Олександрівни

Науковий керівник:

Доктор психологічних наук, професор

Львовочкіна Антоніна Михайлівна

_____ (підпис)

Допустити до захисту в ДЕК

кафедра соціальної роботи

завідувач кафедри:

кандидат соціологічних наук, доцент

Люта Леся Петрівна

_____ (підпис)

Київ – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ НЕОБХІДНОСТІ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ, ОСНОВИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ ТА ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.....	6
1.1 Розвиток екологічної культури як необхідна умова збереження та розвитку людської цивілізації.....	6
1.2 Теоретичні засади формування екологічної культури.....	14
1.3 Діяльність громадських екологічних організацій як засіб розвитку екологічної культури.....	28
Висновки до розділу 1.....	36
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СФОРМОВАНOSTІ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧАСНИКІВ ТА ПОСЛІДОВНИКІВ ГРОМАДСЬКИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ЯКОСТІ ЇХ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	37
2.1 Організація дослідження. Характеристика вибірки.....	37
2.2 Аналіз організаційної діяльності громадських екологічних організацій.....	42
2.3 Аналіз сформованості екологічної культури.....	45
Висновки до розділу 2.....	63
РОЗДІЛ 3. ПРОГРАМИ, ПРОЄКТИ ТА ЗАХОДИ З РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА ПРОГРАМА ЇЇ ПОКРАЩЕННЯ.....	64
3.1 Аналіз діяльності держави та громадських екологічних організацій з розвитку екологічної культури.....	64
3.2 Модель ефективного екологічного менеджменту та програма покращення розвитку екологічної культури громадськими екологічними організаціями.....	88
3.3 Формувальне дослідження.....	95
Висновки до розділу 3.....	98
ВИСНОВКИ.....	100
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	103
ДОДАТКИ.....	113

Вступ

Сучасна людина живе у світі, де надзвичайно швидкими темпами розвивається науково-технічний прогрес, зростає чисельність населення, переважає матеріалістична свідомість, наявна пріоритетність економічного благополуччя та проблема надспоживання. Через такі фактори людина вважає себе головною істотою в середовищі свого існування, яка самостійно визначає вплив на іншу його складову – природу і протиставляє себе їй. Проблема також полягає у тому, що у процесі своєї активної життєдіяльності вона взагалі втрачає усвідомлення зв'язку із нею, а, тим більше, значимості та рівня свого впливу на процеси у довкіллі. Однак, сьогодні у світі активно обговорюється проблема екологічної кризи, адже антропогенні зміни в навколишньому середовищі вже мають безпосередній вплив на життя суспільства та окремих його членів. Відтак, стан навколишнього середовища сьогодні змушує людину задуматися не лише про наявність нерозривного взаємозв'язку із природнім середовищем, але й про необхідність зміни своєї діяльності з метою відвернення тяжких наслідків екологічної кризи та, можливо, найбільшої загрози для людства - глобальної екологічної катастрофи. В Україні сьогодні наявні усі ознаки екологічної кризи – природнє навколишнє середовище значно забруднене, що сильно позначається на здоров'ї українців, швидко зменшується біорізноманіття, порушуються та зникають цілі екосистеми та природні зони внаслідок активної діяльності людини із задоволення власних потреб. Екологічні активісти, вчені та просто свідомі громадяни розуміють, що від подолання екологічних проблем у подальшій перспективі залежить соціальне та економічне благополуччя, здоров'я та, власне, саме існування людської спільноти. Шляхом подолання екологічної кризи є розвиток екологічної культури суспільства, підняття рівня екологічної свідомості, розширення екологічного світогляду, розвиток мислення, формування екологічного способу життя та здійснення активної проекологічної

діяльності. Наслідком має стати створення гармонійних взаємовідносин в системі “людина- довкілля” за принципом екологічності, коли людина буде задовольняти свої потреби та розвивати свою культурну діяльність завдяки природі, але при цьому не шкодитиме їй та сприятиме збереженню, розвитку та примноженню її елементів, що, у свою чергу, сприятиме створенню сприятливих умов середовища для розвитку самої людини. Такі чинники є необхідними умовами виживання людини та подальшого цивілізаційного розвитку. Сьогодні екологічна свідомість та її прояв у екологічній діяльності на усіх рівнях вже є частиною загальної культури у провідних країнах світу. Україна знаходиться лише на шляху до середнього рівня екологічної культури, проте ми маємо можливість його досягти за умови плідної роботи у цьому напрямку. Важливим засобом розвитку екологічної культури зараз постає просвітницька, нормотворча, дослідницька та регуляційна діяльність громадських організацій, які є важливим агентом у ланцюгу “держава – наука – підприємництво – громадські організації – суспільство”.

Актуальність даної роботи полягає в утвердженні та розкритті значимості громадських природоохоронних організацій у розвитку екологічної культури українського суспільства у зв’язку з актуальною потребою подолання екологічної кризи. Раніше ще не було здійснено спроби повноцінно проаналізувати діяльність громадського сектору у сфері екології та екологічного менеджменту, який наразі є важливим суб’єктом розвитку екологічної культури населення.

Проблеми екології, формування екологічної культури осмислювалися у публікаціях В. Андрущенка, Г. Бачинського, В. Вернадського, М. Кисельова, Ю. Одума, В.Крисаченка, М. Хилька, О.Білоуса, В. Борейка та інших відомих вітчизняних та іноземних учених. Дослідженням екологічної свідомості та різних підходів щодо визначення її змісту останні десятиліття займалися такі науковці, як С.Д.Дерябо, В.А.Ясвін, В. О. Скребець, О.В.Рудоміно-Дусятська, Ю.М.Швалб, А.М.Львовочкіна, І. В. Кряж, В.І.Панов, І.І.Шлімакова, О.Л.Вернік М.В.Хроленко. Визначення основних

типів екологічної свідомості здійснили І.В. Кряж, А.М.Львовочкіна С.Д.Дерябо, В.А.Ясвін. Натомість діяльність громадських екологічних організацій розглядали С.О.Люленко, Г.О.Обіход, А.О.Андрусевич, однак досі не було здійснено комплексного аналізу видів та змісту діяльності громадських екологічних організацій в Україні та їх ролі у розвитку екологічної культури суспільства.

Об'єкт: екологічна культура суспільства.

Предмет: функції громадських екологічних організацій з розвитку екологічної культури та особливості її організації як напрямку соціальної роботи.

Мета: дослідити сформованість екологічної культури суспільства, шляхи її розвитку громадськими екологічними організаціями та розробити схему ефективного екологічного менеджменту в суспільстві.

Завдання:

- 1) Вивчити теоретичне підґрунтя необхідності розвитку екологічної культури, теоретичні основи її формування;
- 2) Визначити функції діяльності громадських природоохоронних організацій, а також теоретичні засади діяльності громадських природоохоронних організацій;
- 3) На основі набору діагностичних методик дослідити рівень сформованості екологічної культури суспільства серед членів та послідовників громадських екологічних організацій;
- 4) Проаналізувати зміст та особливості організації діяльності громадських природоохоронних організацій;
- 5) Сформулювати власну модель взаємодії суб'єктів та об'єктів в системі розвитку екологічної культури в суспільстві та програму покращення просвітницької діяльності громадських екологічних організацій.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ НЕОБХІДНОСТІ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ, ОСНОВИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ ТА ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

1.1 Розвиток екологічної культури як необхідна умова збереження та розвитку людської цивілізації.

В наш час як науковцями, так і простими людьми на своєму рівні відбувається переосмислення місця людини у своєму життєвому середовищі та зв'язків людини як біологічної, так і культурної істоти водночас із іншими його складовими, особливо природним середовищем.

Ще академік І. Вернадський визначав, що усі живі організми, в тому числі людина, пов'язані із іншими елементами біосфери на планеті на молекулярному рівні. Далі взаємодія виходить за його межі і відбувається на подальших матеріальних рівнях - організмічному, популяційному, екосистемному. Матеріальний та енергетичний зв'язок живих організмів з біосферою безперервний і вічний. Людина і природа, тобто соціальне і природне середовище є елементами структури однієї великої системи біосфери, що обумовлює їх беззаперечну взаємодію. Більше того, взаємодія різних організмів між собою та із біосферою в цілому є обов'язковою умовою їх виживання. Людина серед живих організмів стала мати найбільш сильний перетворюючий вплив на біосферу, перетворивши її в новий стан існування – ноосферу. Вчений називає рушійною силою цього впливу наукову думку, а засобом - культурну біогеохімічну енергію людини. Життєдіяльність людини різко стала змінювати біосферу в такій мірі, що не лише сукупність частин життєдіяльності, але й проблеми самої людини в межах ноосфери не можна залишати поза увагою [16]. Таким чином, людська діяльність постає чинником формування та розвитку природного середовища, тобто агентом впливу на довкілля або суб'єктом змін у ньому, в той час, як природне середовище сприймає увесь вплив людини на нього і у відповідь змінює умови свого функціонування. Ці зміни, відповідно,

впливають на життєдіяльність людини, що вимагає від неї змінити характер своєї діяльності. Така ситуація визначає одне з провідних завдань життєдіяльності людини – формування екологічного способу життя, що і окреслює її рамки.

Екологічний спосіб життя заснований на понятті екологічної культури – культури взаємовідносин природи і людини в системі “людина- довкілля”. О. Рудоміно-Дусятська визначає екологічно орієнтований спосіб життя індивіда “як наявну у її життєдіяльності особливої зовнішньої і внутрішньої активності, спрямованої на освоєння середовищних умов її життя в спосіб, який сприяє задоволенню множини її фізичних, соціальних та духовних потреб, її всебічному і гармонійному розвитку” [61]. Натомість під екологічністю способу життя суспільства та його окремих груп науковець має на увазі такі характеристики способу життя, які забезпечують певну рівновагу взаємних впливів в системі суспільство –довкілля. Але рівновагу не варто пояснювати як спокій. Рівновага – це стан постійної активності, у перебігу якого суспільство різними способами компенсує чи усуває впливи природного середовища, які порушують стан рівноваги системи [60]. Рівновагу у взаємовідносинах людини та природи також можна назвати гармонією. Вона являє собою постійний процес узгодження різних потреб, інтересів, бажань, відношень та якостей людини із можливостями та потребами природного середовища. Так узгодження можна порівняти із шальками терезів. Допоки на обох шальках знаходяться різні за формою, але однакові за вагою предмети, вони взаємоутримують одне одного, і терези знаходяться у рівновазі. Тільки на одній з шальок з’явиться більший за вагою об’єкт, рівновага одразу порушиться.

Природне середовище також може задавати умови життєдіяльності людини. Коли змінюються умови природного середовища на певному етапі розвитку людства і постає задача витримати або ж покращити ці умови, тоді постає проблема адаптації. Адаптація передбачає зміну способів діяльності людини в нових умовах довкілля, адже лише діяльність є засобом зміни ситуації. Таким чином вона (адаптація) фіксує характер взаємодії людини з середовищем, що проявляється у вигляді певних моделей дій людини. Якщо ж людина

усвідомлює, що умови та обставини природного середовища змінилися, але не усвідомлює, що зміни мають відбутися безпосередньо і у її свідомості, а саме у її діяльності, або ж взагалі не вважає себе включеною у систему взаємодії, тоді процес адаптації порушується, що призводить до дезадаптованості поведінки людини. Дезадаптованість проявляється тоді у погіршенні умов життєдіяльності людини, її побуту, функціонування різних соціальних систем. Відтак, у контексті діяльнісної парадигми адаптація (трансформація) навколишнього природного світу по відношенню до людини, а її самої – по відношенню до довкілля є діяльністю, яка представляє складову формування екологічної культури.

Адаптаційний процес реалізується у певних видах механізмів активності людини як реакції на негативні фактори природного середовища. До першого виду механізмів відноситься така активність суспільства, що змінюється у відповідності із вимогами природи. Це “акомодаційний”, пасивний або конформістський механізм, що втілюється у діяльності людини, яка змінюється відповідно до вимог природного середовища. Позиція пристосування гарантує збереження і підтримку (саморегуляцію) фізіологічного і психологічного стану (гомеостазу) на певному рівні. Однак, в умовах постійно змінюваного природного середовища під все більш несприятливим впливом антропогенних чинників такої позиції для благополучної організації своєї життєдіяльності буває недостатньо, вона виявляється неефективною. За таких умов окремі індивіди чи соціум в цілому функціонують на мажоритній так званій нормі адаптації, перевищення якої веде до дезадаптації, тобто неможливості у попередні способи здійснювати процеси своєї життєдіяльності. Тоді перед людиною постає потреба змінювати власну діяльність таким чином, щоб вона не лише була зручною для неї самої, а й мала сприятливий вплив на природне середовище. До другого механізму відноситься такий вплив на природу, при якому вона приводиться у відповідність з потребами суспільства, природа у визначеному змісті включається в нього. Це “асиміляційний” або активний механізм, що втілюється у відтворювальній діяльності. Він є найбільш ефективним, сприяє взаєморозвитку як людини, так і природного середовища. Однак, сьогодні

динамічне збільшення виробничої та споживацької активності критично змінює процеси біохімічні та фізичні процеси на Землі. Це спричинює значну перевагу “асиміляційного” механізму над “акомодаційним”, що носить яскраво виражений деструктивний характер.

Необхідними умовами успішного процесу адаптації та формування екологічної культури є усвідомлення людиною взаємозалежності впливу своєї життєдіяльності на умови наявного середовища і їх зворотного впливу на її життєдіяльність, тобто опосередкованого впливу. Це означає, що людина так само впливає на функціонування процесів у природному середовищі, як потім будь-які зміни у цих процесах впливають на умови життєдіяльності людини. Тобто нею має усвідомлюватись обов'язковість, безперервність та рівнозначність свого взаємозв'язку з природним середовищем, що обумовлюється екоцентричною свідомістю. Їй відповідає установка про самоцінність природи як окремого середовища, про те, що людина є частиною природи, вона включена у неї, а, отже, її діяльність буде неодмінно впливати на стан природного середовища. Такий підхід базується на принципі самоідентифікації людини із природним середовищем, як середовищем свого існування окрім соціального середовища. І.В.Кряж визначає ідентифікацію як “механізм формування суб'єктивного зв'язку з природою, що дозволяє індивіду сприймати себе як частину природи, безпосереднього учасника екосистемної взаємодії. Вона відображається у явищі екологічної ідентичності” [30]. Однак, в наш час людина дуже часто не ідентифікує себе із природним середовищем як середовищем свого життя та чинить руйнівний вплив на нього заради власних інтересів або через недбалість. Саме це провокує дисбаланс у системі “людина-природа”, адже “через знищення елементів довкілля, людина знищує не лише середовище свого розвитку, а й саму себе, а індивідуально вигідні стратегії поведінки, наслідки яких не продумані детально, ведуть до колективного програшу, а потім і до індивідуального” [42]. Такий дисбаланс спричиняє екологічну кризу, що проявляється у екологічних проблемах та лихах, які шкодять та створюють великі проблеми для функціонування людини як живого

організму. Оскільки обидва суб'єкти в даній системі тісно взаємопов'язані, людство, окремі його суб'єкти сьогодні стають заручниками власної активності. Людству вже сьогодні загрожує незадоволення їх базових екологічних потреб. Наслідками екологічних негараздів, з якими сьогодні стикаються люди на різних рівнях соціального середовища (від особистості до держави), змушують їх усвідомлювати складові свого способу життя, що стосуються їх взаємодії із довкіллям, сприяють екологічному мисленню, самоусвідомленню і, як наслідок, формуванню екологічної свідомості. Відомо, що самосвідомість як рефлексія своїх дій виникає, коли порушується рівновага, проявляється неефективність звичних пристосувальних дій [61].

Екологічна свідомість також пов'язана із типом природокористування. Ю.Швалб розробив теоретичну модель трансформації екологічної свідомості у зв'язку зі змінами соціокультурних форм взаємодії людини з природним оточенням. Згідно з його твердженням “в наш час ми перебуваємо на етапі економічно доцільного природокористування, яке призводить до зміни не лише у образі життя людини, а й у самій структурі природи”. Така трансформація пов'язана з розвитком цивілізації, що призвело до остаточного відокремлення людини від природи, наслідком чого стали негативні дії по відношенню до природи- значне забруднення, руйнування та подекуди знищення її елементів. Факторами розвитку цивілізації, що сприяли цьому процесу, стали науково-технічний розвиток, процес урбанізації, прагматизація ставлення до природи у формі її перетворення на матеріал і ресурс задоволення людських потреб. Корисна частина стає джерелом добування матеріалів виробництва, некорисна – предметом милування і мистецтва, а природне середовище, що оточує, - місцем відпочинку і дозвілля [73].

За даними глобального дослідження Всесвітнього фонду природи на основі Індексу живої планети за 1970-2014 роки на планеті на 60% зменшилась чисельність біорізноманіття, зникла велика кількість видів та цілих популяцій тварин. Це відбулося через безпрецедентні зміни на земній кулі, які стали наслідком “великого прискорення” – явища, коли, починаючи з 1950 року, усі

показники людської діяльності стрімко зросли (видобуток корисних копалин, урбанізація, збільшення кількості населення) і спровокували різке збільшення попиту на енергію і територію. Відтак, зараз людство вступає у нову геологічну епоху – антропоцен – коли саме людина є ключовим фактором, який змінює клімат, біорізноманіття та довкілля в цілому [2].

За визначенням І.В.Кряж система життєзабезпечення сучасного суспільства включає три базові складові, що утворюють межі позитивних зворотніх зв'язків і визначають екоруйнівний ефект людської активності, що наростає, а саме: розвиток технологій зміни екологічного оточення, збільшення споживання, що визначається зростанням чисельності населення у країнах, що розвиваються, та збільшенням продуктового споживання на душу населення, а також екологічною експансією – розширенням території проживання людини за рахунок руйнування природних екосистем. Такі методи вирішення завдань людського життєзабезпечення обумовлюються установками свідомості та фіксуються у формі домінуючої соціальної парадигми. Домінуюча соціальна парадигма складається з двох підходів – соціально-економічного та космологічного. Економічний компонент уособлюється у збільшенні споживання, політичний – у лібералізмі, що підтримує індивідуалізм та приватну власність, а технологічний – в технологічному оптимізмі. Саме економічний компонент чинить найбільш згубний вплив на проекологічну свідомість, а, відтак, на проекологічну діяльність. Натомість, космологічний вимір проявляється у антропоцентризмі, атомізмі та орієнтації на конкуренцію. Обидві складові поєднуються у ідеї матеріального прогресу. Зростання матеріального благополуччя виправдовує зростання споживання, екоруйнівні технології та експансію. Відтак, скорочення кількості екологічних ресурсів не сприяє переходу до екологічно відповідальних процесів життєдіяльності, а, навпаки, лише посилює протистояння людини із довкіллям і сприяє екоруйнівній активності [26].

Розглядати взаємовідносини людини і природи можна також з позиції відображення у ставленні людини до природи власної зрілості. Ю.М.Швалб

запропонував умовне порівняння ставлення людини до природи із віковими особливостями розвитку людини. Так людина вже перейшла стадію цілковитого та вимушеного єднання із природою і перейшла до періоду дитячого егоцентризму, коли найважливішим бачиться задоволення власних потреб і ще не вироблене цілковите розуміння, що потрібно і яким чином турбуватись про своє життєве середовище і природне середовище у тому числі. Відтак, наступною закономірною стадією має бути поступове “дорослішання”, усвідомлення значимості впливу своїх дій на довкілля, взаємодоповнююче існування [70].

Для уникнення таких негативних опосередкованих наслідків впливу людини на природу необхідне формування екологічної свідомості, екологічно орієнтованого світогляду нового типу, вміння прогнозувати не лише близькі, а й віддалені наслідки своєї діяльності, а також здатність проектувати власну діяльність і робити екологічну експертизу. Все це складає чинники, які обумовлюють ведення екологічного способу життя. Він передбачає усвідомлення того, що лише збереження і розвиток природного середовища сприятиме створенню необхідних умов для власного існування та розвитку людини. Отже, справжні зміни в навколишньому середовищі – як природному, так і соціальному можуть відбутися лише якщо індивід змінює власний спосіб життя.

Однак, визначаючи самоцінність природи, не слід забувати про самоцінність людини. Будучи складовими однієї системи “людина – середовище”, кожен із них рівнозначно має власну важливість. Відхилення від рівноваги взаємодії може відбуватись з боку людини не лише у бік природи, а й у бік соціуму. Відтак, сьогодні постає нова проблема – людина, піклуючись про природу, роблячи акцент на її збереженні у своїй життєдіяльності, забуває про власну цінність. Це проявляється, з одного боку, у пасивному самозреченні, відмові від взаємодії із здобутками цивілізації, а з іншого боку, у прояві агресії до інших людей. Прикладів таких дій поки небагато, але тенденція вже намітилася, що говорить про порушення балансу у даній системі з іншого кінця.

Такі дії ще називають “екологічним фашизмом”, оскільки “носії біоцентричної свідомості головним ворогом природи вважають людину. На основі такого положення вони роблять висновок: щоб не загинула природа, потрібно знищувати людей” [44]. Наслідком такого ставлення може бути порушення взаємодії в соціальному середовищі, що також може призвести до трагічних наслідків. Без регулювання соціальних процесів суспільство може перетворити природне середовище на непридатне для нормального існування людини, а відсутність заходів щодо поліпшення екологічної ситуації може призвести до руйнівних (деструктивних) соціальних процесів, здатних перервати поступальний суспільний розвиток [7]. Виходячи з такого положення можемо зробити висновок, що гармонія між людиною і природою пануватиме, в тому числі, тоді, коли вони як складові єдиної системи не лише не завдаватимуть збитків одне одному, а й гармонійно регулюватимуть процеси всередині свого середовища. В такому випадку можна говорити про ще одне поняття - “екологічності” культури, яку також необхідно розвивати. На думку Д.Ліхачова “не тільки забруднення зовнішнього середовища, загроза екологічної кризи, але й забруднення внутрішнього світу людини, його духовної пам’яті й свідомості означає розпад особистості”[46].

Відтак, у сучасному світі розвиток екологічності та екологічної культури, в свою чергу, постає обов’язковою умовою буття людства, без якої вже неможливо уявити перспективу подальшого розвитку цивілізації. Це означає, що екологічна культура стає фактором розвитку цивілізації. За таких умов у взаємодії людини з природою має панувати гармонія та взаєморозвиток, що представлені у формі коеволюції і взаємовигідної єдності. Проекологічне ставлення до природи передбачає наявність відчуття відповідальності за наслідки своєї діяльності для природного середовища, стурбованість екологічними проблемами. В той же час гармонійні відносини людини і природи являють собою відсутність екологічних криз та катастроф, підтримання екологічного балансу, покращення та примноження складових природного середовища. За визначенням Ю. Швалба “Зміна діяльності детермінується

принципом екологічності, що являє собою таку взаємодією компонентів у системі “людина – середовище”, за якої будуть створені двосторонні умови для розвитку всіх значущих компонентів системи. Принцип екологічності відображує змістовний характер взаємозв’язку компонентів системи. За цих умов сама людина своїми діями поліпшує умови функціонування та розвитку компонентів самого середовища. Найбільш високим рівнем екологічності буде така діяльність людини, яка завдяки розвитку елементів довкілля створює середовище власного розвитку. У цьому випадку складеться стабільна екосистема, що буде здатна до саморозвитку” [71].

1.2 Теоретичні засади формування екологічної культури.

Поняття “екологічна культура” як і саме поняття “культура” має багато визначень. Одні вчені розглядають екологічну культуру у вузькому значенні – як окремий вид людської діяльності. Він втілюється в уявленні про культуру як про перетворювальну чи удосконалювальну діяльність людини, відтак про екологічну культуру як про перетворення чи удосконалення людиною природного середовища. Так В. Крисаченко у функціональному відношенні визначає екологічну культуру як цілепокладаючу діяльність людини, спрямовану на організацію та трансформацію природного світу відповідно до власних потреб та намірів. На думку науковця вона є чинником цивілізаційного розвитку і є головним механізмом пристосування людини до навколишнього середовища з метою успішного конкурування з іншими живими істотами [27]. Таке визначення виявляє такий характер взаємовідносин людини й природи, який ставить людину на верхівку природної ієрархії, визначає головною істотою, яка підкорює і використовує природне середовище для задоволення власних потреб розвитку, нівелюючи самоцінність елементів природи.

Інші ж вчені розглядають екологічну культуру у більш широкому значенні, визначаючи її як один з різновидів загальної культури, один із її проявів. Напротивагу попередньому трактуванню Е.Гірусов визначає екологічну культуру як “продовження і розвиток загальної культури, що виражає характер і новий рівень відносин між суспільством і природою. Вона по-різному

проявляється в системі духовних цінностей, соціальних інститутах, у всіх видах людської діяльності, безпосередньо пов'язаних з пізнанням, освоєнням і перетворенням природи". В той же час вчений наголошує не на протиставленні, а на єдності культури та природи. Він вказує, що "у процесі свого розвитку вони припускають наростаюче взаємопроникнення. Тому перехід до екологічно орієнтованої культури є закономірним: він підготовлений усією людською історією. Адже людина придбала навички культури не тільки всупереч природі і не тільки тому, що постійно перебувала у боротьбі з нею. Витоком людської культури завжди було те, що людина часто прагнула перебувати в гармонії з природою, навчалася у неї розуміння властивих їй явищ, законів, співзвуччі в перетвореному вигляді втілювала їх у матеріальних і духовних цінностях" [71].

Таке твердження визначає взаємопов'язаність природних та культурних процесів, а, отже, визначає людину частиною природи, яка перебуває із нею у неперервному та гармонійному зв'язку. А.М. Львовичкіна дає структурне визначення екологічної культури. У вузькому сенсі вона постає відображенням життєвого середовища і норм діяльності у ньому. У повному визначенні екологічна культура розглядається як система індивідуальних морально-етичних норм, поглядів, знань, установок, цілей і цінностей, які стосуються взаємовідносин у системі "людина - довкілля" і реалізується через екологічну свідомість, що відображає мікрорівень, мезорівень, макрорівень та мегарівень середовища, а також – через екологічну діяльність, що проявляється у підтримці, розвитку довкілля та у створенні його елементів [41]. У іншому визначенні науковець стверджує, що екологічна культура визначається як сукупність досягнень як суспільства загалом, так і окремої людини, у виробничій, матеріальній та духовній екологічній діяльності, спрямованій на збереження, розвиток та створення нових елементів довкілля, а також сукупності ціннісних орієнтацій [41]. Таке визначення підкреслює беззаперечність взаємозв'язку людини із природою та водночас його гармонійність.

Узагальнюючи різні підходи до визначення поняття екологічної культури, ми стверджуємо, що вона являє собою новий рівень взаємовідносин людини і

природи в системі “людина-природне середовище”, за якого людина, будучи визначальною складовою цієї системи, використовує природу для задоволення своїх потреб, але при цьому усвідомлює свій взаємозв’язок із природою, значимість впливу своєї життєдіяльності на неї, що регулюється різними компонентами екологічної свідомості та відображується у діяльності на різних рівнях.

Екологічна культура як широке поняття має власну ієрархічну структуру. Компонентний склад такої структури залежить від підходу і напрямку дослідження науковців. Вона представлена на рисунку 1.1.

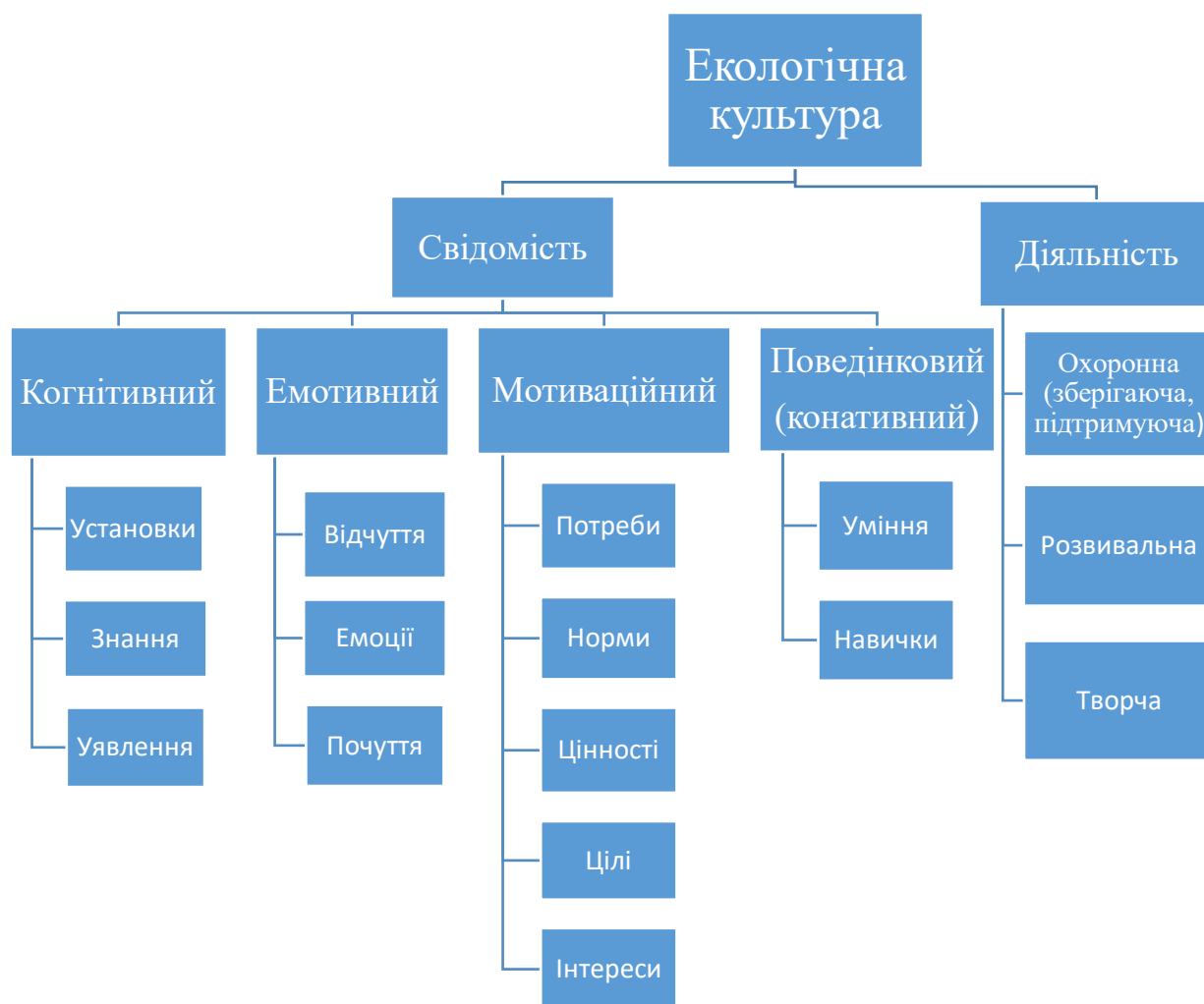

Рис. 1.1 Схема ієрархічної структури складових екологічної культури

Незмінними складовими екологічної культури залишаються екологічна свідомість та екологічна діяльність. Найбільш доцільним визначенням

екологічної свідомості нам видається визначення В. Скребця, що “екологічна свідомість- це рівень психічного відтворення природного і штучного середовища, свого внутрішнього світу, саморефлексія місця і ролі людини у біологічному, фізичному та хімічному світі, а також самоврегулювання та наповнення цього відтворення екологічним змістом” [13]. В.І.Медведєв та А.А.Алдашева дають методичне визначення екологічної свідомості як сформованої у вигляді понятійного апарату системи відносин людини до його зв’язків із зовнішнім світом, до можливостей і наслідків зміни цих зв’язків в інтересах людини чи людства, а також поширення існуючих концепцій і уявлень, що мають соціальну природу, на явища і об’єкти природи і на їх взаємні зв’язки із людиною. Система відносин передбачає їх активний динамічний характер [49]. Другу складову екологічної культури – діяльність – визначають діяльність з підтримки, розвитку довкілля та створення його елементів, тобто збереження, покращення та примноження його елементів. Крім того, К.А. Даллакян, А.І. Дронов, Є.І. Карпенко, М.М. Мамедов, Ю.Г. Марков вважають екологічну діяльність інтегративним поняттям для визначення специфічних екологічних аспектів різних видів діяльності. На їх думку, аспекти такої діяльності проявляються і в політичній, і в правовій, і в моральній та інших сферах діяльності [67].

В свою чергу, в структурі екологічної свідомості різні науковці та дослідники виділяють різні компоненти. Ми визначили, що екологічна свідомість включає у себе чотири компоненти – когнітивний, емотивний, мотиваційний та поведінковий або конативний. Когнітивний компонент включає у себе комплекс знань (поняття, визначення, факти, теорії), уявлень та установок, які відображують особливості взаємодії людини як уособлення соціуму та природного середовища. Провідна функція цього компоненту – пізнавальна та формувальна, забезпечує включеність у взаємодію в системі людина-природа. Другий компонент – емотивний – включає відчуття, почуття та емоції. Емоції та почуття відображують ставлення до екологічної дійсності та сприяють більшій зацікавленості у проекологічній діяльності. До третього компоненту, а саме

мотиваційного, відносяться потреби, норми, цілі, цінності та інтереси. Саме цей компонент визначає наші інтенції до діяльності та стає її рушійною силою. В.А.Ясвін та С.Д.Дерябо також визначають такі типи мотивації взаємодії з природою - естетичний, прагматичний, когнітивний, практичний [22]. Його функцією є спонукальна. До конативного відноситься воля як “здатність людини, що проявляється у самодетермінації і саморегуляції нею своєї діяльності та різних психічних процесів” [37], які забезпечують формування певних умінь та навичок проведення екологічної діяльності. Саморегуляцію можна розуміти як оптимізацію власного стану та внутрішню активність індивіда, що проявляється через низку процесів і на різних рівнях психіки [53]. За дослідженнями І.А.Мунасіпової-Мотяш існує три рівні саморегуляції екологічної свідомості. Саме на третьому рівні екологічна реальність починає сприйматись усвідомлено, активізуються мисленнєві процеси, які потребують отримання конкретної інформації та знань про стан екологічної дійсності, відбувається регулювання своїх дій відповідно до цілей і обставин навколишнього середовища, а також пошук найбільш ефективних шляхів дій у відповідності з умовами середовища та для ефективної їх зміни. Завдяки здійсненню саморефлексії у подальшому буде можлива реалізація проекологічної діяльності [55]. Тому функціями конативного компоненту можна визначити спонукальну та регулювальну.

Екологічна культура транслюється завдяки особистісній соціально-екологічній компетентності, що характеризує те, як конкретна особистість засвоїла цю культуру і може її передавати іншим – сформована екологічна компетентність виражається у поєднанні певного способу життя та визнання цінності довкілля, що приводить до екологічності способу життя (отже, екологічність стає якістю способу життя) – у цих рамках відбувається формування системи діяльності, яка впливає на певні чинники життєвого середовища, а вони, у свою чергу, впливають на спосіб життя і стають факторами цього способу життя. Наприклад, діяльність, спрямована на збереження чистого повітря, води, ґрунтів стає однією із умов збереження здоров'я людини [45].

Конструкт екологічної компетентності являє собою поєднання здібностей, установок, навичок і досвіду діяльності. Їх поєднання має сприяти ефективній трансляції екологічної культури та проєкологічній поведінці з метою впливу на вирішення екологічних проблем. Таким чином, екологічна компетентність є основоположним елементом в успіху екологічної діяльності. Екологічні знання разом з цінностями являють основу екологічного мислення. Вони сприяють подоланню негативних екологічних явищ, збереженню та примножити різноманітність флори і фауни, забезпечують сприятливі умови для подальшого життя. Зараз, в умовах сучасної екологічної ситуації, яка склалася в багатьох регіонах України та на планеті в цілому, стає актуальним включення в структуру як професійної компетентності спеціаліста, так і громадянської компетентності людини екологічної складової, яка б дозволила своєчасно знаходити правильні, з позиції мінімального ризику для здоров'я людини і якості навколишнього середовища, вирішення проблемних екологічних ситуацій [54].

Питання типології характеру відносин людини і довкілля у екологічній психології досі залишається дискусійним і теоретизованим, потребує більшої перевірки на практиці. Особливістю типології є множинність підходів до визначення її параметрів. Ряд вчених, а саме С.Д.Дерябо, В.А.Ясвін, О. Рудоміно-Дусятська, В. Скребець, А. Львовчкіна розробили один вид типології, яка досі є базовою в екологічній психології. Вони утверджують трикомпонентну типологію, в основу якої покладено орієнтацію на людину, природу чи на їх однакову цінність:

- Антропоцентрична екосвідомість (людина визнається найбільшою цінністю, а природа – лише її власність, котра повністю їй підпорядкована, відбувається повне ігнорування прав природи в процесі задоволення людських потреб);
- Природоцентрична екосвідомість (найбільшою цінністю є природа, людство ж повинно бути цілком і повністю їй підпорядкованим, в основі повинно лежати самообмеження та самопожертвування на благо природи);

- Екоцентрична екосвідомість (гармонійний взаємозв'язок, взаємодія та взаєморозвиток людини та природи) [16, 17].

В основі їх підходу лежить переконання, що найбільш оптимальний тип екологічної свідомості – антропоцентричний.

А.Калмиков і А.Калмикова запропонували наступну типологію відносин, доповнивши конструкт “природоцентризм- антропоцентризм” конструктом “еґоорієнтація- екоорієнтація”. У даній типології автори спробували відійти від парадигми “суб’єкт- об’єктних” відносин людини і природи, додавши альтернативу “суб’єкт- суб’єктних” відносин.

- Еґоорієнтований природоцентризм, подібний до ставлення дитини до батьків: людина діє тільки заради себе, але джерелом усього, насамперед власного існування, визнає виключно природу. Природа визначає життя людини, і вона не може впливати ні на умови свого життя, ні на його перебіг. Така взаємодія носить характер “об’єкт- суб’єктних” відносин.
- Екоорієнтований природоцентризм характеризується не лише ставленням людини до природи як найвищої цінності, але й нівелюванням самої себе до рівня істоти, начебто випадково створеної природою. Має характер “об’єкт- об’єктних” відносин.
- Еґоорієнтований антропоцентризм – людина уявляє себе центром всесвіту, а все, що відбувається у ньому, існує тільки для неї і є породженням її розуму. Таке ставлення є наслідком технологічних успіхів цивілізації, що породжує відчуття відчуженості від природи. Носить характер “суб’єкт- об’єктних” відносин.
- Екоорієнтований антропоцентризм – людина залишається центром світу і головною цінністю, але, як добрий господар, орієнтована на творення, а не на руйнування, а, отже, спрямовуватиме свою діяльність на підтримку добробуту і розвиток свого дому - світу. Має характер “суб’єкт- суб’єктних” відносин.

Останній тип відносин автор визначає найбільш оптимальним, що співпадає з обраним нами підходом [25].

М. Шедловська запропонувала розширену типологію, до якої ввійшли три типи – альтруїстичний, нейтральний та прагматичний. Відповідно до особливостей компонентів свідомості на основі конструктів “усвідомленість-обмеженість” та “діяльнісний-егоїстичний” вони поділяються на усвідомлено-діяльнісний, усвідомлено-егоїстичний, усвідомлено-відсторонений, обмежено-діяльнісний, обмежено-егоїстичний. Усвідомлено-діяльнісний та обмежено-діяльнісний, в свою чергу, поділяються на активний та пасивний [74].

Ще однією типологією, що привертає увагу і яку визначив О.Л.Вернік, є типологія суб’єкт-об’єктного сприйняття людиною своїх відношень з природою, що проявляється через складові взаємодії - себе як “Я” та природного середовища. Відповідно до класифікації К.Хорні він виділяє три типи саме неекологічних відносин. Перший тип – “рух проти людей”, тобто проти природного середовища. Йому притаманне прагнення перемогти середовище, яке сприймається як загроза або джерело конкуренції, адже людина вважає себе суб’єктом, в той час, як середовище є для неї лише об’єктом, якому можна завдавати збитків. Другий тип “до людей” переноситься на відношення “до середовища” і є об’єкт-об’єктним. За нього людина відмовляється від своїх бажань, зливаючись із природним середовищем, але не заради природи, а заради задоволення власної потреби бути потрібним іншим, отримувати схвалення інших за свою діяльність. Третій тип “рух від людей” характеризується відчуженням від природи, втратою ідентифікації з ним, є суб’єкт-суб’єктним, але при цьому природа уявляється активним елементом, який чинить тиск на неї і з ним треба боротися [17].

У підході ставлення людини до середовища С.Д.Дерябо, С.В.Ясвіна, А.М.Льовочкіної, І.В.Кряж, О.В. Рудоміно-Дусятської ключовою є орієнтація на природу як окремий суб’єкт взаємодії, а, відтак, йому характерна відмова від ієрархічного бачення картини світу, на верхівці якої знаходиться людина, що виражається у провідній установці свідомості – екоцентризмі. А.М.Льовочкіна

вважає, що людина є важливою складовою системи людина-природа, як і природа. Тому вона має пам'ятати не лише про турботу про стан довкілля, а й про задоволення своїх потреб та свій розвиток. Надмірне самообмеження шкодитиме самій людині як на індивідуальному, так і на рівні соціуму, спричинюватиме як соціальну, особистісну деградацію так і соціально-економічні проблеми. Ю.М.Швалб також підкреслює значимість того, щоб людина залишалася у центрі світової ієрархії, що відображується у антропоцентризмі як базовій установці людської свідомості, оскільки порушення такої орієнтації призводить до сумних наслідків не тільки для окремих людей, а й для цілих соціумів, історичних епох і навіть цивілізацій [70]. Але він зазначає, що потрібно долати не антропоцентризм, а антропологічний егоцентризм, коли установка на використання має бути замінена на “раціональне природокористування” [70].

І.В.Кряж визначає два полюси відношень до природи: “байдужість – екологічна безграмотність – безвідповідальність – жорстокість – егоїзм”, з іншого: “альтруїзм – бажання до внутрішньої гармонії – переоцінка життєвих цінностей – відповідальність – пошук духовної основи – екологічна занепокоєність – любов до природи – потреба в спілкуванні з нею” [19]. Перший полюс втілюється в домінуючій соціальній парадигмі у той час, як проекологічна свідомість та поведінка сформували протилежну соціальну концепцію взаємовідносин людини та довкілля - нову екологічну парадигму. Їм притаманні такі переконання: людина – це лише один з небагатьох взаємозалежних біологічних видів у біотичних спільнотах, наш світ має чіткі фізичні і біологічні межі, людина не здатна передбачити усі небажані наслідки своїх дій, інші види живих істот мають такі ж права, як і людина, природний баланс дуже крихкий і може бути зруйнований, існує загроза антропогенної катастрофи. Нова екологічна парадигма орієнтує на екозбереження, підтримання стійкості екологічних систем, зниження тиску людини на біосферу, але не задає чітких соціально-економічних орієнтирів [27].

Вивчивши підходи до типології ми вважаємо доцільним використовувати трикомпонентну типологію – антропоцентризму, екоцентризму та природоцентризму, у якій екоцентризм є найбільш оптимальним типом взаємодії людини з природою, дійсною альтернативою крайнощам, які проявляються у біоцентризмі та антропоцентризмі, та, за виразом А.М.Львовичкіної, третьою стратегією поведінки людини в довкіллі [33]. За цього підходу людина дбає про себе, але не забуває піклуватись і про довкілля. Це має виражатись у врахуванні сумісності технологій виробництва предметів людських потреб та використання природних ресурсів із біологічними процесами природних систем. Змістовні компоненти екоцентричного типу свідомості наведені у Таблиці 1.1 (Додаток Б).

Ми пропонуємо доповнену таблицю підтипів взаємозв'язку людини і природи, що базується на конструкті “конструктивна - деструктивна” взаємодія людини й природного середовища та трьох базових типів екологічної свідомості – біоцентричного, екоцентричного та антропоцентричного (Таблиця 1.2). Деструктивна взаємодія у нашому розумінні відповідає екодевіантній поведінці.

Таблиця 1.2

Підтипи екологічної свідомості на основі взаємозв'язку типів екологічної свідомості з конструктивною чи деструктивною спрямованістю

	Конструктивний		Деструктивний	
Біоцентричний	“Самозречення”		“Зелений фашизм”	
Екоцентричний	Доросла/ “зріла” позиція	Дитяча позиція	-	
Антропоцентричний	-		Апатія	Егоцентризм

Перший підтип – біоцентричний конструктивний або “самозречення” – являє свідомість та діяльність людини, яка спрямована на відмову у потребі користуватись надбаннями цивілізації і повернення до “першооснови” існування людини і “природних начал”. У основі лежить уявлення про світову

ієрархію, на верхівці якої знаходиться природа, а людина є її меншою частиною. Діяльність спрямована на збереження та розвиток довкілля, злиття із ним у симбіотичному зв'язку. Піклуючись про довкілля, людина свідомо відчужується від цивілізації, применшуючи значимість власних потреб, але її поведінка та погляди не завдають шкоди соціальному середовищу. У сучасному світі проявляється у створенні екопоселень або ж відчуженому житті вдалині від цивілізації на лоні природи. У житті в звичайних населених пунктах проявляється у максимальній відмові від користування сучасними засобами пересування, технічними засобами, побутовими предметами, спрощеному або неохайному зовнішньому вигляді. До цього типу також відносяться люди, які проповідують утопічну ідею повернення усього людства до “природних начал” свого буття і побудови суспільства рівних можливостей і потреб, але мирним шляхом.

Другий підтип – біоцентричний деструктивний або “зелений фашизм” – характеризується девіантною поведінкою по відношенню до соціуму і окремих його індивідів на користь природи. Занадто турбуючись про природу, ставлячи елементи природного середовища подекуди вище за значимістю ніж саму людину, вона знецінює інших суб'єктів суспільства, завдаючи їм збитків або ж знищуючи з метою збереження довкілля як ключової складової біосфери. Такі погляди і установки проявлялись у ідеях знищення індустріального устрою, створення колективістичного суспільства, знищенні окремих категорій людей, терористичних актах чи акціях. Вони також використовувалися у деяких нацистських і тоталітарних режимах.

Третій підтип – екоцентричний конструктивний або “доросла позиція” – є найбільш гармонійним і оптимізованим типом взаємодії людини й довкілля. У його рамках людина вважає себе частиною природи. У своїй картині світу вона уявляє себе рівноцінною з природним середовищем складовою біосфери. Вона, як турботливий господар, прагне максимально оберігати та покращувати свою оселю – природу. При цьому вона не забуває турбуватися про свої інтереси, потреби й бажання, узгоджуючи їх із природними можливостями і потребами.

Важливим є те, що вона усвідомлює значимість своїх дій для стану довкілля та загрози наслідків шкідливої та руйнівної діяльності для свого благополучного існування. Такий тип проявляється у економії ресурсів, охороні усього біорізноманіття та збільшення його чисельності, винайденні нових органічних матеріалів, альтернативних синтетичним, вторинна переробка штучних, очищенні екосистем від забруднювачів, використання альтернативних джерел енергії тощо. Прикладами діяльності такого типу є технології та засоби організації життєвого середовища у країнах Західної Європи. Яскраві приклади можна побачити не лише на вулицях європейських міст, а й у маленьких містечках та поза межами населених пунктів. Це заводи, які працюють на обладнанні, яке не здійснює шкідливих викидів у атмосферу, гідросферу та геосферу; гарно облаштовані вулиці міст, де усі дерева огорожені і біля них розташовані зручні лави; сучасні технологічні будівлі, простір навколо яких густо засаджений рослинами або ж дахи будівель з широкими газонами та насадженнями; містки для великих тварин, засаджені рослинами, над автобанами та тунелі під ними для дрібних тварин; масовий перехід до використання електромобілів; заміна поліетиленових упаковок та пакетів біорозчинними або тканинними. В останні роки в європейських країнах поширилась практика ревайлдингу – штучного відновлення екосистем певних територій з метою повернення і подальшого збереження біорізноманіття та природних ландшафтів. Таких прикладів на сьогодні можна навести дуже багато.

Четвертий підтип – екоцентричний конструктивний або “дитяча позиція” – не є безпосередньо деструктивним, але й не завжди є зберігаючим та розвиваючим для довкілля та, відтак, для самої людини. Його також ще можна назвати дитячою позицією, тому людям такого типу притаманний зовнішній локус контролю. Так людина вважає себе частиною довкілля, але не до кінця усвідомлює значимість та відповідальність за вплив своїх дій на довкілля або переконана, що вона одна не може впливати на стан природи. Їй притаманна особистісна пасивність та відсутність дій для охорони та розвитку довкілля, а також споживацька позиція. При цьому людина може виражати свою вербальну

підтримку діям з охорони, покращення та створення нових елементів довкілля, проте самостійно для цього нічого не робитиме. Однак, слід зазначити, що така поведінка може бути вмотивована ззовні. Тоді людина діятиме, але її мотивами буде прагнення схвалення з боку оточуючих або старших у випадку дітей, або ж це буде сліпе слідування вимогам суспільства, або ж така поведінка робитиме її кращою в очах інших, адже це буде норма модних тенденцій. Наприклад, людина може погодитися підписати петицію про заборону забудови заповідної зони, але сама не влаштовуватиме і не ходитиме на акції, не висаджуватиме рослини і вже тим паче не висуватиме нові ідеї з покращення природного середовища. Іншим прикладом може слугувати долучення до акції висадки дерев не за власним бажанням покращити екосистему, а через очікування, що дитині за це поставлять гарну оцінку, молодь виглядатиме “престижніше” серед однолітків, а старші люди дотримуватимуться норм екологічної діяльності у сучасному суспільстві і таким чином виглядатимуть гідними поваги в очах інших людей.

П'ятий підтип – антропоцентричний деструктивний – визначається апатією, байдужістю людини по відношенню до природного середовища і є опосередковано девіантним. Для нього характерне відчуження від природи, відсутність усвідомлення єдності з нею, відповідальності за наслідки своїх дій для довкілля, впливу природи на людину і мотивації до будь-якої проекологічної діяльності, а, отже, зовнішній локус контролю. У свідомості таких людей панує установка, що людина і природа є окремими життєво функціональними системами і ніяким чином не пов'язані одна з одною. Таким чином, людина не руйнує природне середовище, але й не розуміє чому варто і не бажає ніяким чином підтримувати таку діяльність. Тим самим вона, не усвідомлюючи того, завдає шкоди і створює загрозу довкіллю, а, відтак, і власному існуванню у найближчому майбутньому.

Шостий і останній підтип екологічної свідомості та діяльності – антропоцентричний деструктивний або, як ще його називають, егоцентричний – є крайньою формою антропоцентризму та, на нашу думку, найгіршим у взаємодії

людини та довкілля. Він носить яскраво девіантний характер, адже тоді людина повністю знецінює можливості та потреби довкілля, прагнучи максимально задовольняти лише власні інтереси, потреби та бажання. За таких умов людина здійснює цілеспрямоване чи мимовільне занедбання, виснаження або ж руйнування довкілля. Такий деструктивний характер діяльності продиктований уявленням людини про себе як про верхівку ієрархії у біосфері та можливістю або навіть необхідністю підкорення нею природи. Він проявляється у забрудненні довкілля, надмірному споживанні природних ресурсів, вирубці лісів, браконьєрстві, знищенні природних ділянок і навіть цілих екосистем, відвертому ігноруванні природоохоронного законодавства тощо.

Дані підтипи, що відображають характер взаємовідносин людини й природи, також можна зобразити у вигляді кіл. Вони представлені на рисунку 1.2 (Додаток Г).

У Таблиці 1.3 (Додаток Д) представлена наша таблиця співвідношення компонентів екологічної свідомості із трикомпонентною типологією взаємовідносин у системі “людина-довкілля”. У ній зазначено розширений опис підтипів взаємодії людини та природи у відповідності з компонентами екологічної свідомості.

Як визначила А.М.Львовочкіна, “екологічна свідомість і відповідна до неї діяльність проектується в екологічну культуру, відображаючи рівневість у психічному відтворенні середовищних впливів”. У екологічній свідомості відображуються такі рівні - мікрорівень, мезорівень, макрорівень та мегарівень, яким відповідають такі форми діяльності – збереження, розвиток довкілля та створення його елементів [7].

Для визначення наскільки сформована екологічна культура та яким чином її розвивати далі необхідно визначити рівні сформованості екологічної культури. Ми виділяємо три рівні сформованості – низький, середній та високий. На низькому рівні екологічна свідомість характеризується свідомим прагненням людини задовольняти лише власні потреби без врахування потреб природи та інших людей або ж навпаки, задоволення потреб природи у збиток для людей, а

діяльність – руйнуванням, занедбанням, виснаженням природного середовища та свідомою відмовою підтримувати екологічну діяльність або руйнування соціального устрою. Ми вважаємо, що такі крайнощі є однаково негативними для всієї системи “людина-довкілля”, адже вони порушують її баланс. Йому відповідає егоцентричний тип, “екологічний фашизм” та екологічна апатія. До середнього рівня екологічної свідомості ми відносимо прагнення задовольняти за пріоритетністю потреби свої або природи, але без нанесення збитків тій чи іншій складовій системи. Для нього також властиве усвідомлення самоцінності кожного з суб’єктів системи та значимості своїх дій по відношенню до довкілля, однак неготовність та відсутність мотивації до екологічної діяльності. Сюди відноситься відсутність як деструктивної, так і конструктивної діяльності у природному середовищі або ж наявність підтримуючої діяльності під впливом зовнішніх факторів. Середньому рівню відповідає тип “самозречення” або ж дитячої позиції. Високий рівень екологічної свідомості визначається взаємовигідним гармонійним співіснуванням людини та природи, а діяльність високого рівня являє собою охорону, покращення та примноження елементів природного середовища, а також покращення соціального середовища. Йому відповідає доросла позиція екоцентричного типу екологічної свідомості та діяльності.

1.3 Діяльність громадських екологічних організацій як засіб розвитку екологічної культури.

Перші “зелені рухи”, що являли собою неурядові організації, об’єднання, товариства до 1980-х років у Радянському Союзі існували, але знаходилися у “стримувальному”, обмежувальному положенні, будучи адаптованими під умови існування та діяльності соціальних інституцій та об’єднань, які існували за принципами радянської ідеології всемогутності людини та її владою над природою, правом та метою використання її у власних цілях, а відтак не маючи змогу у повній мірі здійснювати свою активну відкриту діяльність і розголошувати наявність екологічних проблем. В ту епоху радянська людина ще мислила себе володаркою природи, яку вона підкорює собі і має, як

декларувалось, усі можливості для управління її процесами. Тригером актуалізації екологічної проблематики, її поступового висвітлення, тобто поширення інформації про критичний стан довкілля в країні, а разом з тим колективного гуртування навколо спільної екологічної небезпеки стала Чорнобильська катастрофа. До 1990-х років почали виникати перші об'єднання людей, стурбованих екологічними проблемами та рівнем впливу людини на стан довкілля і природні процеси, що оформлювалися у товариства, організації. Першою національною неурядовою екологічною організацією став "Зелений світ", зареєстрованою у 1987 р. Під впливом її акцій було припинено будівництво Чигиринської та Кримської АЕС [46]. Чинниками збільшення їх кількості і розширення діяльності після розпаду Радянського Союзу були демократизація суспільства, спроби сприяння подолання наслідків Чорнобильської катастрофи. Таким чином, на нашу думку, спочатку чинником їх виникнення було формування зачатків екологічної свідомості суспільства. Спершу це були громадські утворення, які можна умовно поділити на дві групи: перша – невеликі групи активістів, які прикладали свої сили до вирішення нагальних місцевих чи регіональних проблем та друга – організації, діяльність яких була спрямована на реформу державної влади, хоч вони і обмежували себе екологічними питаннями. З часом вони розширювали межі своєї діяльності, деякі виходили на всеукраїнський рівень, а згодом включалися у міжнародну спільноту. Протягом перших двох десятиліть незалежності України недоліками їх діяльності були відсутність чіткої стратегії діяльності, відсутність планування та врахування потреб громади, що не давало можливості сформуванню своєї ідентичності [11]. Проблемами також були недовіра та негативне ставлення з боку держави та простих громадян. За тридцять років екологічні організації розширили свою функціональну діяльність, значно зросла їх кількість, у їх лавах опинились сотні тисяч прибічників та послідовників. Не дивлячись на те, що, за даними багаторічного моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України, залученими до екологічного руху протягом останніх чотирьох десятиліть було не більше 2

% населення, на сьогодні громадські екологічні організації є важливим суб'єктом розвитку екологічної культури українського суспільства, відновлення ідентифікації людини з природним середовищем, формування почуття відповідальності за наслідки своєї життєдіяльності для довкілля. Відтак, можна говорити, що вони на тепер є суб'єктами саме розвитку, а не лише формування екологічної свідомості [7].

Ю.М.Швалб зазначає, що однією з форм подолання відчуження людини від природного середовища новим типом відношення людини до природи стали різні “зелені рухи”, що виступали за збереження дикої природи в її унікальному видовому різноманітті. Їх особливістю став принцип “етизації взаємодії”. Він передбачає визнання природи як неутилітарної, непрагматичної цінності, як самостійного і самодостатнього суб'єкту життя, який потрібно поважати і захищати. Саме у суспільній свідомості з'явилися зародки ідеї діалогічного співіснування людини і природи. Вони певною мірою сприяли і продовжують сприяти появі і розвитку другої форми – масової свідомості, що виражається у наступних її складових:

- суспільному усвідомленні стрімкого збільшення ступеня ризику глобальної екологічної катастрофи,
- формуванню у масовій буденній свідомості уявлення про природний світ як цілісну живу систему, яка може бути прихильною до людини, але може й жорстоко мститися за завдані їй збитки,
- супротив штучним матеріалам і продуктам у сфері особистого вжитку,
- вимоги до природньо чистого навколишнього середовища, аж до появи “еко-поселень” і “зеленого” туризму [73].

Екологічний рух в Україні сьогодні – це сукупна діяльність громадян і громадських організацій, що спрямована на захист і реанімацію природи і здійснюється в місцевому і планетарних масштабах задля гармонізації відносин людини та довкілля [46].

Основними їх формами є громадські екологічні організації, благодійні фонди та організації, асоціації, екологічні центри, товариства, групи, а також окремі рухи, які по суті є екологічними товариствами. Їх складають об'єднання активних громадян, фахівців і науковців з екології або сфер, які до неї дотичні чи поєднання і громадських активістів, і фахівців та громадських діячів. До того ж, деякі організації мають вузький напрямок діяльності, пов'язаний з юридичною, технологічною, соціологічною сферами.

Переважну частину екологічного руху на сьогодні складають саме громадські (неурядові, неформальні) екологічні організації. Вони являють собою один з головних елементів громадянського суспільства. Природоохоронні НУО покликані представляти інтереси різних груп громадськості і сприяти розвитку державної політики та удосконаленню системи державного управління, забезпечувати громадський моніторинг такого управління, служити гарантом демократії, ініціювати процеси участі громадськості у прийнятті рішень [6].

Управління та менеджмент екологічних ГЕО є ключовим фактором їх стабільності, послідовності та, зрештою, ефективності. Процес визначення пріоритетів, стратегічного планування, оцінки ефективності, прийняття поточних рішень є не менш важливими, аніж зовнішні умови існування ГЕО [11]. Екологічний менеджмент - цілеспрямована, свідома діяльність, пов'язана з розробкою, запровадженням, реалізацією, контролюванням різноманітних заходів природоохоронного та природорозвивального характеру, які повинні забезпечити раціональне використання і збереження природних ресурсів. Екологічний менеджмент зорієнтований на регулювання взаємодії суспільства і природного середовища. Він є складовою загальної системи менеджменту, яка на основі системно-екологічного підходу забезпечує екологізацію всіх функцій менеджменту з дотриманням концепції сталого розвитку та принципів екологічної справедливості. Метою є впровадження ефективних управлінських рішень, формування екологічного світогляду як ідеології управління природоохоронною діяльністю.

На нашу думку, основними параметрами визначення ефективності діяльності з розвитку екологічної культури є значимість заходів у вирішенні екологічних проблем, вплив на екологічну ситуацію, рівень вирішень екологічних проблем, рівень комунікації з іншими суб'єктами в системі формування та розвитку екологічної культури (державою, підприємцями, експертами, науковцями, громадськими діячами та ЗМІ), якість опису здійснюваної діяльності ГЕО, наявність та якість установчих та інформаційних документів, об'єм інформування про свою діяльність та кількість каналів інформування, кількість проведених заходів та залучених до них людей, якість комунікації ГЕО зі своїми послідовниками та кількість каналів взаємодії, а також їх статус, що виявляється у відношенні до них державних інституцій, наявність та характер організаційного розвитку та кількість послідовників.

Каналами інформування ГЕО є веб-сторінки, сторінки у соціальних мережах, друковані інформаційні матеріали, видання, зовнішня реклама, репортажі на телебаченні та на радіо. Засобами маркетингу є залучення різних амбасадорів та стейкхолдерів – медіа-зірок, приватних компаній, медіа-проектів, урядовців та представників інших громадських інституцій [65].

Функціями громадських екологічних природоохоронних організацій виступають:

1. Інформаційна – формування обізнаності з екологічних проблем та питань
2. Просвітницька (освітня і виховна) – формування складових екологічної свідомості та діяльності шляхом проведення освітніх, виховних заходів, проєктів та поширення інформаційних матеріалів з екологічної проблематики і діяльності;
3. Дослідницька – проведення досліджень зі стану довкілля та впливу на нього людини у різних напрямках, а також громадської думки шляхом соціологічних досліджень;
4. Програмувальна – створення програм діяльності;
5. Проєктувальна – створення екологічних проєктів;

6. Законотворча та нормотворча - створення рекомендацій, правок до законів та законопроектів і подання їх до уряду та парламенту України, а також розробка інших нормативних документів та затвердження їх на законодавчому рівні;
7. Контролююча (моніторингова) – контроль виконання і дотримання природоохоронного законодавства приватними підприємствами та державними органами, а також діяльності самих представників влади зі створення законодавства та здійснення екологічного управління, сприяння вирішенню екологічних питань, аудит джерел забруднення та руйнування довкілля;
8. Експертна (оціночна діяльність) – залучення експертів з різних інституцій для проведення оцінки стану довкілля та надання фахових рекомендацій щодо діяльності з його охорони і розвитку;
9. Практична – безпосереднє здійснення екологічно-орієнтованої діяльності як компоненту екологічної культури;
10. Правозахисна – адвокація прав громадян у здійсненні екологічно-орієнтованої діяльності та захист їх прав із впливу на владу для її законодавчої та управлінської підтримки;
11. Комунікаційна – створення і налагодження комунікації між представниками різних сфер – підприємцями, представниками влади та державних інституцій, науковцями і експертами, громадськими діячами та громадами.

Саме через функцію освіти та виховання громадські екологічні організації розвивають екологічну культуру суспільства загалом, включаючи еколого орієнтовану свідомість, екологічний світогляд, мислення, екологічну компетентність та екологічний спосіб життя. Ключовим у їх діяльності є принцип екологічності, гармонійного співіснування з природою, який є одним з ключових принципів у вирішенні гострих екологічних і соціально-економічних проблем в сучасній Україні [45]. Засобами розвитку екологічної культури постають природоохоронні та природорозвиваючі акції та інші масові заходи, неформальні просвітницькі лекції, створення пропагандистських матеріалів – відеороликів, інформаційних повідомлень та текстів у соціальних мережах та на

сайтах, газет, банерів тощо. Відтак, їх також можна назвати суб'єктами неформальної освіти.

Важливим елементом діяльності громадських екологічних природоохоронних організацій, що відобразився у їх функції, є комунікація з різними ланками соціуму та соціальними інституціями, адже цілеспрямована діяльність та об'єднання заради однієї мети представників різних сфер також впливає на загальну ефективність розвитку екологічної культури. Вони таким чином є головним посередником і зв'язувальною ланкою між державним сектором, науковцями, експертами та суспільством.

Ключовими принципами, за якими громадські екологічні організації здійснюють свою розвиваючу культуру діяльність, є:

- 1) Екологічність;
- 2) Конструктивність;
- 3) Позитивність;
- 4) Доцільність.

Ми виділяємо чотири рівні діяльності ГЕО:

- 1) Місцевий (локальний) – діють у межах певної громади, населеного пункту та області і вирішують окремі місцеві екологічні проблеми та долучають громади до всеукраїнських ініціатив;
- 2) Регіональний – діють на рівні певного регіону, вирішуючи наявні там екологічні проблеми;
- 3) Національний (всеукраїнський) – діяльність охоплює територію всієї держави, вирішують загальнонаціональні екологічні проблеми;
- 4) Міжнародний – самі є міжнародними природоохоронними організаціями чи долучаються до обговорення глобальних екологічних проблем та шляхів їх вирішення з міжнародними організаціями та організаціями інших країн на міжнародних конференціях, зібраннях тощо.

Неурядові міжнародні екологічні організації виконують також нормативну (участь у процесах встановлення стандартів діяльності в окремих галузях) та

оперативну (цільове використання ресурсів – технічних, гуманітарних, освітніх тощо) функції [56].

Отже, така кількість громадських екологічних організацій і учасників у них, з одного боку, говорить про те, що екологічна культура у нашому суспільстві вже сформована. З іншого боку, це говорить про те, що вона поки не досягла навіть середнього рівня сформованості і її необхідно продовжувати активно розвивати, що ще раз підтверджує негативну ситуацію з довкіллям в Україні. Крім того, велика кількість громадських екологічних організацій демонструє недовіру громадськості до органів державної влади відносно забезпечення захисту екологічних прав громадян, а також низьку ефективність діяльності держави з охорони та покращення стану довкілля. Це свідчить про те, що нагальною соціальною потребою і, виходячи з неї, завданнями перед сучасною українською державою стоять здійснення екологічної освітньої та виховної діяльності для розвитку свідомості, а також здійснення екологічної експертизи, прогнозування можливих наслідків подальших антропогенних впливів та діяльності з усунення їх загроз, контролю з дотримання природоохоронного законодавства. Для цього в державі необхідний громадський сектор, який сприяє вирішенню цих питань, і робить це ефективніше, за даними нашого дослідження, аніж держава.

Висновки до Розділу 1

Сьогодні беззаперечно можна стверджувати, що між природою та людиною є безперервний взаємозв'язок і взаємозалежність. Стан природного середовища напряму залежить від соціальних та економічних перетворень у суспільствах. Екологічна культура відображує цей зв'язок, являючи собою невід'ємну частину загальної культури людства. Таким чином, культура, а з нею людська цивілізація поступово рухається у напрямку переходу до нового типу природокористування та взаємодії людини з природним середовищем, що полягає у екологізації процесів людської життєдіяльності. Вона складається зі створення технологій, що зменшують тиск людини на природні екосистеми. На нашу думку, така трансформація є неодмінною умовою подальшого благополучного розвитку людства, адже вона уможливить створення найбільш сприятливих умов для життєдіяльності людини, високої якості життя. Від стабільного функціонування екосистем, які є основним джерелом життєзабезпечення людини, залежить її подальше існування, здоров'я. Екологічна культура, що представлена екоцентричним типом взаємодії у системі “людина- довкілля”, характеризується відсутністю крайнощів у розвитку її складових, що являє собою використання природи в якості джерела ресурсів для людини, але в той же час її збереження, розвиток і створення нових елементів. Така взаємодія базуватиметься на співеволюції та взаємовигідній єдності. В той же час людина, за найоптимальнішим підходом, має залишатись на вершині еволюції, застосовувати свої культурні здобутки для перетворення життєвого середовища з метою задоволення власних потреб та саморозвитку, але при цьому узгоджувати їх із можливостями і потребами природи. Саме такі відносини можна буде назвати цілком гармонійними, у стані балансу та взаємного покращення. Важливим суб'єктом розвитку екологічної культури в Україні постають громадські екологічні організації. Будучи агентами неформальної освіти і виховання вони розвивають екологічну свідомість, екологічне мислення та, як наслідок, екологічну діяльність та екологічний спосіб життя суспільства.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СФОРМОВАНOSTI ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧАСНИКІВ ТА ПОСЛІДОВНИКІВ ГРОМАДСЬКИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ І ЇХ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1 Організація дослідження. Характеристика вибірки.

Констатуюче дослідження проводилось на матеріалах результатів дослідження сформованості компонентів екологічної культури.

Для виконання поставлених завдань робота проводилася трьома етапами.

На першому етапі було здійснене теоретичне вивчення факторів, принципів, та умов формування та розвитку екологічної культури у науковій літературі, її структури – компонентів та складових, типів екологічної свідомості а також функцій, рівнів та особливостей діяльності громадських природоохоронних організацій. Було обґрунтовано зв'язок людини з природним середовищем та виходячи з цього необхідність розвитку екологічної культури. Крім того, був здійснений підбір діагностичних методик та складення власної анкети. Було визначено такі гіпотези дослідження:

1. Громадські екологічні організації здійснюють активну та широку діяльність із розвитку екологічної культури;
2. Вони у значній мірі впливають на розвиток екологічної культури суспільства;
3. У учасників та послідовників громадських екологічних організацій наявний високий рівень сформованості екологічної культури;
4. Екологічний менеджмент впливає на ефективність розвитку екологічної культури;
5. Держава відіграє менш значну роль у розвитку екологічної культури суспільства, ніж громадські екологічні організації.

На другому етапі було здійснено пошук громадських екологічних організацій, складення їх списку, розіслання опитування та проведення

емпіричного дослідження рівня сформованості екологічної культури і ролі громадських екологічних організацій у її розвитку. Були застосовані такі методики та власна анкета:

1. Для дослідження ефективності організаційної діяльності в межах менеджменту організацій використано розділ анкети з власними питаннями
2. Для дослідження рівня сформованості екологічної культури та типів екологічної свідомості:
 - Шкала “Нова екологічна парадигма” (“НЕП”) Р.Данлопа, К.ВанЛіра, А.Мертиг, Р.Джонса (в адаптації І.В.Кряж)
 - Опитувальник екологічних установок “ЕкО 30” І.В.Кряж
 - Опитувальник екоцентричної та антропоцентричної установок по відношенню до оточуючого середовища (ЕЕАТЕ) С.Томпсон і М.Бартон (в адаптації І.В.Кряж і К.А.Андроннікової)
 - Опитувальник-самозвіт проекологічної поведінки у побуті П.Кейсі і К.Скота (в адаптації І.В.Кряж)
 - Питання власної анкети по кожному компоненту екологічної свідомості

Вибірку склали 67 респондентів віком від 18 до 90 років (18-25 років 25 осіб, 26-40 років 24 особи, 41-55 років 12 осіб, 56-70 років 5 осіб і 70-90 років 1 особа). Серед них 47 осіб (70,1%) жіночої статі, 20 осіб (29,9%) чоловічої статі. 22 особи (32,8%) отримали чи отримують освіту, пов’язану зі сферою екології, а 45 осіб (67,2%) не мають освіти, пов’язаної зі сферою екології. 26 осіб (38,8%) є представниками професії, зміст якої полягає у природоохоронній діяльності, у вивченні природи, в естетичному її відтворенні чи перетворенні, і 41 особа (61,2%) не є представником професії, зміст якої полягає у природоохоронній діяльності, у вивченні природи, в естетичному її відтворенні чи перетворенні. З них 36 осіб (53,7%) мають освітній ступень магістра, 16 чоловік (23,9%) освітній ступінь бакалавр, 9 осіб (13,4%) повну загальну середню освіту, 5 осіб (7,5%) ступінь доктора філософії та 1 людина

(1,5%) – ступінь доктора наук. Найбільше опитаних осіб (за родом зайнятості)– 21 особа (31,3%) працює у приватній сфері, 15 осіб (22,4%) студенти, 13 осіб (19,4%) працюють у бюджетній сфері, 10 осіб (14,9%) наразі не працюють, 4 осіб (6%) – пенсіонери, 3 осіб (4,5%) державні службовці і 1 особа (1,5%) – учень. Дослідження проводилось серед таких громадських екологічних організацій, як “Let’s do it, Ukraine”, “Екоклуб Рівне”, “Екодія”, “Zero Waste Alliance Ukraine”, “Есо-молодь&Ukraine”, “Зелений Фронт”, “Зелена Хвиля”, “Місто Сонця”, “Екологічна нація”, “FSC Ukraine”, “Зелений світ”, “Міжнародна екологічна безпека”.

Наразі в Україні існує понад сто громадських екологічних організацій, із них ми визначили понад тридцять організацій та зверталися до них.

На третьому етапі було проаналізовано результати дослідження, а також діяльність громадських екологічних організацій з розвитку екологічної культури.

Обрані нами методики складаються зі шкал та спрямовані на вивчення наступних аспектів екологічної культури. Методика “Нова екологічна парадигма” або “НЕП” використовується для дослідження екологічної стурбованості, що розглядається в якості інтегральної світоглядної установки. Шкала включає 15 тверджень, що відображають різні аспекти екологічного світогляду:

- “межі зростання” - переконання про існування екологічних меж зростання;
- антиантропоцентризм (біоцентризм, визнання екологічних прав інших біологічних видів);
- уявлення про крихкість / вразливість природного балансу;
- “винятковість людського виду” - переконання в тому, що людський вид залежить від екологічних систем і не може бути виведений з-під дії природних обмежень;
- уявлення про те, що існує реальна загроза екологічної кризи.

З 15 тверджень НЕП 8 мають проекологічність і 7 – “антиекологічність”. Американськими розробниками психометрична оцінка валідності і надійності проводилася на вибірці з 676 чоловік. Російськомовна адаптація проводилася на вибірці з 364 чоловік - 239 жінок і 125 чоловіків у віці від 17 до 50 років. Шкала має надійні психометричні показники.

Друга методика - опитувальник екологічних установок “ЕкО 30” І.В.Кряж - спрямована на дослідження екологічних установок, а саме - установок по відношенню до проблеми глобальних екологічних змін. Він складається із таких шкал:

- заперечення екологічних загроз;
- екологічна інтернальність;
- біоцентризм;
- “гроші” (фінансово-економічні пріоритети) та на їх основі інтегральної шкали стурбованості глобальними екологічними змінами.

Ми використали шкали заперечення екологічних загроз та екологічної інтернальності. Шкала “заперечення екологічних загроз” характеризує ставлення до екологічних змін як скептичне, коли вони осмислюються як малозначущі, які не залежать від людей, перебільшені, бо природа вважається меншою цінністю ніж людина. Шкала “екологічна інтернальність” виражає людську відповідальність за руйнування природного світу заради збільшення споживання. При цьому усвідомлюється залежність екологічних проблем від людської діяльності, її зусиль, якостей та волі, що вказує на внутрішній локус контролю в сприйнятті екологічних змін. Шкала “біоцентризм” вказує на готовність до осмислення екологічних загроз з позицій біоцентризму, що відповідає змісту біосферного занепокоєння. Психометрична оцінка та апробація опитувальника «Еко 30» була проведена на вибірці з 112 студентів ХНУ імені В. Н. Каразіна в віці від 18 до 24 років, з них 81 дівчина і 31 юнак. шкала має надійні психометричні показники.

Наступною методикою ми вибрали “опитувальник екоцентричної та антропоцентричної установок по відношенню до оточуючого середовища

(EEATE)”, яка складається з 33 пунктів і дозволяє вимірювати три екологічні установки:

- екоцентрична (об'єднує оцінку природи незалежно від її значення для людей і позитивний вплив природи на респондента, пережитий ним на фізіологічному рівні);
- антропоцентрична (оцінка природи з позиції її практичної цінності для самого респондента і людей в цілому);
- екологічна апатія (заперечення і байдужість по відношенню до екологічної проблематики).

Вони являють собою три субшкали методики. Екоцентризм проявляється в суб'єктивній значущості взаємодії з природою і занепокоєнні щодо стану навколишнього середовища, незалежно від її корисності для людини. Антропоцентризм означає, що екологічне занепокоєння зумовлено інструментальною цінністю природного оточення як чинника, що впливає на якість життя людей. Екологічна апатія виявляється у відсутності інтересу до екологічних проблем і сумніві в їх актуальності. Валідність і надійність методики були перевірені розробниками на двох вибірках: 129 дорослих і 72 студентів. Методика має надійні психометричні показники.

Для дослідження готовності до еколого-орієнтованої діяльності на першому (побутовому) рівні та її здійснення було обрано “Опитувальник-самозвіт про екологічну поведінку у побуті”. І.В.Кряж адаптувала його під українські соціально-економічні реалії. Він складається з 10 тверджень і дає можливість дослідити наскільки послідовники громадських екологічних організацій дотримуються екозберігаючої поведінки у повсякденному житті.

За проведеним І.В.Кряж факторним аналізом емотивний компонент вимірюють шкали “Екоцентризм” (EEATE), “Біоцентризм” (НЕП), “Екологічна апатія” (EEATE), “Заперечення екологічних проблем” (Еко 30). Когнітивний компонент вимірюють шкали “Межі зростання” (НЕП), “Екологічна інтернальність” (Еко 30), “Загроза екологічної кризи” (НЕП), “Природний баланс” (НЕП), “ Заперечення екологічних проблем” (Еко 30).

Готовність до проєкологічної поведінки вимірюють шкали Проєкологічної поведінки у побуті, “Біоцентризм” (НЕП), “Антропоцентризм” (ЕЕАТЕ) та “Заперечення екологічних проблем” (Еко 30) [32].

2.2 Аналіз організаційної діяльності громадських екологічних організацій.

В результаті анкетування було отримано наступні дані:

На питання “Яку роль, на Вашу думку, виконує ваша громадська екологічна організація у вирішенні екологічних проблем?” 35 опитаних респондентів (52,2%) відповіли, що на їх думку громадські екологічні організації відіграють недостатньо вагому роль, адже вирішують лише окремі екологічні проблеми. 28 респондентів (41,8%) відповіли, що громадські екологічні організації активно впливають на вирішення багатьох екологічних проблем, відіграючи у їх вирішенні вагому роль. Натомість лише 4 респонденти (6%) вважають, що громадські екологічні організації взагалі відіграють невагому роль, адже не мають впливу на вирішення екологічних проблем.

На питання “Чи є діяльність громадських екологічних організацій активною?” 24 респонденти (35,8%) відповіли, що організація активно розвивається, проводить багато заходів та постійно покращує організаційну діяльність. 20 респондентів (29,9%) вважають, що організація розвивається активно, але не повною мірою, вона проводить достатньо велику кількість заходів і поступово шукає шляхи покращення організаційної діяльності. 18 респондентів (26,9%) дали відповідь, що вважають діяльність громадських екологічних організацій не достатньо активною, організації мають середній рівень розвитку, проводять небагато заходів та нечасто шукають шляхи покращення організаційної діяльності. Натомість, на думку 4 респондентів (6%) організації майже неактивні, дуже повільно розвиваються, проводять мало заходів і майже не покращують організаційну діяльність. І лише 1 респондент (1,5%) гадає, що громадські екологічні організації не

розвиваються, проводять дуже мало заходів і не шукають шляхів покращення організаційної діяльності.

На запитання щодо оцінки значимості заходів, що здійснюються громадськими екологічними організаціями, 22 респонденти (32,8%) дали відповідь, що, на їх думку, громадські екологічні організації значно посприяли вирішенню екологічних проблем або покращенню екологічної ситуації, до заходів було залучено багато людей. 24 респонденти (35,8%) вважають, що заходи громадських екологічних організацій певною мірою посприяли вирішенню екологічних проблем або покращенню екологічної ситуації, до заходів було залучено достатньо багато людей. 16 респондентів (23,9%) вважають, що такі організації незначною мірою посприяли вирішенню екологічних проблем або покращенню екологічної ситуації, а до заходів було залучено невелику кількість людей. Лише 3 респонденти (4,5%) гадають, що громадські екологічні організації майже не посприяли вирішенню екологічних проблем або покращенню екологічної ситуації, до заходів було залучено мало людей, і 2 респондентів (3%) – що такі організації ніякою мірою не посприяли вирішенню екологічних проблем і не вплинули на екологічну ситуацію, до заходів було залучено мало людей, або ж люди взагалі не підтримують їх заходи.

Найбільшу кількість позитивних відповідей – 62 респондентів (92,5%) отримало твердження, що громадські екологічні організації відіграють більшу роль у формуванні екологічної культури суспільства, ніж держава, адже вони проводять більше заходів, ніж держава, завдяки ним люди більше цікавляться проблемами екології та залучаються до їх вирішення. Натомість, лише 5 респондентів (7,5%) опитаних вважають, що громадські екологічні організації відіграють меншу роль у формуванні екологічної культури суспільства, оскільки держава робить більше заходів для вирішення проблем екології, їх засоби формування екологічної культури більш ефективні, завдяки чому вона залучає більшу кількість людей. Виходячи з цього можна стверджувати, що громадські екологічні організації переважно активно здійснюють еколого-

орієнтовану діяльність та значною мірою впливають на покращення стану природного середовища.

На питання “Як Ви оцінюєте якість опису здійснюваної діяльності громадських екологічних організацій?” 39 респондентів (58,2%) відповіли, що у організацій у повному обсязі окреслені мета, завдання та зміст діяльності. 14 респондентів (20,9%) вважають, що мета і завдання організацій окреслені чітко, але відсутній чи недостатній опис змісту діяльності. На думку 8 респондентів (11,9%) достатній опис діяльності таких організацій, але мета і завдання окреслені нечітко чи не відображують зміст діяльності. Всього 6 респондентів (9%) вважають, що у громадських екологічних організацій не у повному обсязі або нечітко описано мету та завдання, не описано зміст діяльності.

Щодо якості інформування громадських екологічних організацій про свою діяльність респонденти дали наступні відповіді: Майже половина респондентів 33 (49,3%) вважають, що інформування громадських екологічних організацій про свою діяльність гарне, у них є багато каналів інформування та реклами. На противагу цьому трохи менше іншої половини респондентів - 28 (41,8%) вважають, що інформування про свою діяльність у організацій слабе, недостатньо каналів інформування (соціальні мережі, електронна пошта, телефон). І лише 6 респондентів (9%) вважають, що таке інформування майже відсутнє.

Набагато кращі показники якості взаємодії громадських екологічних організацій зі своїми членами та послідовниками. Так більше половини – 46 респондентів (68,7%) вважають, що у таких організацій наявна постійна та швидка комунікація, а також достатньо каналів взаємодії. Значно менше - 18 респондентів (26,9%) вважають, що комунікація громадських екологічних організацій зі своїми членами та послідовниками нечаста, вони довго відповідають на звернення послідовників та мають мало каналів взаємодії з ними. Нарешті, зовсім незначна кількість – троє респондентів (4,5%) гадають, що комунікація організацій зі своїми послідовниками взагалі відсутня.

Такі результати свідчать про те, що організаційна діяльність в межах менеджменту у більшості організацій, що взяли участь в опитуванні, налагоджена добре, у іншій частині є лише деякі недоліки у організаційній діяльності, зокрема, у описі діяльності, інформуванні чи зв'язку зі своїми членами і послідовниками.

2.3 Аналіз сформованості екологічної культури.

За результатами відповідей на питання власної анкети щодо сформованості когнітивного компоненту завдяки участі у громадських екологічних організаціях нами були отримані наступні дані:

29 респондентів (43,3%) думають, що екологія - це наука про вивчення взаємозв'язків живих організмів між собою і з навколишнім середовищем. 21 респондент (31,3%) гадає, що екологія – це діяльність, спрямована на вивчення впливу людини на стан навколишнього середовища, а 17 респондентів (25,4%) гадають, що екологія – це діяльність, спрямована на охорону навколишнього природного середовища.

Завдяки знайомству з діяльністю громадських екологічних організацій п'ята частина - 14 респондентів (20,9%) дізналися про наявність екологічних проблем в Україні та світі, а більше половини - 45 респондентів (67,2%) до знайомства з діяльністю громадських екологічних організацій вже знали які екологічні проблеми в країні існують, проте завдяки просвітницькій діяльності організацій дізналися ще більше інформації. Лише 8 опитаних (11,9%) раніше знали які існують екологічні проблеми та не дізналися нічого нового.

Більше половини опитаних – 37 респондентів (55,2%) знали яким чином можна організувати еколого-орієнтовану діяльність раніше, але дізналися нове завдяки знайомству з діяльністю організацій. Менше респондентів – 22 (32,8%) взагалі не знали як організувати еколого-орієнтовану діяльність раніше і дізналися саме завдяки знайомству з екологічними громадськими організаціями. Лише 6 респондентів (9%) внаслідок знайомства з діяльністю організацій не дізналися нового, адже самі організували еколого-орієнтовану діяльність чи знали яким чином її здійснювати з прикладу

діяльності інших організацій. Зовсім мало респондентів – 2 (3%) зовсім не дізнались про те, яким чином можна організовувати еколого-орієнтовану діяльність.

В результаті ознайомлення з діяльністю громадських екологічних організацій більшість – 55 опитаних респондентів (82,1%) вважають, що людина – це частина довкілля, і потрібно відповідально ставитися до використання ресурсів, розвивати довкілля. Незначна частина респондентів – 9 (13,4%) вважають, що природа – головна цінність, потрібно її берегти, а в разі власної загрози для неї звільнити від своєї присутності. Лише 3 респондентів (4,5%) вважають людину головною цінністю, але, на їх думку, вона не спроможна впливати на процеси у природі, може лише спостерігати і адаптуватись. Нарешті, жоден з респондентів не відповів, що вважає людину головною цінністю, що вона є господаркою природи.

Щодо екологічних уявлень про можливість впливу людини на довкілля значна більшість – 59 (88,1%) респондентів вважають, що людина впливає на довкілля і може його змінити. Майже десята частина – 7 (10,4%) респондентів вважають, що людина може впливати на довкілля, але зміни – дуже важкий і тривалий процес, тому краще у нього й не входити. І лише 1 респондент (1,5%) гадає, що природа може іноді заважати людині, тому поводитись з її ресурсами вона може на власний розсуд. Жоден з респондентів не вважає, що людині немає сенсу якимось взаємодіяти з довкіллям.

Також більше половини респондентів – 41 (61,2%) відповіли, що бажання більше дізнаватись про те, як людина впливає на довкілля та як його можна охороняти і покращувати було у них й до знайомства з громадською екологічною організацією. А у 26 респондентів (38,8%) з'явилося таке бажання завдяки знайомству з її діяльністю.

Такі дані свідчать про те, що громадські екологічні організації значно впливають на розвиток когнітивного компоненту екологічної свідомості понад 50% опитаних респондентів, а у 30-40% респондентів впливають на його

формування. Це означає, що у людей поглибилися екологічні знання, розвинулися екоцентричні установки та уявлення.

Щодо сформованості емотивного компоненту екологічної свідомості внаслідок опитування ми отримали такі дані:

Результати щодо впливу приєднання до ініціатив громадської екологічної організації на стурбованість станом довкілля розділилися майже порівну. Так найбільше – 26 респондентів (38,8%) повідомили, що переймаються станом довкілля так само, як і до включення у діяльність громадських екологічних організацій. Трохи менше – 23 респонденти (34,3%) відповіли, що стали перейматися станом довкілля і екологічними проблемами завдяки приєднанню до ініціатив даних організацій. 18 респондентів (26,9%) стверджують, що переймалися станом довкілля і до підтримки ініціатив організацій, а після приєднання стали перейматись ще більше. Натомість жоден респондент не відповів, що завдяки приєднанню до ініціатив громадських екологічних організацій не став перейматись станом довкілля і екологічними проблемами.

На запитання “Чи стали Ви емоційно реагувати на недбайливе або байдуже ставлення інших до довкілля?” більше половини - 36 респондентів (53,7%) відповіли, що недбайливе або байдуже ставлення інших до довкілля викликає у них сильні негативні емоції. 17 респондентів (25,4%) відповіли, що таке ставлення викликає у них негативні емоції, проте вони не реагують надто емоційно. 13 респондентів (19,4%) відповіли, що таке ставлення до довкілля викликає у них лише незначні негативні емоції. Тільки 1 респондент (1,5%) відповів, що у нього таке ставлення майже не викликає ніяких емоцій, і жоден респондент не відповів, що таке ставлення до довкілля не викликає у нього жодних емоцій.

Також 55 респондентів (82,1%) відповіли, що отримували насолоду від споглядання природи або від взаємодії з нею до включення у діяльність громадських екологічних організацій і отримують після включення у їх діяльність. Лише 9 респондентів (13,4%) стверджують, що стали отримувати

насолоду від споглядання природи або від взаємодії з нею саме внаслідок включення у діяльність громадських екологічних організацій. І лише 3 респондентів повідомили, що не стали отримувати насолоду після включення у діяльність громадських екологічних організацій.

На останнє питання з цього блоку щодо отримання задоволення від участі у проєкологічних заходах/ ініціативах більша частина респондентів – 49 (73,1%) стверджує, що із великим задоволенням беруть у них участь. Четверта частина – 17 респондентів (25,4%) беруть у них участь, але особливого задоволення не відчувають і просто гадають, що це необхідні дії. І знову лише 1 респондент відповів, що не отримує задоволення від участі у проєкологічних заходах/ ініціативах, тим більше вони викликають у нього певні негативні емоції.

Ми отримали наступні дані з блоку сформованості мотиваційного компоненту екологічної свідомості. На запитання щодо мотивів екологічно спрямованої діяльності, які виникли внаслідок приєднання до діяльності громадської екологічної організації половина - 34 особи (50,7%) респондентів відповіла, що усвідомила, що від своїх дій залежить стан довкілля, а покращуючи стан довкілля, ми покращуємо якість власного життя, а також, що потрібно берегти природу, адже природа не менш цінна, ніж людина, людина - частина природи, тому вони взаємозалежні. 33 респондентів (49,3%) також відповіли, що вони насолоджуються природою, тому прагнуть її оберігати і покращувати її стан. 29,9% мають інтерес дізнаватись про процеси в природі і про взаємодію людини з природою. Тільки 3% стверджують, що сьогодні екологічний рух популярний, тому модно брати у ньому участь. 70,1% стверджують, що їх мотивує прагнення своїми діями приносити користь природному середовищу, відтак, найбільша кількість респондентів має когнітивну мотивацію до екологічно спрямованої діяльності. 59,7% опитаних вважають, що людині так чи інакше необхідні будуть природні ресурси, тому їх потрібно оберігати, а тому мають прагматичну мотивацію. 62,7% цінують природу, вважають необхідним всебічно підтримувати її красу, що свідчить

про естетичну мотивацію. 19,4% цікавий сам процес роботи/взаємодії з елементами навколишнього середовища чи природними ресурсами, що означає практичну мотивацію. Лише 4,5% вмотивовані зовнішньо, адже зараз держава проводить проекологічну політику, і суспільство висуває очікування щодо підтримки екологічних ініціатив.

Найбільше респондентів цікавлять проблеми забруднення довкілля сміттям (74,6%), нераціональне використання природних ресурсів (68,7%), зміна клімату внаслідок людської життєдіяльності (67,2%), забруднення повітряного чи водного середовища (62,7%). Більше половини респондентів турбують проблеми збереження біорізноманіття (58,2%), знищення чи втрати рослинності (55,2%), трохи менше половини - проблеми ґрунтів (43,3%), погіршення природних ландшафтів (41,8%). Лише одного респондента турбують питання екоадвокації і законотворчої діяльності, води (якості та нестачі), розвитку екологічного транспорту і тваринництва.

За результатами опитування було отримано наступні дані щодо ролі громадських екологічних організацій у розвитку діяльнісного компоненту екологічної свідомості. 68,7% опитаних почали брати участь у екологічних проєктах/акціях після знайомства з діяльністю громадських екологічних організацій.

47,8% більше 3-х разів брали участь та регулярно підтримують їх заходи. 25,4% брали участь лише один раз. 13,4% брали участь два-три рази або більше, але не регулярно.

86,6% стверджують, що стали берегти природні ресурси. Так 82,1% опитаних почали економніше використовувати воду, 79,1% сортувати сміття, 70,1% прибирають сміття, якщо побачать його за межами власного дому, а 74,6% економлять електроенергію. 61,2% саджають нові рослини, 31,3% проводять заходи для припинення знищення рослинного фонду та перейшли на використання велосипеда чи екологічного транспорту для зменшення забруднення повітря. Троє респондентів відповіли, що стали вегетаріанцем,

адже це найголовніше для збереження тварин, а одна людина впроваджує традицію іменних дерев.

В той же час 92,5% мають бажання і надалі підтримувати екологічні ініціативи. 47 респондентів вказали причини, з якими пов'язана їх низька екологічна активність. Так 44,7% вказують на відсутність додаткового вільного часу; 21,3% пасивні самі; по 14,9% мають недостатньо знань з екології та не знають чітко що б могли робити і якою екологічною проблемою займатися. Лише двом респондентам все ж нецікаво займатися екологічними проблемами, а люди, які вважають, що екологічними проблемами мають займатися спеціалісти, а не прості громадяни, відсутні.

За шкалою “Екологічні межі зростання” методики “НЕП (Нова екологічна парадигма)” середнє значення склало 11, а найпоширенішим значенням є 9. Мінімальні (1-3) та низькі (4-6) показники за цією шкалою відсутні. Середні показники (7-9) отримали 38,8% опитаних осіб, високі (10-12) 43,3%, а максимальні (13-15) – 10,4% респондентів (Рис. 2.1).

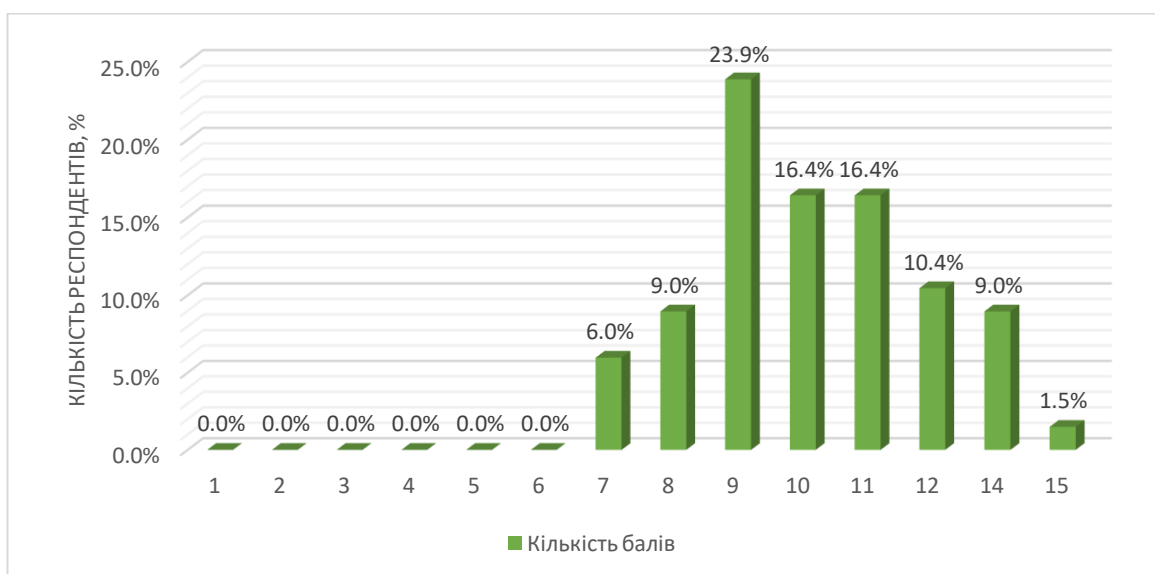

Рис. 2.1 Шкала “Екологічні межі зростання”

Так можна стверджувати, що більше половини респондентів вважає, що наша планета має межу екологічного зростання, а, відтак, обмежений запас ресурсів для того, щоб забезпечити ними зростаючу кількість населення та його завищені запити. Тому люди повинні мати певну межу своїх бажань, співставляти їх із можливостями природного середовища та берегти ресурси

заради добробуту природного середовища і власного благополучного життя у ньому як у середовищі власного існування. 39% респондентів мають сумніви щодо того, що ресурсів планети не вистачить на все людство і що потрібно дуже сильно перейматися проблемою їх збереження. Натомість респонденти, які не згодні з цим, вважаючи, що Земля забезпечена достатньою кількістю загальних природних ресурсів для всього населення, тому людина може використовувати їх у відповідності з усіма своїми потребами та інтересами, відсутні.

За шкалою “Антиантропоцентризму (біоцентризму)” ми отримали наступні результати: середнє значення становить 13, а найпоширенішим показником виявилось 15. Мінімальні показники за цією шкалою взагалі відсутні, середні (7-9) становлять лише 4,5% опитаних осіб. Натомість наявні значні показники вище середнього – високі (10-12) склали 32,8%, а максимальні показники (13-15) – 44,8% (Рис. 2.2).

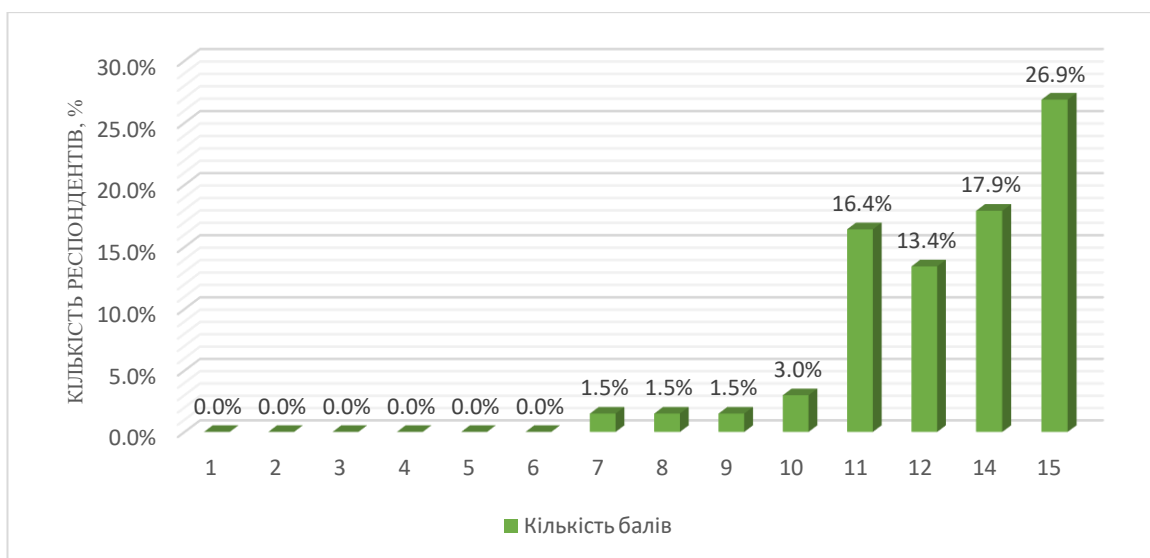

Рис. 2.2 Шкала “Антиантропоцентризму (біоцентризму)”

Так більшість респондентів вважають, що рослини й тварини мають таке ж право на існування, як і люди. Крім того, люди не мають право змінювати природне середовище, щоб лише задовольняти свої потреби та не можуть керувати природою. Відтак, можна стверджувати, що значна більшість респондентів визнає права на існування інших біологічних видів, тобто визнає рівність прав і самоцінності людини та природного середовища. Лише дуже

незначна частина респондентів не визначилася, чи вважає вона людину більш важливою живою істотою, яка має владу на іншими живими істотами та природою і може змінювати її на власний розсуд. Втім, ніхто з респондентів не визнає за людиною право змінювати природне середовище на власний розсуд, тобто не вважає себе головною істотою в середовищі свого існування. Це говорить про достатньо високий рівень біоцентричної установки щодо визнання прав і цінності та емоційного позитивного ставлення до інших живих істот як аспектів екологічного світогляду.

За результатами дослідження шкали “Природний баланс” було отримано такі показники: середнє значення склало 12, а найпоширенішими показником став 12. Відсутні показники нижче середнього, середній показник має лише 11,9% опитаних. Майже половина респондентів (47,8%) має високі показники (10-12), а максимальні – 23,9% (Рис. 2.3).

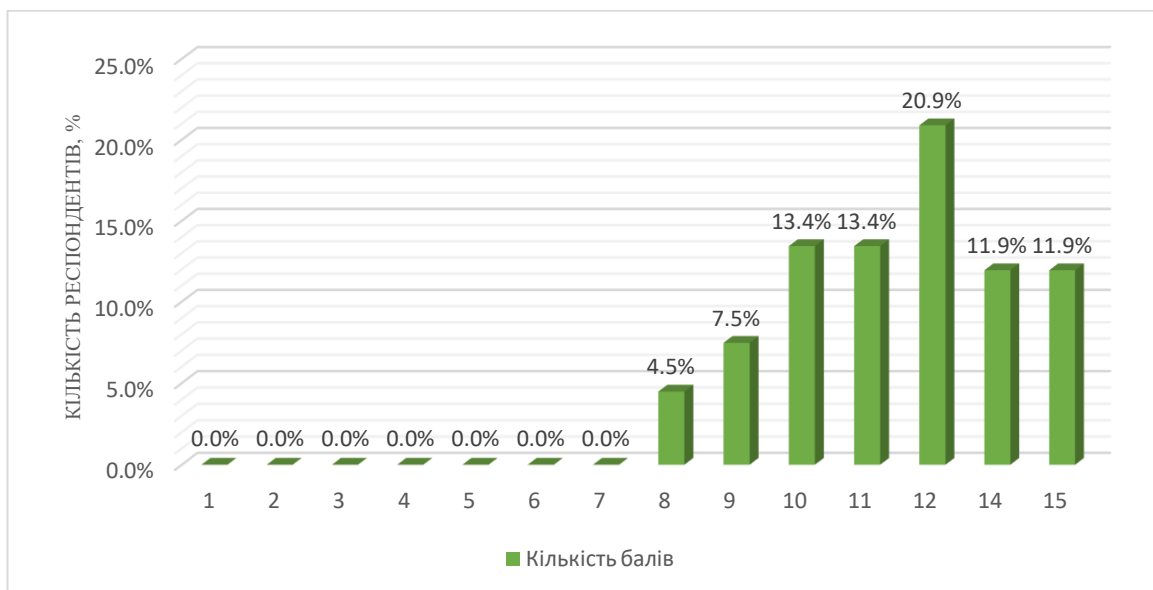

Рис. 2.3 Шкала “Природний баланс”

Більше половини опитаних осіб переконані, що природний баланс дуже нестійкий і може бути легко порушений, а також, що втручання людини в природу призводить до дуже поганих наслідків. 12% не визначились чи є природний баланс настільки крихким, що людський вплив може легко його порушити. Натомість респонденти, які думають, що людина не здійснює настільки потужного впливу на стан природи, що може порушити баланс у

системі їх зв'язку, відсутні. Це свідчить про високий рівень усвідомлення значимості впливу людини на природу, їх прямого взаємозв'язку, що є важливим уявленням як складової когнітивного компоненту екологічної свідомості.

За результатами аналізу шкали “Винятковість людського виду” ми отримали середній показник 11, а найпоширенішими показниками стали 11 та 12. Середні бали (7-9) отримали 20,9% опитаних осіб, високі бали (10-12) – 62,7%, а максимальні (13-15) 11,9% респондентів (Рис. 2.4).

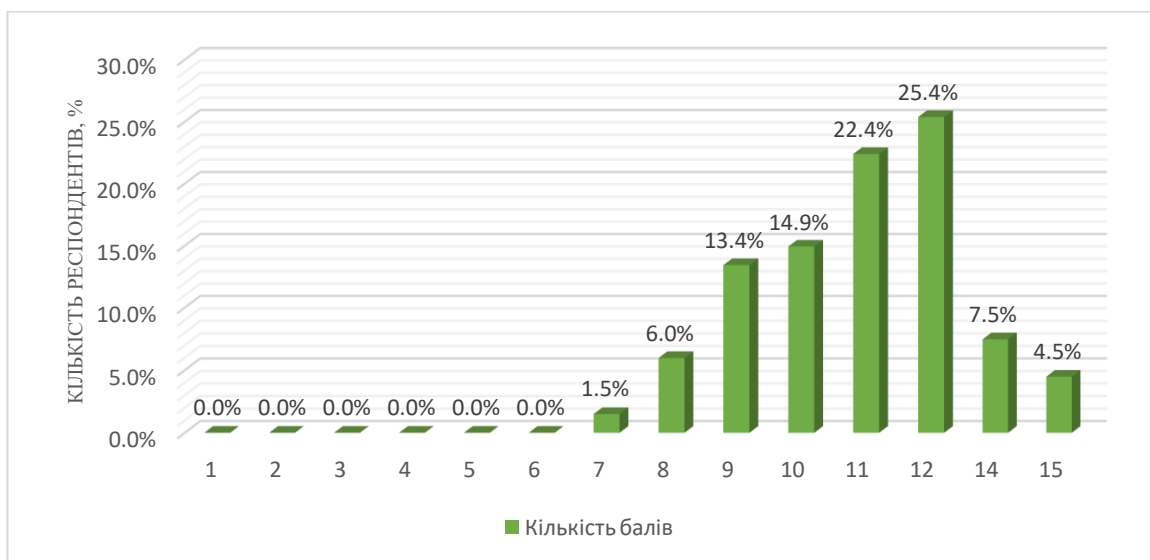

Рис. 2.4 Шкала “Винятковість людського виду”

Понад половина респондентів вважає, що технології, винайдені людиною, ніколи не зможуть встановити контроль над природними процесами на її користь, і людина залишиться пов'язаною та залежною від природи. Таке ставлення утворює установку, що людина не є винятковою істотою, яка має владу над природою, вона є і буде залежною від природних систем, знаходиться у тісному зв'язку із природним середовищем і, відтак, є його частиною. 21% опитаних не впевнені, що людина не винайде такі технології і тому схиляються до того, що людина все ж таки зможе управляти природою і стане винятковою істотою. В той же час немає респондентів, які переконані, що людина є унікальною всесильною істотою, яка все ж зможе досягти того, що силами науково-технічного прогресу забезпечить контрольованість, а, отже, незалежність від умов природного середовища.

За шкалою “Загроза екологічної кризи” ми можемо спостерігати наступні результати: середнє значення по шкалі складає 13, а найпоширенішим показником знову є 15. При чому жоден респондент знову не отримав мінімальні та низькі показники. Середні показники мають всього 4,5%, високі - 26,9% респондентів, а максимальні – 53,7% (Рис. 2.5).

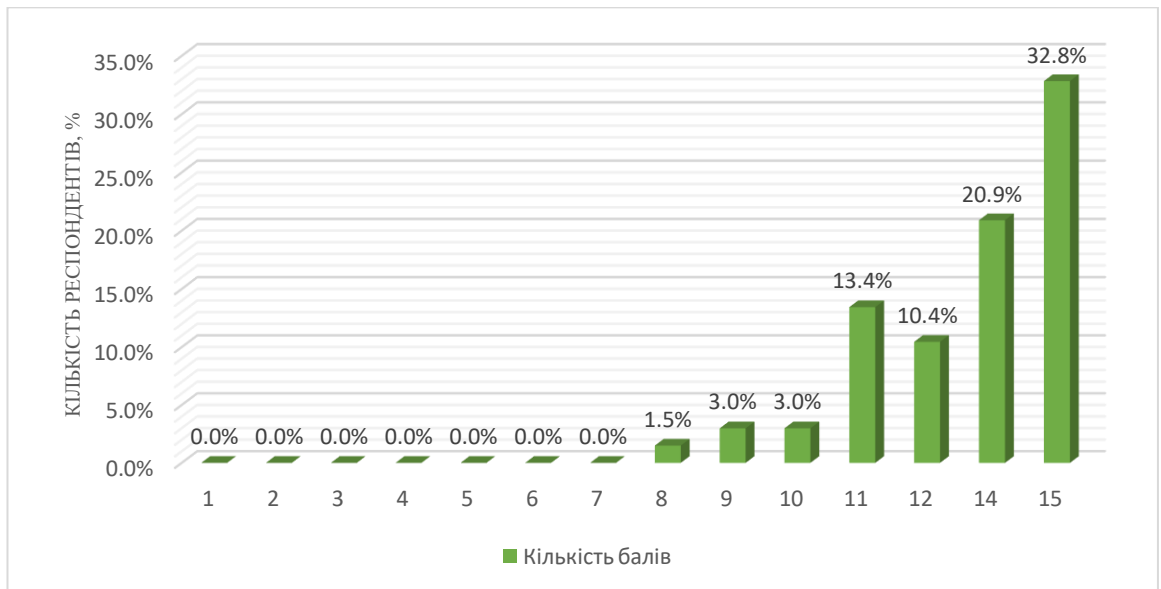

Рис. 2.5 Шкала “Загроза екологічної кризи”

На думку 54% опитаних осіб, загроза екологічної кризи дуже реалістична і можлива, адже люди наразі сильно зловживають можливістю використовувати природне середовище, а 27% вважають, що загроза екологічної кризи наявна, проте вона може й не перерости у катастрофу. Натомість ніхто з них не переконаний, що загроза екологічної кризи занадто перебільшена або взагалі відсутня. Такі результати дають нам можливість стверджувати, що значна більшість респондентів має високий рівень когнітивної складової екологічної свідомості.

Інтегральна шкала НЕП демонструє інтегральні показники по методиці. Середнє значення становить 60. Як показує діаграма, відповіді респондентів розташувались між 45 і 75 балами. Мінімальні та низькі бали відсутні, середні бали (31-45) склали лише 1,5%, високі бали (46-60) становлять 53,7%, а максимальні (61-75) – 44,8% респондентів (Рис. 2.6).

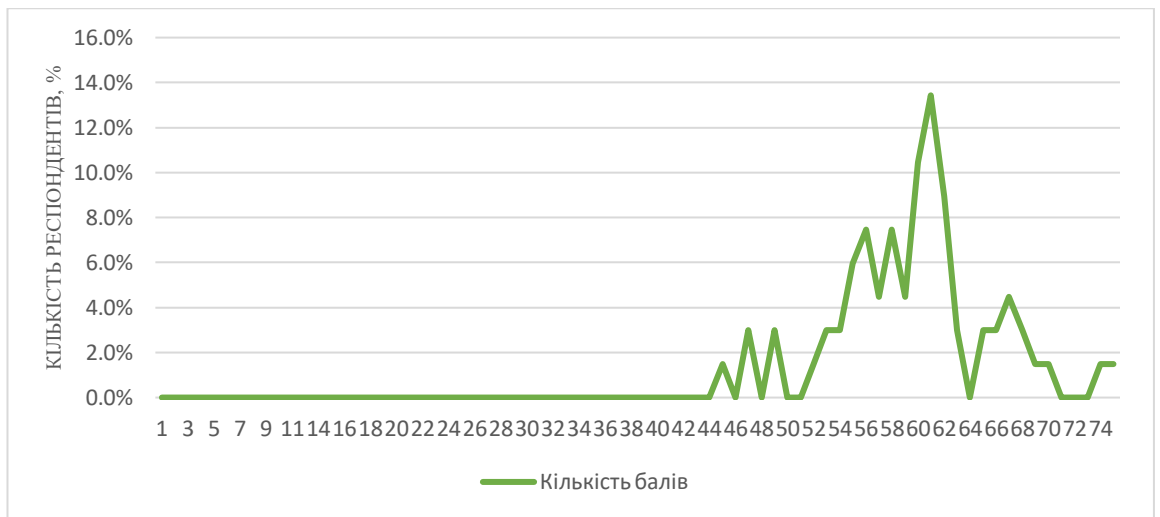

Рис. 2.6 “Інтегральна шкала НЕП”

За усіма шкалами методики більше половини респондентів має високі показники проекологічних установок, уявлень і переконань. Отже, можна зробити висновок, що більше половини опитаних респондентів мають високий рівень сформованості екологічного світогляду.

За першою шкалою “Заперечення екологічних проблем/загроз” методики “ЕкО 30” можна прослідкувати низькі показники. Середнє значення становить 12, найпоширеніше значення – 8 та 12. Високих балів (22-28) набрала дуже мала кількість респондентів – 3%, лише 1,5% опитаних набрали максимальні бали (29-35), середні бали (15-21) має 19,4%, більшість відповідей респондентів- 59,7% - зосередилась нижче середнього значення (8-14), втім мало й крайніх низьких показників – 7 балів, що становить 11,9% з 1-7 балів (Рис. 2.7).

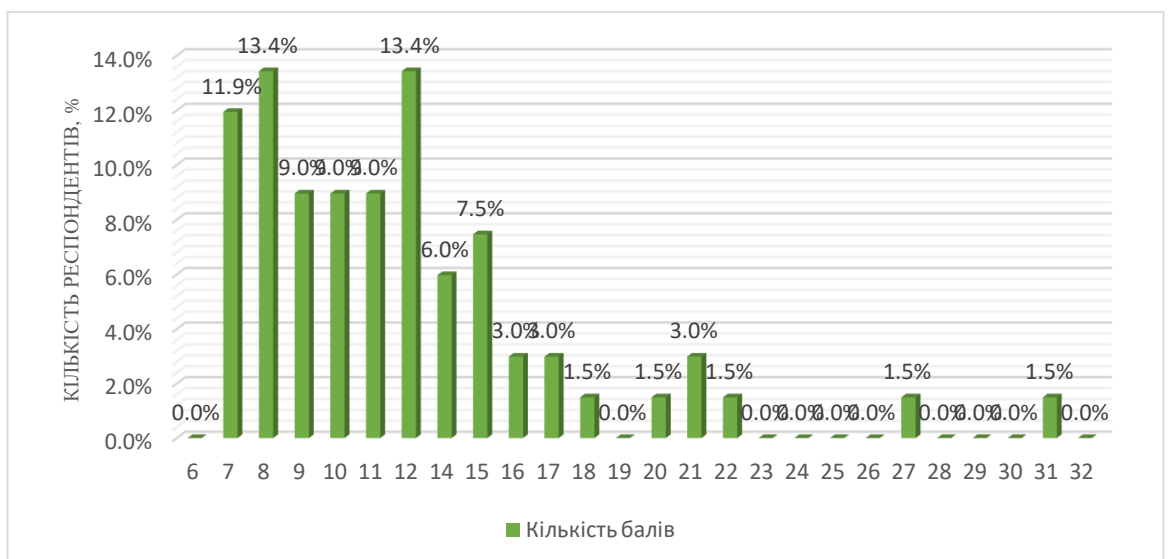

Рис. 2.7 Шкала “Заперечення екологічних проблем/загроз”

Такі показники вказують на низький рівень заперечення негативних екологічних змін, адже лише 1,5% респондентів не визнає їх наявність чи ставить під великий сумнів, а 3% вважають їх такими, які сильно перебільшені, штучно нагнітаються, можуть вирішитись у природі самі, а тому не є такими значними і вплинуть якимось чином на подальше життя та розвиток людства. Хоча лише 12 % повністю усвідомлюють наявність та реалістичність екологічних проблем та визнають високу значимість їх загрози для життя людства в майбутньому, більшість респондентів (59,7%) все ж вважають їх достатньо значимими, такими, що вплинуть на благополуччя людей, не нагнітаються штучно і не вирішаться самі собою, тому потребують невідкладних зусиль з боку людства відносно їх вирішення. Це вказує на їх справжню стурбованість наявною екологічною ситуацією.

За шкалою “Екологічна інтернальність” ми отримали достатньо високі показники: жоден респондент не отримав мінімальні і низькі бали від 1 до 16, середні бали (від 17 до 24) отримали лише 3%, високі бали (25-32) набрала третина опитаних – 32,8% опитаних, а максимальні бали (33-40) більше половини опитаних – 64,2%. Середнє значення за шкалою склало 34, найпоширенішим значенням вийшло 34, 35 і 40 – максимальний бал (Рис. 2.8).

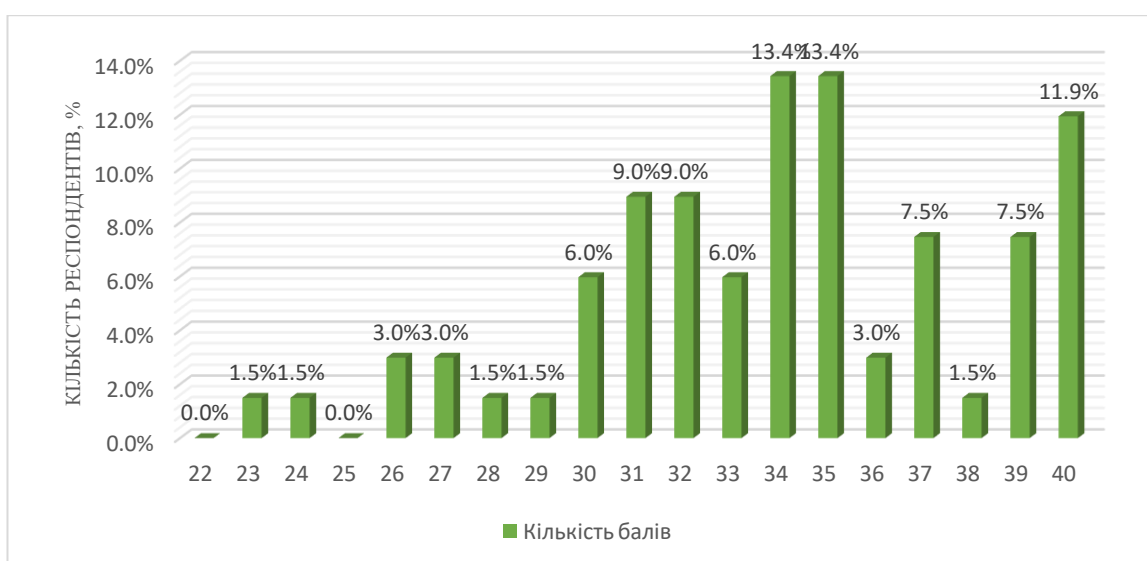

Рис. 2.8 Шкала “Екологічна інтернальність”

Такі результати говорять про те, що серед учасників та послідовників громадських екологічних організацій переважає внутрішній локус контролю, адже вони вбачають причини екологічної кризи саме своїй поведінці та у людській діяльності, взаємопов'язаних суспільних та економічних змінах у цивілізації – стрімкому розвитку науково-технічного прогресу, перевиробництві та колосальному збільшенні споживання, надмірному використанні ресурсів. Вони відчувають відповідальність за наслідки таких явищ для природи, а не перекладають відповідальність за зміну та значне погіршення стану природного середовища на дію зовнішніх чинників – природних процесів у біосфері. Третина респондентів вважає, що провина за несприятливу екологічну ситуацію лише частково лежить на людині внаслідок її активної життєдіяльності і має низький рівень відповідальності за наслідки своїх дій. Тільки 3% опитаних не знають точно, які чинники винні у нинішній екологічній ситуації – самі природні процеси чи людська діяльність.

За загальним результатом даних двох шкал – шкалою “Рівень стурбованості екологічними проблемами” методики “ЕкО 30” ми можемо бачити, що середнє значення становить 46, а найпоширенішим показником є 45. Відсутні мінімальні показники (1-15) і нижче середнього (16-30), середні бали (31-45) мають загалом 47,8% респондентів. Високі показники (46-60) отримали 49,3% опитаних і найвищі показники (61-75) – 3% (Рис. 2.9).

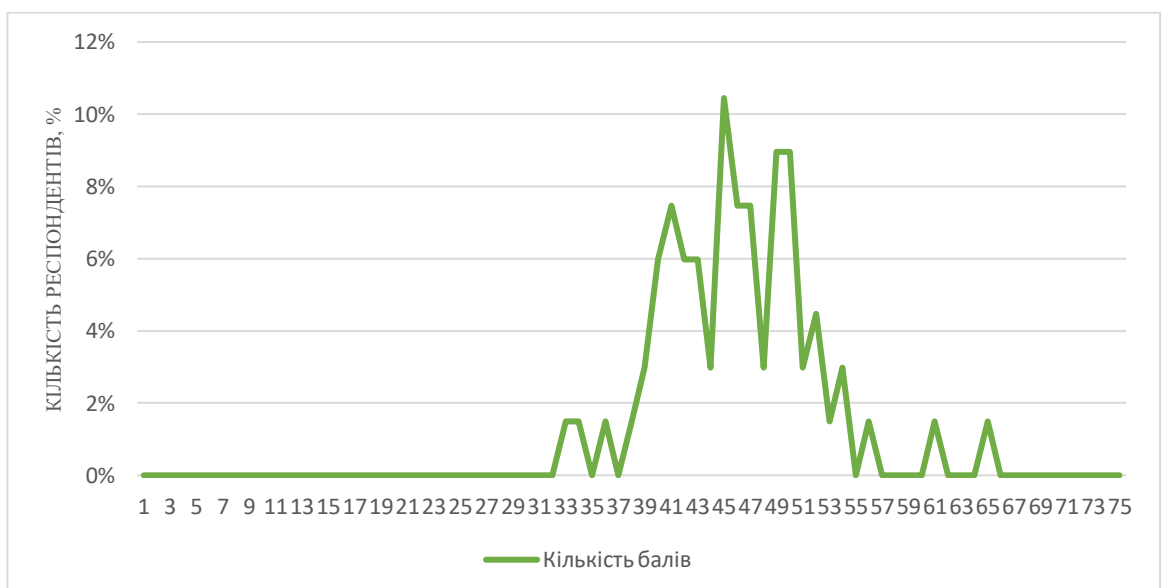

Рис. 2.9 Інтегральна шкала “Рівень стурбованості екологічними проблемами”

Таким чином, ми можемо стверджувати, що майже половина опитаних має середній рівень стурбованості загрозою екологічних змін, вони визнають наявність екологічних проблем, але не вбачають їх визначальною причиною людську діяльність. В той же час інша половина респондентів стурбована актуальними екологічними проблемами, вважає їх реалістичними і значимими через загрозу добробуту та стану самого довкілля. Лише 6% мають максимальний рівень стурбованості екологічною кризою та наявними проблемами, а їх головною причиною вважають активну діяльність людини.

Аналіз результатів за субшкалою “Екоцентризм” методики “ЕЕАТЕ” дав наступні показники: мінімальні (1-12), низькі (13-24) та середні (25-36) відсутні, високі показники (37-48) склали 11,9%, а максимальні (49-60) – 88,1%. Середнє значення становить 54,5, а найпоширеніший показник – 13,4 (Рис. 2.10).

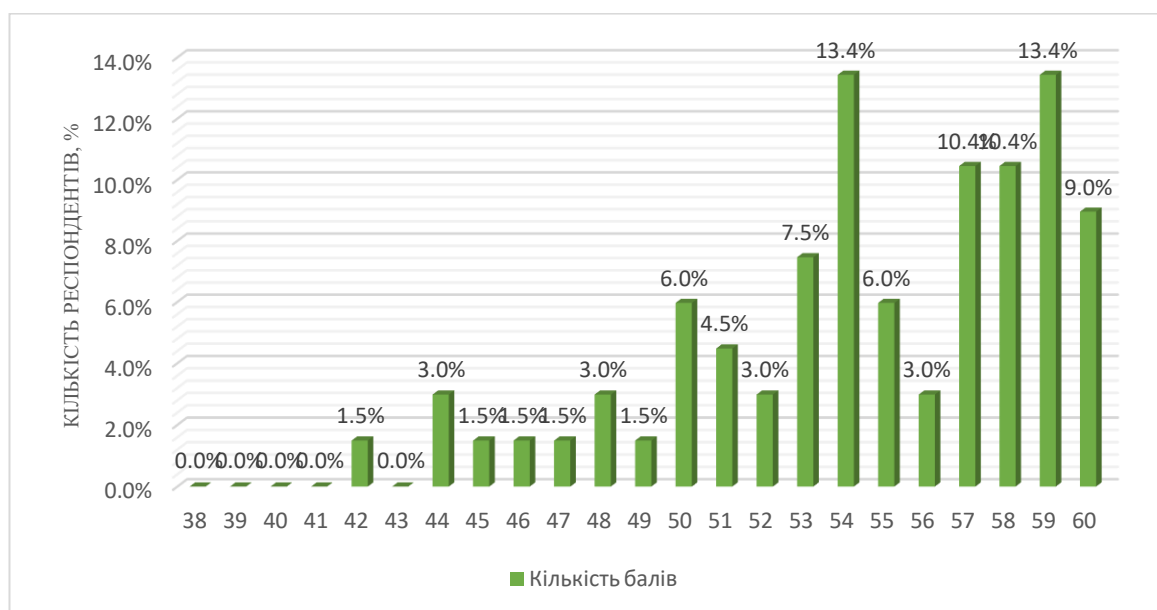

Рис. 2.10 Субшкала “Екоцентризм”

Такі показники свідчать про високий рівень екоцентричної свідомості - значимості природи для людини, потребу взаємодії з нею та сильну занепокоєність станом природного середовища, що не залежить від того, чи приносить вона користь людині, адже усвідомлюється рівноцінність людини з

іншими її об'єктами. Таке ставлення свідчить про усвідомлення окремої цінності природи, сприйняття себе як малої частини великого природного середовища, а також про естетичну (емотивну), когнітивну (етичну) та практичну мотивацію до взаємодії з природою.

Дослідження за субшкалою “Екологічна апатія” дало нам наступні результати: присутні мінімальні (1-9) – 11,9%, середні (19-27) – 20,9% та найбільш виражені низькі (10-18) показники – 58,2%, в той час, як високі (28-36) та максимальні (37-45) показники зовсім відсутні. Середнє значення за шкалою складає 15, а найпоширеніший показник – 12 (Рис. 2.11).

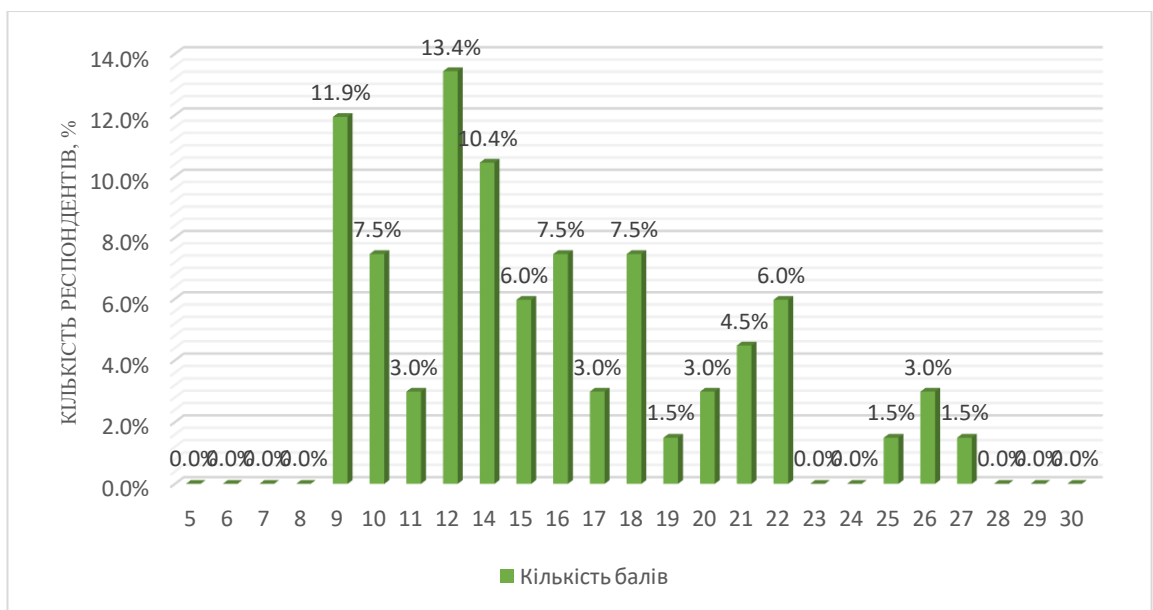

Рис. 2.11 Субшкала “Екологічна апатія”

Такі результати вказують на низький рівень екологічної апатії, коли люди не ставляться скептично, не заперечують і не знижують значимості екологічних проблем та екологічної кризи. Апатія характеризується байдужістю по відношенню до екологічної проблематики через відсутність інтересу, потреб, смислів та іншої мотивації до взаємодії з природою та діяльності з вирішення екологічних проблем. При цьому людина не вважає себе частиною природного середовища, вважає себе поза ним і не усвідомлює наявність з ним взаємозв'язку, що обумовлює слабе відчуття зв'язку наслідків діяльності людини зі станом природи і, відтак, відповідальності за них. У таких людей може бути яскраво виражена стратегія витіснення

інформації про наявність екологічних проблем зі свідомості. Однак, в даному випадку, ми можемо спостерігати фактичну відсутність байдужості до екологічної ситуації, усвідомлення взаємозв'язку та наявність мотивації до взаємодії з природою.

Отримані результати за субшкалою “Антропоцентризм” мають такі показники: середнє значення становить 34, найпоширеніший показник – 39. Результати розташувались на проміжку 13-60 балів, мінімальні показники відсутні. Низькі показники (13-24) мають 13,4 % респондентів, середні (25-36) – 44,8%, високі показники (37-48) – 38,8%, а максимальні (49-60) мають тільки 3% опитаних (Рис. 2.12).

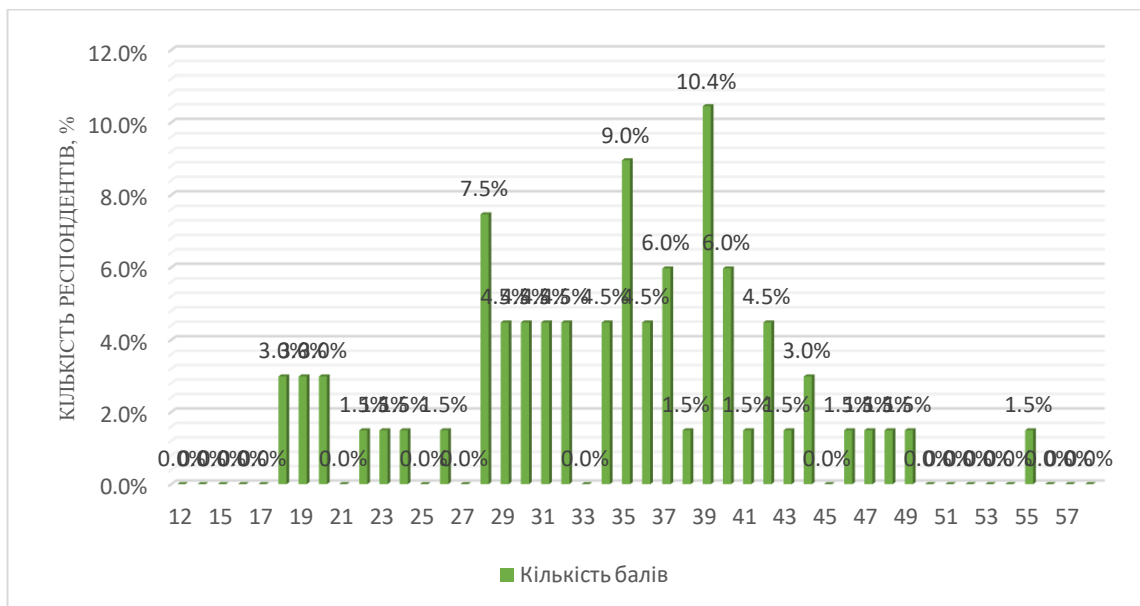

Рис. 2.12 Субшкала “Антропоцентризм”

Відтак, ми можемо говорити, що у понад третини опитаних переважають антропоцентричні установки, які включають цінність природи для людини з позиції користі, яку вона приносить для задоволення потреб і запитів людини. Таке ставлення можна пояснити високою значимістю також і практичної цінності природи, адже людина так само володіє самоцінністю, як і природа, і практичне використання природних ресурсів та об’єктів для задоволення своїх економічних, біологічних та естетичних потреб з метою забезпечення власного благополуччя також є важливим. Вони, власне, вважають, що попри це людина має багато сили і зможе сприяти вирішенню екологічних проблем.

При цьому лише 3% максимальних показників, на нашу думку, вказують на те, що прагнення задовольняти власні потреби за рахунок природних ресурсів не переходить для більшості опитаних критичну межу. За нею знаходиться вже егоцентрична позиція, за якої людина свідомо руйнує та виснажує природу і не робить нічого для її відновлення, не поважаючи цінність природи. Майже половина опитаних має середні показники антропоцентричних установок, що, ймовірно, говорять про певні сумніви частини опитаних щодо пріоритетності практичної цінності природи для людини. Натомість, для 13% опитаних практична користь природи не є визначальною, вони більше турбуються про її збереження не лише на свою користь, а на користь самій природі, поважаючи її як окремий суб'єкт.

Згідно з отриманими результатами за методикою “Опитувальника-самозвіту про екологічну поведінку у побуті” середнє значення склало 34,3, а найпоширенішим показником виявилось 37 балів з 50 можливих. За шкалою відсутні як мінімальні (1-10), так і максимальні (41-50), а також низькі (11-20) показники. Натомість присутні середні (21-30) показники, що становлять 14,9% респондентів та високі (31-40) показники – 85,1%, що становлять впевнену більшість опитаних осіб (Рис. 2.13).

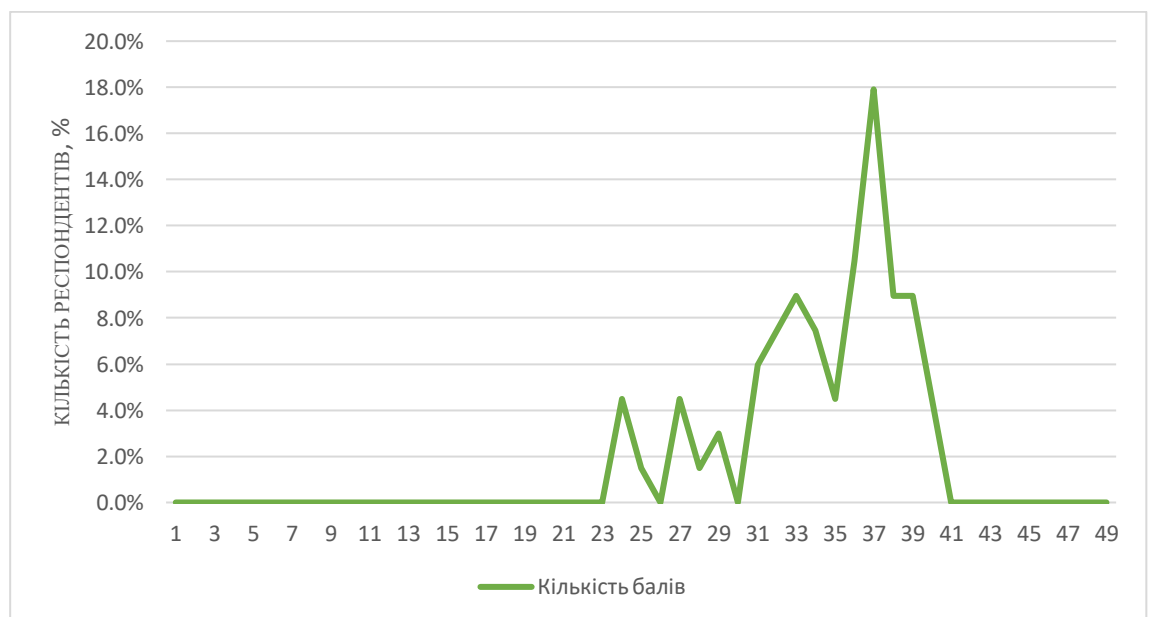

Рис. 2.13 Рівень проєкологічної поведінки у побуті

Отже, переважна більшість респондентів економлять та оберігають ресурси у повсякденному житті. Найбільше вони економлять воду, коли чистять зуби та збирають макулатуру, щоб потім здати її на переробку. У 62% випадків в середньому респонденти роблять це регулярно і завжди, у 24% випадків економлять ресурси часто, у 8% роблять це лише іноді, час від часу, і лише у 5% не економлять ніколи. Такі результати, на нашу думку, утворюють достатньо високий рівень проекологічної поведінки у побуті.

Висновки до розділу 2.

В другому розділі було описано етапи дослідження, здійснена характеристика вибірки за даними паспортички анкети, обґрунтовано та описано обрані для дослідження методики та питання власної анкети, проведено аналіз та інтерпретацію результатів дослідження. За результатами емпіричного дослідження було визначено, що більшість учасників та послідовників громадських екологічних організацій мають достатньо високий рівень сформованості екологічної культури, що включає розвинену екологічну свідомість, екологічно орієнтований світогляд та активну природоохоронну та розвивальну діяльність. Їм притаманний екоцентричний тип екологічної свідомості, що проявляється у стурбованості наявною екологічною ситуацією та актуальними екологічними проблемами, наявною компетентністю та мисленням, однак, при цьому, ще певною мірою наявна пріоритетність значимості практичної цінності природи. Можна констатувати, що найбільше громадські екологічні організації сприяють розвитку когнітивного, поведінкового та мотиваційного компонентів свідомості. У більше половини респондентів вже були сформовані відповідні знання, установки та уявлення, але вони поглибилися та розвинулися завдяки громадським екологічним організаціям. Також були сформовані відповідні цінності та норми поведінки. Учасники організацій, до того ж, отримали необхідні уміння та навички еколого-орієнтованої діяльності на рівні повсякденного життя. Емотивний компонент більшою мірою вже був сформований і до приєднання до їх діяльності. Крім того, ми з'ясували, що у даних організацій достатньо добре сформована організаційна система менеджменту, однак є певні аспекти, які варто покращити. Громадські екологічні організації значно впливають на вирішення екологічної кризи в країні, а також на розвиток різних компонентів екологічної свідомості і таким чином на формування екологічного способу життя. Отже, підтвердилася наша гіпотеза про те, що громадські екологічні організації відіграють значну роль у розвитку екологічної культури суспільства.

РОЗДІЛ 3. ПРОГРАМИ, ПРОЄКТИ ТА ЗАХОДИ З РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУСПІЛЬСТВА ГРОМАДСЬКИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ І ДЕРЖАВИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОКРАЩЕННЯ

3.1 Аналіз діяльності держави та громадських екологічних організацій з розвитку екологічної культури.

Екологічна культура формується та розвивається під впливом різних чинників – як внутрішніх, а саме психологічних особливостей індивідів, так і зовнішніх чинників – впливу соціального оточення та окремих суб’єктів. Ми вважаємо, що формування та розвиток екологічної культури суспільства відбувається всередині ланцюга “держава – наука – підприємництво – громадські організації - суспільство”. У цій системі суб’єктами формування і розвитку екологічної культури виступають держава, засоби масової інформації, громадські організації, наука та підприємці, а об’єктом – суспільство і як окремий його елемент на нижчому рівні – громада. Кожен елемент цієї системи має вагоме значення для розвитку екологічної свідомості та діяльності, адже вони хоча і є окремими сферами життєдіяльності суспільства, однак вони у тих чи інших аспектах взаємопов’язані, і без участі одного з елементів діяльність з розвитку екологічної культури буде просто не ефективною.

На сьогодні держава підтримує політичний курс екологічно відповідальної діяльності в межах домовленостей з європейськими партнерами. Законом України проголошена стратегія державної екологічної політики до 2030 року. У ньому зазначаються наступні цілі державної екологічної політики:

- 1) Формування в суспільстві екологічних цінностей і засад сталого споживання та виробництва
- 2) Забезпечення сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу України

- 3) Забезпечення інтеграції екологічної політики у процес прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку України
- 4) Зниження екологічних ризиків з метою мінімізації їх впливу на екосистеми, соціально-економічний розвиток та здоров'я населення
- 5) Удосконалення та розвиток державної системи природоохоронного управління.

Відповідно до них у Законі України визначені завдання з розвитку екологічної культури. До першої цілі відносяться: впровадження освіти в інтересах збалансованого (сталого) розвитку, екологічної освіти та виховання, просвітницької діяльності для формування у суспільстві екологічних цінностей та підвищення його екологічної свідомості; оцінка ставлення і підвищення рівня поінформованості суспільства щодо значення, переваг і інструментів сталого споживання і виробництва, стану й цінностей біорізноманіття та заходів, які потрібно здійснити для його збереження, відновлення і сталого використання; забезпечення практичної реалізації результатів сучасних та фундаментальних екологічних досліджень та безперервної взаємодії між науковцями та державними органами; розвиток партнерства між секторами суспільства з метою залучення до планування і реалізації природоохоронної політики усіх зацікавлених сторін; забезпечення участі громадськості у прийнятті управлінських рішень у сфері охорони навколишнього природного середовища і природокористування; забезпечення дотримання екологічних прав та обов'язків громадян, доступу громадськості до правосуддя з питань охорони навколишнього природного середовища та природокористування.

До п'ятої цілі відносяться: упровадження принципів належного екологічного врядування, підтримка постійного діалогу із заінтересованими сторонами щодо підготовки та прийняття стратегічних рішень; укріплення інституційної спроможності щодо планування, моніторингу та оцінки ефективності впровадження екологічної політики; запровадження екологічного обліку для оцінки ефективності політики та управління; розвиток

і вдосконалення природоохоронного законодавства та підвищення рівня його дотримання, включаючи наближення законодавства України до права Європейського Союзу; посилення відповідальності за шкоду, заподіяну довкіллю, відповідно до міжнародних зобов'язань України; забезпечення науково-інформаційної та інноваційної підтримки процесу прийняття управлінських рішень; посилення спроможностей природоохоронного управління у проведенні комплексного моніторингу стану навколишнього природного середовища та державного контролю у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів; розмежування функцій з охорони навколишнього природного середовища та господарської діяльності з використання природних ресурсів; забезпечення чіткого розподілу повноважень у сфері охорони навколишнього природного середовища на державному, регіональному та місцевому рівнях; забезпечення цільового бюджетного фінансування природоохоронних заходів і недержавного інвестування природоохоронних проєктів [4].

У Києві також було затверджено Комплексну міську цільову програму екологічного благополуччя на 2019-2021 роки, до якої входять завдання з формування доступної системи екологічного інформування різних верств населення міста Києва; розвиток інформаційно-аналітичного забезпечення екополітики Києва; удосконалення нормативного забезпечення міської екополітики; розвиток міжнародного та міжрегіонального співробітництва; проведення науково-технічних конференцій і семінарів, організація виставок й інших заходів щодо пропаганди охорони навколишнього природного середовища, видання поліграфічної продукції з екологічної тематики [5].

Однак, попри те, що законодавча база хоча й не повною мірою, але вже враховує і регламентує необхідні дії з охорони, збереження та покращення стану довкілля, а також розвитку екологічної культури суспільства, де-факто держава все ще не виконує у повній мірі зазначених функцій та дій у цьому напрямку. Це ще більше стимулює діяльність громадських організацій і

розширює її функціональну наповненість. Вони заповнюють вакуум простору дій, який існує внаслідок невиконання державними інституціями більшості своїх зобов'язань з розвитку екологічної культури, природоохоронної, відновлювальної та розвивальної діяльності.

Найширшу діяльність здійснюють всеукраїнські громадські організації. Представництво WWF, “Всесвітнього фонду природи” в Україні здійснює багатовекторну та масштабну діяльність у напрямку збереження, охорони і покращення стану дикої природи та природних ресурсів. Дана організація проводить освітні лекції, курси з онлайн-вебінарів у різних містах країни та під час фестивалів, таборів, а також працює із громадами, окремими активістами, школами та університетами, куди приходить з освітніми матеріалами та залучає до інформаційних кампаній і акцій. Дана організація є прикладом безпосереднього зв'язку науковців, експертів та громадських діячів, з якими проводить семінари та дослідження, із громадськістю та урядовцями. Відтак, ключовими функціями організації є проектувальна, програмувальна, моніторингова, оцінювальна, просвітницька та діяльнісна. Вона охоплює аудиторію не лише школярів, молоді та громадських активістів, а й різних організацій та бізнесу, поширюючи таким чином свою освітню діяльність на різні верстви населення за віком та родом діяльності. Крім того, організація створює власні проекти та програми. Прикладом є проголошена у 2020 році програма “Вільні річки”, в межах якої по всій Україні за кілька років планується проведення “пілотних” проектів зі збереження та покращення екосистем річок. Вони включатимуть відновлення річкових заплав, розчищення русел річок від перешкод, знесення старих гідроспоруд для відновлення вільної течії струмків та рік на низини, адже внаслідок впливу людини течії більшості річок були спрямовані, що порушило першопочатковий баланс в їх екосистемах. Такі заходи спрямовані на вирішення двох екологічних проблем – збільшення ресурсу прісної води, стан запасів якої вже, за даними організації, вже перетнув позначку високого рівня ризику, а також відновлення вільної міграції та нересту риби, зокрема, лосося

дунайського, занесеного до Червоної книги, які є їжею для інших тварин. Також у Карпатах і інших регіонах організація бореться проти побудови малих ГЕС. Організація підкреслює, що повернення екосистем до свого природного стану є єдиним шляхом адаптації до глобальних кліматичних неконтрольованих змін. Такі дії матимуть позитивні наслідки не лише для флори і фауни, а і для людини у різних проявах – ми збережемо запаси хорошої питної води, зможемо відпочивати на тих річках і насолоджуватися красою тих місць. Для поширення екоцентричних установок та цінностей, що планета – це велика сім'я людини, яка має власні сили, але без уваги людини баланс порушується, власна поведінка має бути відповідальною по відношенню до природи, що людині необхідно змінити власні звички для збереження планети і власного життя разом з нею, для чого необхідно віддавати їй користь, а не лише черпати з неї ресурси, було створено освітні ролики та інші інформаційні матеріали (пости, практичні посібники, аналітичні документи, звіти з оцінки) на сайті та у блогах експертів. У межах відновлення водно-болотних угідь було втілено проект з відновлення островів Єрмаков та Малий Татару в Дунайському регіоні, відновлення болота Чорне Багно на Закарпатті. Крім того, Всесвітній фонд природи пропонує підтримати сталі споживання, змінивши власний спосіб життя і щоденні звички. Так можливо економити воду у щоденному побуті, щільно закручуючи кран або змішувач, закриваючи його коли голишся або чистиш зуби, приймаючи швидкий і не дуже гарячий душ замість ванни, використовуючи насадки для душу, що регулюють потік води та майже вдвічі скорочують обсяг її використання; економити електроенергію – не залишати пристрої у режимі очікування, не кип'ятити у чайнику зайву воду, використовувати відновлювальні джерела енергії, а також енергозберігаючі прилади з позначкою класу А, не залишати ввімкненим світло у приміщеннях, де не знаходишся, використовувати пральну машину нечасто і лише при повному завантаженні і на нижчій температурі; зменшувати кількість відходів – сортувати і здавати на переробку сміття за фракціями та компостувати органічні відходи, не купувати зайвих продуктів,

щоб потім їх не викидати, а також давати друге життя речам і менше купувати нові речі; використовувати матеріали, що не шкодять природі – миючі засоби без фосфатів, замість засобів для миття посуду користуватись содою і гірчицею та при ремонті не використовувати фарбу із латексом. Подорожувати також можна екологічно – на дистанції менш ніж 500 км користуватись не літаком, а потягом чи автобусом, літати без пересадок, адже при взльоті і посадці літаків вивільняється найбільше вуглецю та обирати авіакомпанії, які про це турбуються, а також подорожувати формами сталого туризму – безмоторним транспортом чи пішки, громадський транспорт також викидає у повітря менше вуглецю, ніж авто; замість пластикового посуду у подорож брати багаторазовий посуд; перед від'їздом перевіряти, щоб електричні прилади були вимкнені, а крани щільно закриті; селитися закордоном можна у “зелених готелях”, які заощаджують ресурси, у чужих помешканнях рідше віддавати на прання рушники і постіль, а також не використовувати одноразові засоби гігієни, беручи у подорож власні; уникати курортів зі штучним снігом, які зменшують запаси води у тій місцевості, не підтримувати розваги за участю тварин, при прогулянках дикою природою поводити себе тихо і не чіпати диких тварин, не торкатись коралів і не забирати екзотичні мушлі під час дайвінгу. Не лише у домашньому побуті, а й на роботі можна змінити на екологічні деякі звички – використовувати папір повторно і здавати на переробку, зменшити кількість використання паперу, перейшовши на електронний обіг, щоб дістатись на роботу використовувати екологічний транспорт або ділитись автомобілем з колегами, використовувати багаторазовий посуд замість, наприклад, стаканчиків для кави, запроваджувати у корпоративній культурі долучення до екологічних та благодійних заходів. У процесі обігу товарів, їх доставки та купівлі також криється значна небезпека для довкілля. Так варто користуватися багаторазовими торбинами, сітками або біорозкладними пакетами замість поліетиленових, обирати товари у найменшій кількості тари та з екологічним маркуванням (вироби з деревини і паперу з позначкою Наглядової лісової ради

(FSC), а морепродукти – з маркуванням Наглядової морської ради (MSC)), купувати товари повторного користування, а також місцевого виробництва – так можна зменшити викиди вуглецю під час їх доставки та підтримати економіку. Дана організація також проводила проєкт “Лісова варта”, який мав на меті протидію вирубкам лісів завдяки створенню ефективної системи громадського моніторингу. Експерти “Лісової варти” проводили тренінги для громадських активістів і правоохоронних органів, відповідали на повідомлення громадськості і оглядали з волонтерами місця потенційних нелегальних вирубок. Було розроблено професійну тренінгову програму з умінь визначення лісових порушень як для громадських активістів, так і для правоохоронців. Тренінгами скористались державні служби України, Державна екологічна академія післядипломної освіти затвердила їх у навчальній програмі, а Міжнародна поліцейська академія в Будапешті використала результати програми Лісової варти по створенню Громадської системи моніторингу лісів для власного тренінгу слідчих кримінальних справ, які стосуються незаконного вивезення лісів та злочинів проти лісу. Результатом стало виявлення 396 порушень лісового законодавства впродовж 2017- 2018 років. Близько 8% з них були випадками самовільного незаконного вирубування лісів. Більше 10 справ було передані правоохоронцям, одна з яких вже розглядається в суді. За результатами роботи експертів Лісової варти Державна екологічна інспекція нарахувала близько 12 мільйонів гривень (що еквівалентно близько 500 000 доларів США) збитків державі. Це становить близько 75% від того обсягу, що нарахували експерти проєкту «Лісова варта» на основі повідомлень від громадських активістів. Завдяки створенню гарячої лінії для повідомлень про порушення та обстеження 2902 гектарів лісових територій за допомогою геоінформаційних систем та дронів, а також моніторингу на місцях було виявлено понад 4,7 тис. кубометрів нелегально заготовленої деревини. У ЗМІ згадування та публікації з питань нелегальної лісозаготівлі охопили щонайменше 505 тис. людей. Приблизно таку ж кількість людей інформували через соціальні мережі. Також представники

організації взяли участь у створенні щонайменше 10 телепрограм, зробили 80 онлайн-публікацій, а за допомогою української редакції «Deutsche Welle» створено промо-ролик “#МісцевіГерої: як припинити вирубку лісу в Карпатах” [83].

Всі області України охопила активна діяльність громадської організації “Всеукраїнський молодіжний рух” Let’s do it, Ukraine. Метою її виступає формування національної культури чистоти, правильного поводження з відходами, їх зменшення та дбайливого ставлення до довкілля кожного громадянина. Завданням є очищення довкілля від забруднення сміттям. Вона проводить масштабні акції, марафони з роздільного прибирання сміття та просвітницькі заходи – лекції у середніх і вищих навчальних закладах та із громадськістю, тренінги, конференції, фестивалі та особисті зустрічі активістів організації з молоддю для просвітництва та залучення до діяльності, а її лави складають громадські активісти. Особливістю структури організації є чітка вертикальна структура управління на кожному рівні – від керівників (президента, віце-президента, правління та наглядової ради) до команд національних, обласних, районних координаторів та координаторів населених пунктів і, нарешті, локацій. Вони залучають волонтерів, органи шкільного, студентського та місцевого самоврядування, громадські організації, державні та комерційні підприємства і компанії, для яких долучення стає частиною корпоративної соціальної відповідальності. Постійними стейкхолдерами є дружина Президента, міжнародні дипломати, різні міністерства, державні підприємства, державні установи та інші громадські організації. Отже, функціями виступають проєктувальна, просвітницька, комунікаційна, експертна та діяльнісна. Дана організація вирізняється інноваційністю – вслід за наймасштабнішим проєктом із залучення волонтерів у Естонії в Україні вперше відбулося масове прибирання сміття. Створена мапа центральних локацій прибирання у містах. Наразі до заходів організації входять Всеукраїнський екологічний фестиваль “ЧистоFest”, “Всеукраїнський форум взаємодії та розвитку” із залучення представників усіх сфер держави –

соціуму, влади, підприємців та ЗМІ – для вирішення екологічної та разом з тим соціальної проблеми забруднення природного середовища, “Let’s Do It, Ukraine – school recycling” – акція систематичного роздільного збору сміття в українських школах та отримання з цього прибутку для шкіл, марафон роздільного збору відходів; Міжнародна конференція Let's Do It! країн Східної співдружності; Літній табір для екологічних лідерів “Let’s do it, Ukraine CAMP”. Представники організації закликають постійно протягом року підтримувати чистоту і прибирати у місцях свого проживання, але ключовим заходом є щорічне всеукраїнське прибирання в один встановлений день в рамках всесвітнього прибирання країн. Волонтери кожної локації у мішки збирають сміття у міських зелених зонах та у лісах, на берегах водойм та на несанкціонованих сміттєзвалищах, їх збирають машини, потім сміття сортують і відправляють на переробку. 19 вересня 2020 року у черговій акції прибирання взяли участь понад 50 тисяч людей, було очищено понад 1200 локацій по всій Україні та лише на центральній локації в Києві було зібрано 3640 кг сміття, 15% якого відправлено на переробку. У 2020 році до заходів загалом було залучено майже 340 тисяч громадян, зібрано 800 тон сміття, з яких 200 тон відправлено на переробку. Також в рамках цього проєкту можливе очищення не лише від фізичного сміття, а й від інформаційного. Організація закликає економити енергію, що потрібна для підтримки наших цифрових даних, та провести очищення власних електронних пристроїв від непотрібних файлів, фотографій, листів та програм. Так вуглецевий слід в Інтернеті та системах, що підтримують його, становить близько 3,7% загальносвітових викидів парникових газів. Співробітник, який проводить 15 годин на онлайн-зустрічах із увімкненою камерою, створює 9.4 кг викидів CO₂ щомісяця. Вимикаючи відео, можна заощадити таку саму кількість викидів вуглекислого газу, яку створює заряджання смартфона щовечора протягом 3 років (1151 день). В той же час Google щодня використовує 15 616 МВт-год енергії, що є більшим, ніж виробляє дамба Гувера, яка може забезпечити живлення 1 млн жителів на день. Відтак наше безмежне споживання

електронної інформації потребує в 3 рази більше енергії, ніж усі сонячні панелі у світі можуть виробити. Під час відправлення мільярду спам-листів витрачається стільки ж парникових газів, як від роботи 3 мільйонів автомобілів. Для зберігання ж 1 Гб електронної пошти протягом одного року витрачається 32,1 кВт /год, що дорівнює 10 годинам запікання у звичайній побутовій духовці. Припускається, що до 2025 року бази даних використовуватимуть 20% усієї виробленої енергії. На сайті громадської організації наявна покрокова інструкція з очищення різних електронних пристроїв. Ще одним всеукраїнським проектом організації вже для школярів став “Екопатруль – кращі практики”, в якому взяли участь десять тисяч учасників. Шкільні команди із дванадцяти областей дистанційно навчалися, виконували домашні завдання, робили дослідження відповідального споживання в родині і місцевих пунктів приймання вторинної сировини. У межах проекту також відбувся Марафон роздільного збору відходів, де команди презентували програму сортування, знімали мотивуючі відео. Сортували відходи на такі категорії: макулатура, пластик, скло, батарейки, органічні, TetraPak. Здавали накопичене на вторинну переробку, залучаючи родини, шкільну і локальну громади. Було створено перший онлайн курс із запровадження системи сортування відходів у навчальних закладах. Курс поєднав теоретично-практичні просвітницькі тренінги: основи правильного поводження з відходами, проєктний менеджмент, що включає отримання знань з визначення ролей кожного учасника педагогічної діяльності у школі, вибору підрядника, порядку оформлення документації та процедуру отримання зворотних коштів на потреби шкільного самоврядування, онлайн екскурсію на сортувальну станцію, сміттєпереробний завод, а ще були розроблені інформаційні наліпки, плакати, календар екосвят [86].

Громадська природоохоронна організація “Всеукраїнська екологічна ліга” здійснює, головним чином, моніторингову, експертну та просвітницьку функції. ВЕЛ контролює органи державної влади на дотримання природоохоронного законодавства та діяльності і збереження окремих

державних структур в складі основних інституцій, сама створює та подає до Верховної Ради проекти екологічних законів. Її ресурсами було знято видано Екологічну енциклопедію, журнали та книги, а також за її участі знято повнометражний науково-популярний фільм про вплив людини на зони степу та лісостепу України “Торські степи: життя, смерть... воскресіння?”, який з кожним роком набуває ще більшої актуальності. Послідовною є робота організації з наукових та експертних питань - формування політик регіонального розвитку, співпраці територіальної громади з владою та бізнесом, розроблення місцевих стратегій і планів на засадах збалансованого розвитку. Також організація проводить заходи освітнього характеру – створено і підтримується Всеукраїнська дитяча спілка “Екологічна варта” та її Центр, де проводяться тренінги і табори [84].

Екологічний рух “Zero Waste” в межах “Альянсу Zero Waste України” діє у Львові та Харкові і сфокусований на проблемі раціонального використання ресурсів та свідомого споживання для зменшення кількості відходів. Він натхненний діяльністю організації “Zero Waste Europe” і проводить частину діяльності в межах його програми “Zero Waste Міста” [93]. У основі їх активної діяльності знаходиться концепція у формі піраміди 5R - Refuse (Відмовся), Reduce (Зменшуй), Reuse (Використай знову), Recycle (Сортуй), Rot (Компостуй). Метою руху є перехід до циркулярного виду економіки, де немає неперероблюваних твердих побутових відходів і максимальна кількість сміття повторно використовується і потрапляє назад до природного середовища. Напрямами роботи руху є проведення інформаційних заходів, створення просвітницьких матеріалів, проведення досліджень та робота з громадами і населенням Львова та інших міст. До досліджень та реалізації своїх ініціатив та проєктів організація залучає представників місцевої влади, експертів з інших міжнародних екологічних організацій, екологічне підприємництво та інший бізнес (виробників, роздрібних продавців, власників кафе та мереж ресторанів, різних компаній). На сайті розміщено ґрунтовні просвітницькі матеріали про співвідношення

сміття різних видів, яке викидається у смітники, те, як скоротити споживання товарів, якими способами сортувати неорганічне сміття і куди здавати його на переробку, причини важливості і способи компостування органічного сміття і облаштування для цього місця та як зменшити їх кількість, в тому числі документи ЄС, рекомендації МОЗ України та посібник з аудиту відходів для громад. Організація під час пандемії провела дослідження впливу карантину на систему поводження з відходами в Україні, за результатами якого було виявлено, що карантин погіршив ситуацію з відходами, адже з'явився новий тип відходів і хімічних речовин, які потрапляють у природне середовище, значно збільшилась кількість органічних відходів у баках порівняно з іншими видами і збільшився загальний об'єм сміття, що створювало додаткове навантаження на комунальників. Пояснюється хибність уявлення, що одноразовий пластик є більш стерильний, через що і виникає більша кількість пластикових відходів за принципом “купити – використати – викинути”. До того ж, під час дослідження було з'ясовано, що централізований облік кількості зібраних відходів майже не ведеться, а якщо він і є – то параметри у кожної організації свої. Для вирішення цих проблем організація запропонувала наступні дії. Для покращення збору даних рекомендується враховувати об'єм, масу відходів за фракціями і переробленого та того, що відправилося на звалища, а також скласти перелік усіх видів організацій, що задіяні в усьому циклі роботи з відходами. Для організації збору відходів рекомендується запроваджувати роздільний збір органічних відходів та створювати можливості для централізованого та децентралізованого компостування чи анаеробного зброджування з утворення біогазу; покращувати систему роздільного збору вторинної сировини на прибудинкових контейнерних майданчиках; розширювати мережу збору, ремонту та утилізації негабаритних відходів; розширювати мережу збору та утилізації небезпечних відходів; забезпечити постійну роботу пунктів прийому вторинної сировини та організацій, що займаються поводженням і збором небезпечних відходів, та ремонтних майстерень для побутових речей

(швейні, ремонту одягу і взуття, меблів, ремонту техніки тощо), регламентувати їхню роботу окремим протоколом; проводити інформаційні кампанії для мешканців щодо поводження з відходами. Крім того, рух проводить заходи – фестиваль із лекціями про правила сортування сміття, форум активістів Zero Waste Weekend 2019, на якому іноземні та українські підприємці, що заснували найвідоміші стартапи з “нульових відходів”, ділилися своїм досвідом та навчали екоактивістів як успішно втілити свої екологічні ініціативи у сфері бізнесу, вебінари тощо. Організація також просуває ініціативи багаторазового використання пакування страв з послуги доставки їжі, упаковок продуктів у магазинах, жіночих та дитячих альтернативних гігієнічних засобів, засобів особистої гігієни, наприклад зубних щіток чи вушних паличок з органічних матеріалів. Відповідно до депозитно-поворотної схеми деякі упаковки з-під продуктів можна після споживання продукту повернути до магазину для повторного використання і ще отримати за це гроші. Результатами діяльності руху стало долучення Львова та Люботина (Харківська область) до проекту з поступового перетворення на міста zero waste, у яких громади самі керують своїми відходами, на одного мешканця утворюється не більше 20 кг відходів на рік, є муніципальні компостери, центри перевикористання, у супермаркетах відсутнє чи мінімізоване одноразове пакування, працює депозитно-поворотна (або заставна) схема, діє розширена відповідальність виробника за пакування [91]. У “Звіті стану Zero waste міст” зазначається, що 17 вересня 2020 року Львів прийняв зобов’язання стати першим українським Zero Waste Містом і першим Zero Waste Містом за межами Європейського Союзу. У межах міста збір органічних відходів все частіше стає обов’язковим і частково впроваджено систему “плати за те, що викидаєш” [3].

Громадська організація “ЕкоДніпро” займається одним великим проєктом “Батарейки, здавайтеся” – збором, організацією перевезення та гарантованої переробки батарейок, а також просвітницькою діяльністю для підтримки акції “Коробочки”. Організація проводить збір батарейок у всіх

обласних центрах України і згодом здійснюють перше в історії України перевезення тонн відпрацьованих батарейок на переробку до Румунії за кошти виробників, адже в Україні наразі не працює жодне перероблювальне підприємство для екологічно небезпечних, токсичних, відходів. 1 коробочка, як порахували організатори, рятує до 8 000 м² землі від безповоротного забруднення токсичними речовинами. Для збору таких відходів організація підписала угоди із 111 компаніями та створила понад 1500 пунктів прийому батарейок у вигляді встановлених коробок. На рік вона збирає до двох тонн батарейок. Близько 55 тонн на рік планується збирати невдовзі в рамках пілотних проєктів за європейською моделлю в мережах Ватсонс та Епіцентр. Головним досягненням стала переробка на румунському заводі майже 21 тони батарейок, привезених з України [87].

Громадська організація “Екодія” з квітня 2020 року по березень 2021 року продовжувала реалізовувати кілька проєктів. Її діяльність провадиться у багатьох напрямках – зміни клімату і транспортного забруднення, екологізації промисловості, сільського господарства, відновлюваної та атомної енергетики, участі у міжнародному русі та нагляду з екологізації інвестицій. По-перше, це проєкт - дослідження Land Matrix. В його рамках організація моніторила інвестиції, випадки покупки чи оренди (в Україні лише оренди) сільськогосподарських земель від 200 га по всьому світу та вносила цю інформацію у глобальну базу даних. Зараз кількість кейсів налічує майже 300. На основі масиву даних організація зробила профіль України – публікацію, в якій повідомляє, де в Україні зустрічаються випадки масштабного накопичення землі великими компаніями та які вони мають особливості. Таке дослідження має сприяти посиленню контролю за орендою землі, підтримці малого фермерства та зниженню концентрації великих аграрних компаній, а також протидії розоренню її великих ділянок, наприклад, схилів і територій біля річок, що є незаконним, адже з прибережних зон пестициди чи хімікати швидше потрапляють у воду. До того ж, організація виявила прямий вплив концентрації земель на довкілля і суспільство. Отже це проблема носить як

екологічний, так соціальний та економічний характер. По-друге, продовжував реалізовуватись проєкт “Перспективи сталого розвитку для сільських територій”. Завдяки цьому проєкту організація вивчала і тренувала спроможність громад створювати екологічно та соціально відповідальні й економічно життєздатні ініціативи для села. У закінченні проєкту учасники представляли напрацювання ідей для ініціатив у своїй місцевості. Деякі з проєктів вже гарно продумані і мають перспективи успішного втілення. По-третє, організація втілювала спецпроєкт “Друге дихання”. Він містить інформацію про основні речовини, що забруднюють повітря, вплив забрудненого повітря на здоров’я людини, статистику смертності. Також був проведений конкурс серед громадських організацій з усієї України і обрано шість, яким нададуть в 2021 році підтримку для роботи із просування заходів з покращення якості повітря та підвищення обізнаності населення щодо цієї проблеми. Це громадські організації з Кривого Рогу, Черкас, Хмельника, Луцька, Слов’янська, Одеси. Крім того, організація здійснює просвітницьку та нормотворчу діяльність. Так “Екодія” є активним членом мережі Climate Action Network (CAN) регіоні Східної Європи, Кавказу і Центральної Азії (СЕКЦА). Було проведено серії зустрічей під назвою «Кліматичні діалоги». Минулого року це були дві конференції. Перша навесні для країн Східного партнерства, друга – восени для Центральної Азії, які об’єднали експертів, політиків та громадськість. Був також виданий огляд кліматичної політики в усіх 11 країнах та проведена онлайн-кампанія World we want, яка розповідала історії активістів і вплив зміни клімату на спільноти з метою підтримати інші малі екологічні організації. З напрямку атомної енергетики були проведені зустрічі з громадами Запорізької і Дніпропетровської області та написано багато статей про атомну енергетику, в тому числі із запитаннями про Запорізьку АЕС, а також проведено кампанію проти добудови Хмельницької АЕС. Під час розробки другого Національно визначеного внеску (2НВВ) зі скорочення викидів парникових газів до 2030 року організація активно долучалася до його створення, а також працювали над тим, щоб після

затвердження Дорожньої карти кліматичних цілей для різних секторів деякі міністерства зрозуміли свою роль у підтримці скорочення викидів парникових газів. Таким чином, “Екодія” активно розвиває екологічну свідомість через активізацію соціальної активності, відповідального ставлення до природного середовища та сприяє здійсненню екологічної діяльності урядовців, громад та навіть інших громадських об’єднань [94].

Громадський кліматичний рух “Fridays For Future” (“П’ятниці заради майбутнього”) за підтримку і заклик до дій проти зміни клімату в Україні представлений активістами по всій країні як у великих містах, так і у менших населених пунктах і діє у формі страйків проти неналежної діяльності влади, а саме уряду та президента, з долучення до вирішення проблеми глобальної зміни клімату, а також привернення уваги громадськості та розвитку екологічної свідомості. Активісти виступають за системні глобальні дії для обмеження глобального потепління до 1,5°C, забезпечення негайного скорочення викидів парникових газів та прагнення швидко їх припинити; здійснення обґрунтованого та справедливого переходу на безвуглецеву енергію (вуглецево-нейтральну стратегію до 2050 року), а також оголошення надзвичайного кліматичного стану в Україні. Також організація пропонує список рекомендацій щодо ведення екологічного способу життя, що перегукуються із рекомендаціями інших зазначених громадських організацій. На страйках люди оголошують гасла у формі важливих установок, цінностей, наприклад, усвідомлення рівності людини з природним середовищем та його цінності, а значить суб’єктності природи, природи як дому для людини, важливості її збереження, адже другої такої планети і “плану Б” життя на ній в разі значної негативної зміни її стану внаслідок життєдіяльності людини немає, що підкреслює залежність комфортного життя та здоров’я людей у майбутньому від природозберігаючих дій сьогодні. Вони також висловлюють у гаслах ключові “зелені ідеї”, які мають сприяти зупиненню зміни клімату та адаптації до вже наявних і можливих його наслідків – висадження дерев, очищення повітря від забруднення автотранспортом та іншими шкідливими

речовинами і перехід на відновлювану енергетику, зменшення кількості відходів та міри забруднення ними природного середовища, перехід до вегетаріанства, адаптації міст до зміни клімату тощо. Окрім страйків учасники руху проводять акції з висадки дерев, квести молоді та школярів, вебінари щодо способів творення позитивних соціальних змін, важливості їх здійснення, системності проблеми зміни клімату і хто за це відповідальний, особливостей організації акцій кліматичного руху. Отже, основними функціями організації є контролююча та просвітницька. Поки що рух ще розвивається, продовжує закликати людей приєднуватись і організовувати страйки у своїх містах [97].

На місцевому рівні громадські екологічні організації також діють активно, спрямовуючи свою соціальну активність на вирішення актуальних екологічних проблем їх міста чи області, різними заходами розвиваючи екологічну свідомість та діяльність місцевих громад. Вони так само, як і всеукраїнські екологічні громадські організації, виконують комунікаційну посередницьку функцію між громадою як одиницею суспільства та місцевою владою, приватними підприємствами і експертами.

У Києві діє громадська організація “Україна без сміття”. Вона реалізовує проекти із сортування сміття та розвитку екологічної свідомості щодо проблеми надлишкового утворення відходів та шкоди людині від забруднення ним довкілля. Організація першою в Україні створила станцію сортування сміття у Києві, створивши попит на послугу відповідальної утилізації багатьох видів сміття, в тому числі пластиків, які не переробляються, електронних та побутових пристроїв. Таким чином на звалища у 2020 році не потрапило 406 тонн відходів. Вона стала не лише фізичним місцем сортування, а й освітньою та комунікаційною платформою, яка, за словами громадської організації, змінює уявлення людей про сміття, а також їх звички і формує нові навички, сприяє комунікації між активістами та пересічними громадянами. Крім того, вони розвивають знання та установки щодо поводження зі сміттям та його впливу на довкілля, організовуючи екскурсії для дітей і дорослих на станцію

сортування, проводячи виїзні лекції про сортування для дітей і молоді в дитсадках, школах і ВНЗ, а також для команд в офісах, на підприємствах, у державних установах. До того ж, на освітніх платформах ВУМ online та Prometheus разом із представниками інших міжнародних та українських громадських організацій було створено курс лекцій як поводитись з побутовими відходами, обирати продукцію, щоб сприяти зменшенню обсягів утворення відходів, зокрема, створено інформаційні матеріали про щільність поліетиленових пакетів і те, які з них простіше переробляти, а від яких радше відмовитись, правильно сортувати сміття, в тому числі для ОСББ. До карантину на станцію раз на місяць приходило 100-150 родин у будні і до 500 людей у вихідні дні. Іншим напрямом роботи є сприяння системним змінам на рівні держави, для чого представники організації беруть участь у круглих столах, провели інформаційну кампанію #спалюваннюBAN проти дуже шкідливих для здоров'я викидів від спалювання сміття і для запобігання цьому спалюванню за "зеленим тарифом" в рамках поправок до "Закону про ринок електроенергії", а також внесли правки до законопроекту "Про пакети"-коректно прописали значення "біорозкладний пакет" згідно з Директивою ЄС, включили до проекту закону ще види суб'єктів господарювання з надання послуг, де продають пакети, та заборонити безкоштовно надавати споживачам пластикові пакети від 50 мікрон, а згодом взагалі відмовитись від продажу пакетів, товщих за 50 мікрон і висунули ідею щодо необхідності прийняття закону про тару і упаковку, щоб обмежувати обіг і використання інших варіантів одноразових пластикових пакувань. Крім того, організація ефективно втілює проекти з соціально відповідальним бізнесом зі створення сортувальних станцій та яскравих сучасних навчальних інформаційних матеріалів, наприклад, з компаніями Pernod Ricard, Фундацією Кока-Кола, маркетами Всі.Свої, Сільпо, ТМ Яготинське та іншими. У своєму магазині організація пропонує придбати предмети для повторного використання - свою чашку для кави, пляшку для води, шоппери і некульки, книги для дітей і дорослих та зубні щітки з бамбука. Крім усього, організація створила

можливість надсилати на станцію поштою чи кур'єром чистий, але у поганому стані одяг для переробки [92].

Громадська організація “Зелений фронт” розгорнула свою просвітницьку, моніторингову, правозахисну природоохоронну діяльність на користь як довкілля, так і городян у Харкові. Вона дбає не лише про охорону та розвиток довкілля свого міста, а й естетичну та практичну користь природних екосистем та їх елементів для людей. Так для розвитку екологічної свідомості було проведено тижневий фестиваль “Екологія і духовність”, який об'єднав науковців, митців та громадських діячів. Здійснюються заходи на захист незаконного не лише зрубання дерев у зелених зонах та їх занедбання, наприклад, у Лісопарку, а й акції та фотовиставки за збереження зелених зон України, а також проти незаконного забруднення повітря підприємством Новомет (Коксохім), браконьєрства. Сумнозвісною є справа 10-літньої давності парку Горького, де ростуть вікові дерева та який є улюбленим місцем відпочинку місцян. Крізь нього місцева влада збиралася побудувати дорогу, а сьогодні забудовники перетворили його на місце сміттєзвалища. Активісти організації займалися також правозахисною діяльністю, вигравши справу у суді і пікетувавши біля обласної поліції. Вона також здійснює контролюючу функцію, детально розібравши та обґрунтувавши усі недоліки з соціальних та екологічних питань “Програми охорони навколишнього природного середовища м. Харкова на 2021-20030 роки”, проводячи акції і направляючи звернення до Харківської обласної ради стосовно звернення особливої уваги на екологічні питання Харкова, з вимогами переглянути міською радою рішення та дозволи, ухвалити відповідні документи та створити окрему постійної депутатської комісії з екології політики. В межах просвітницької діяльності було реалізовано кілька грантових проєктів - проведено енергетичний тур Полтавською областю, під час якого демонстрували стенди про енергоефективність, демонстрували новітнє обладнання і консультували громади, в тому числі, у своєму Харкові; друга грантова програма від посольства Швеції стосувалася проведення в

Харкові виставки, конференції та низки заходів, присвячених зміні клімату; третя грантова програма стосувалася співпраці з екологами Нюрнберга, включивши в себе стажування фахівців Зеленого Фронту в Німеччині, проведення низки міжнародних конференцій та екскурсій, а також проведення в Нюрнберзі фотовиставки активістів “Зеленого Фронту”. Активісти організації також проводили кампанії з адвокації територіальних громад під час процедури оцінки впливу на довкілля, постійнодіючу кампанію поводження з відходами та захисту рослин, занесених до червоної книги [96].

У Києві діє громадська організація Український екологічний клуб “Зелена хвиля”. Вона займається просвітницькою, дослідницькою та безпосередньою природорозвивальною діяльністю, реалізуючи багато проєктів. У грудні 2020 вона розпочала проєкт “Можливості прозорості, партисипативної та дієвої інвентаризації зелених зон Києва задля адаптації міста до зміни клімату” за підтримки Міжнародного фонду “Відродження” та Посольства Швеції в рамках Ініціативи з розвитку екологічної політики й адвокації в Україні, метою якого є створення аналітичних і технологічних передумов для започаткування інтерактивної партисипативної та прозорої системи інвентаризації зелених насаджень міста Києва на основі технічних рішень відкритої платформи i-Tree (США) задля довготермінового покращення адаптивних можливостей міста до хвиль тепла та інших негативних локальних проявів зміни клімату. З квітня по серпень 2016 року було реалізовано проєкт-дослідження “Управління зеленими зонами як елемент адаптації до зміни клімату в містах”. Учасники проєкту вивчали фізіологічну активність основних видів паркових дерев у спеку, проводили теплову зйомку районів Києва за допомогою безпілотного літального апарата, а також аналізували візуальні і теплові супутникові знімки Києва за теплий період року, результатом чого стало підтвердження гіпотези про потужний охолоджувальний ефект, створюваний рослинністю у місцях затінення та навколо них. Такі дерева, як акація, тополя і каштан найкраще витримують хвилі спеки, а відтак вони є елементом адаптації міста до зміни клімату. У

організації також є 15-річний досвід використання ігрового методу в еко-освітній діяльності, зокрема, проведення настільної рольової гри “Кеер соол”, ігор “Зелене місто майбутнього”, “Зелений менеджер”, “Мережа життя”. За твердженням організації, прагнення виграти, живе спілкування активізує пошук зв'язків між теоретичним знанням й особистим досвідом, що згодом спонукає знаходити нові вирішення проблем після гри. Ми вважаємо, що такі ігри є одним з найефективніших способів розвитку екологічної свідомості, і їх варто застосовувати громадським організаціям, проводити такі ігри у середніх та вищих навчальних закладах. Організація створює й інші інформаційні просвітницькі матеріали (пости, вікторини) про важливість збереження природних ресурсів, охорону біорізноманіття, адже природа та її об'єкти мають рівні з людиною права, негативні наслідки урбаністичних змін для екосистеми міста та шкоду від цього для самих людей задля розвитку екологічних знань, цінностей та підтримки природоохоронної та розвивальної діяльності суспільством у подальшому тощо. Вартим уваги також є дослідження у формі аналітичного огляду “Екологічна освіта для сталого розвитку з питань зміни клімату у дошкільній, середній, позашкільній та вищій освіті України” [95].

У Миколаєві діє громадська екологічна організація “Місто сонця”, діяльності якої головним чином являє собою контроль підприємств щодо зниження забруднення довкілля, контроль щодо непідтримки їх діяльності та комунікація зі структурами місцевої влади для підтримки повного переходу міста на відновлювані джерела енергії до 2050 року. Учасники організації ініціювали і брали участь у засіданнях комісії з питань екології обласної ради щодо порушення екологічного законодавства заводом Екотранс та впливу на здоров'я мешканців міста через шкідливі викиди у ґрунт, проте представники влади і політичних сил не підтримали ініціативу. Дана організація ще комунікує з Центром енергоефективності м. Миколаєва, яка активно реалізує перехід міста до ВДЕ, щодо подальшої співпраці у цьому напрямку та разом з Коаліцією громадських організацій та муніципалітетів “Енергетичний

перехід" контролює розвиток діяльності департаменту енергетики як виконавчого органу з питань енергоефективності з питань енергоефективності міста. Вони також інформують про програми та ініціативи інших міст та організацій з переходу на відновлювальну енергетику [85].

У Полтаві та Полтавській області діє громадське об'єднання "Еколтава". Організація займається різнобічною - просвітницькою, формуючою, дослідницькою та адвокаційною діяльністю, а своєю місією визначає допомогу громадам впроваджувати екологічні рішення та ставати природоорієнтованими. В рамках руху за створення системи роздільного збору твердих побутових відходів "ЧистоТак" було організовано яскраві вуличні акції, проведено двотижневу акцію у школах Полтави, під час якої було зібрано 10,5 тонн макулатури і пластику та у семи школах Новосанжарського району, на якій зібрано 1,5 тонн пластику. Також команда Еколтави розробила інтерактивну карту пунктів прийому вторсировини у Полтаві, було відзнято 5 роликів про екологічний спосіб життя, а на обласне транспортне підприємство був закуплений Екобус для збору небезпечних відходів в населених пунктах області. У 2019 році разом з Полтавською обласною радою був проведений грантовий конкурс для фінансування "зелених" проектів у громадах, який виграла проєкти з очищення водойм, створення екологічної стежини, облаштування паркової зони, створення туристичного культурного кластеру, облаштування зони відпочинку та інші. У 2019 році розпочався проєкт "Підтримка ініціативи з експорту технологій захисту довкілля», за підтримкою #GIZ_Ukraine та дорученням Федерального міністерства довкілля, захисту природи та безпеки ядерних реакторів Німеччини (BMU), в рамках якого проведена просвітницька кампанія з сортування відходів Пирятинській, Гребінківській, Чорнухинській та Новооржицькій територіальних громадах. Еколтава проводить і нормотворчу діяльність, здійснивши в рамках проєкту CLEEN "Участь громадськості для впровадження амбітної кліматичної політики" громадську оцінку Плану Дій Сталого Енергетичного Розвитку Полтави та присвоївши

оцінку 8 балів із 24-х можливих, а також оцінку Плану сталого енергетичного розвитку та клімату м. Миколаїв до 2030 року, який отримав 15 балів з 24 та оцінку вразливості до змін клімату м. Житомир. Вона також активно створює просвітницькі інформаційні матеріали з проблеми сортування та видів сміття, видано дитячу книжку з відновлюваної енергетики, проведено дослідження “Кліматична (не)справедливість: вплив зміни клімату на вразливі соціальні групи в містах України”. До усього було проведено ще мистецький захід “кліматично-мистецькі лабораторії”, в межах якого митці, науковці та активісти проводили дослідження, їздили в експедиції, записували, монтували, знімали та складали матеріали та ідеї в історії про зміну клімату в Україні, результати яких потім представили на виставках у Києві та Чернівцях і під час яких проголосили надзвичайний кліматичний стан. Крім того, організація готує здійснення пілотного проєкту відновлення лісосмуг в одній із ОТГ Полтавщини, адже вони виконують важливі екосистемні функції [90].

Наступним еко-активним містом є Рівне. У ньому діє природоохоронна громадська організація “Екоклуб”, якій вже двадцять років. Організація проголошує екологічні цінності – що природа є цінністю сама по собі, незалежно від практичної користі для людини, а сталий розвиток суспільства має забезпечити гармонійний розвиток людства без шкоди природі. Функціями виступають просвітницька, контролююча та нормотворча. Ключовим напрямком діяльності є стала енергетика (підвищення енергоефективності та поширення відновлюваних джерел енергії), але команда також займається проблемами зміни клімату, небезпеки ядерної енергетики. У 2020 році було проведено тренінги для 36 представників місцевих органів влади, бізнесу та мешканців принципам сталого енергетичного менеджменту, управління проєктами, регулювання, громадської участі та надано їм допомогу у розробці енергетичних проєктів, а результатом стало встановлено сонячну електростанцію КП “Водопостачання м.Вознесеньськ” Миколаївської області вартістю 1,18 млн грн. та у м. Баранівці Житомирської області на оновленому даху міжшкільного ресурсного центру

встановлено сонячну електростанцію 10 кВт, яка генерує енергію для освітлення центру та роботи навчального й офісного обладнання. Організація ще проводила правозахисні заходи проти побудови заводу Кроноспан і забруднення ним повітря формальдегідом. Організація також здійснює багато заходів просвітницького характеру для громад та у співпраці з іншими організаціями з питань енергоефективності та зміни клімату. Так було здійснено Міжнародний проект-конкурс «Молодь та ГО: назустріч сталому розвитку», за результатами якого були реалізовані ініціативи учасників - у Луцьку створено алею троянд та проведений Еко-хакатон, у Рівному реалізований проект «Освіта для змін: від біорегіоналізму до сталого розвитку», у селі Руда Волинської області проводиться роздільний збір сміття, а троє фіналістів взяли участь у навчальній поїздки до Німеччини. У кінці було проведено форум «Енергія змін». Учасники організації та активісти здійснили інфотур «Енергонезалежність – наша спільна справа», в рамках якого провели інформаційно-просвітницьку роботу з населенням щодо взаємозв'язку енергоефективності, ВДЕ та зміни клімату, налагодили зв'язки з іншими громадськими організаціями, місцевою владою та висвітлили у ЗМІ теми енергоефективності, зміни клімату та адаптації [88].

Правозахисний, нормотворчий та експертний напрямок серед усіх організацій найширше представляє громадська організація «Екологія-Право-Людина», яка вже має 27-літню історію діяльності. У 1998 році вона активно брала участь у підписанні Оргуської конвенції щодо доступу до інформації та участі громадськості у питаннях правосуддя та захисту довкілля. У 2006 році було припинено будівництво каналу в дельті Дунаю. У 2017-2018 роках за активної участі та адвокації організацією були розроблені і ухвалені Верховною Радою закони про оцінку впливу на довкілля та Стратегічну екологічну оцінку. У 2019 році було здійснено кампанію з повернення Міністерства природи, результатом якої стало створення профільного міністерства. Цього року вже була розпочата кампанія зі збереження державних лісового та водного агентств за Міністерством довкілля. Загалом

вона взяла участь у 710 судових справах, розробила 50 аналітичних документів, прокоментувала 214 нормативно-правових актів, а також провела просвітницькі онлайн-школи та вебінари. Організація здійснює активну правозахисну функцію не лише на рівні держави, а й на рівні окремих громадян. За роки діяльності вона надала майже вісім тисяч юридично-довкіллевих консультацій [89].

3.2 Модель ефективного екологічного менеджменту та програма покращення розвитку екологічної культури громадськими екологічними організаціями.

Наразі ми прагнемо бути частиною європейської спільноти з високим рівнем екологічної культури, однак для того, щоб долучитися до неї, нам необхідно значно більше перейматися екологічними проблемами та ідентифікувати природне середовище як свій дім, а себе вважати включеними у взаємодію з ним. На жаль, поки ми можемо констатувати, що екологічна культура у нашому суспільстві сформована, однак її потрібно постійно та активно розвивати далі, аби вона досягла належного рівня і ми мали відповідний рівень якості життя. Тому нагальним завданням є значне підвищення рівня стурбованості екологічними проблемами, формування ідентифікації як українськими високопосадовцями, так і пересічними громадянами природного та у більшості випадків соціального середовища України із власним середовищем існування, підвищення їх значимості серед інших соціальних, економічних та політичних проблем. З одного боку, вона обумовлена недоліками та не достатньо потужною діяльністю деяких громадських екологічних організацій, а з іншого боку – недостатніми зусиллями саме держави з втілення програм екологічної політики, розвитку екологічної свідомості суспільства, застосування належних інструментів для регулювання суспільної поведінки у напрямку екології, а також підтримки ініціатив громадських екологічних організацій та прагнень до еколого-орієнтованої діяльності громадян.

Ключовими чинниками недостатнього рівня сформованості екологічної культури у нашому суспільстві, на нашу думку, є неефективна система екологічного управління та менеджменту. Це фактична відсутність комунікації представників державного сектору із громадянами, низька поінформованість громадян не лише про нову законодавчу базу, а й про можливості та значимість екологічно-орієнтованої діяльності, а також захист своїх прав на екологічно чисте навколишнє середовище та природоохоронну діяльність. Так видаються нові закони, створюються державні програми, проте вони, по-перше, не виконуються чиновниками та, по-друге, не доносяться і, значить, не підтримуються громадянами. Відтак, вони так і залишаються декларативними, утвердженими лише на папері і не мають прикладної дієвості у вигляді проєктів, кампаній та заходів.

Другим комплексом проблем є проблеми сутнісного характеру розвитку екологічної культури. Державні службовці самі не усвідомлюють важливості виховання проєкологічної свідомості суспільства для подальшої екологічно-орієнтованої діяльності. Вони обмежуються виданням законів та програм власної діяльності, забуваючи, що без формування екологічних установок, цінностей, норм поведінки вони будуть неефективними і не втілюватимуться у життя. Так відбуватиметься, адже пересічні громадяни є об'єктом по відношенню до агентів розвитку екологічної культури, але є суб'єктом взаємодії всередині загальної системи "людина-природа". Вони не лише сприймають інформацію, а й активно відтворюють її у вигляді власної діяльності. Тому державі бракує усталеної екологічної програми не лише дій, а виховання комплексу екологічного світогляду, установок, цінностей, знань, цілей та норм у суспільства. Наразі громадські організації часто виконують функцію трансляторів офіційної інформації щодо стану довкілля, екологічних проблем та способів їх вирішення. Через них соціум отримує основні екологічні знання, інформацію про норми поведінки, інновації тощо. Більше того, громадські організації переважно самі є джерелом інновацій та нових ініціатив і ідей щодо екологічно-орієнтованого способу життя та діяльності.

Таким чином, громадські організації є посередником між державою, науковцями, підприємцями та суспільством.

Виходячи з результатів нашого дослідження, громадським організаціям варто вдосконалювати деякі аспекти свого менеджменту для підвищення ефективності просвітницької діяльності. Одним організаціям треба покращити опис здійснюваної діяльності, іншим – більш чітко і продумано визначити власні місію, завдання і мету. Деяким організаціям також варто переглянути якість інформування про власну діяльність – бути активними у соціальних мережах, створювати більше інформаційних матеріалів (дописів, відеороликів, соціальної реклами), створювати більше каналів комунікації – корпоративні телефони, діюча електронна пошта та чати у соціальних мережах, у яких вони швидко відповідатимуть на звернення учасників. Щодо комунікації, організаціям також варто частіше виходити на прямий зв'язок зі своїми учасниками та підписниками, влаштовувати вікторини, обговорення, зустрічі, конференції тощо, аби активізувати увагу та зацікавленість послідовників у екологічних проблемах. Однак, найважливішим кроком з покращення комунікації з громадою має бути, на нашу думку, жива комунікація з людьми у маленьких громадах. Проте, не дивлячись на аспекти, які можна покращувати, ми можемо констатувати, що у громадських екологічних організацій існує чітка організаційна структура, налагоджена командна робота, комунікація з експертами, науковцями, ЗМІ, у деяких з підприємцями та іншими партнерськими громадськими організаціями, а також планування проєктів, заходів та робота із залучення різних ресурсів для їх реалізації.

Втім, без підтримки та належної діяльності держави громадським екологічним організаціям набагато важче ефективно розвивати екологічну культуру суспільства. На нашу думку, держава безпосередньо має бути прямим і головним, а не опосередкованим суб'єктом формування екологічної культури. Для цього держава має взяти на себе більше функцій, а саме більшою мірою просвітницьку, інформувальну та програмувальну,

проектувальну, виконавчу, законотворчу, дослідницьку, експертну, правозахисну. Держава так само має масштабніше об'єднувати науковців, експертів та громадських діячів для обговорення шляхів вирішення екологічних проблем та розвитку екологічної культури суспільства аби зупинити поглиблення екологічної кризи. Натомість, громадським екологічним організаціям варто залишити за собою частково контролюючу, проектувальну, інформувальну, просвітницьку, виконавчу та комунікаційну функції.

На рисунку 3.1 наведено наше бачення моделі взаємодії суб'єктів та об'єктів в системі розвитку екологічної культури.

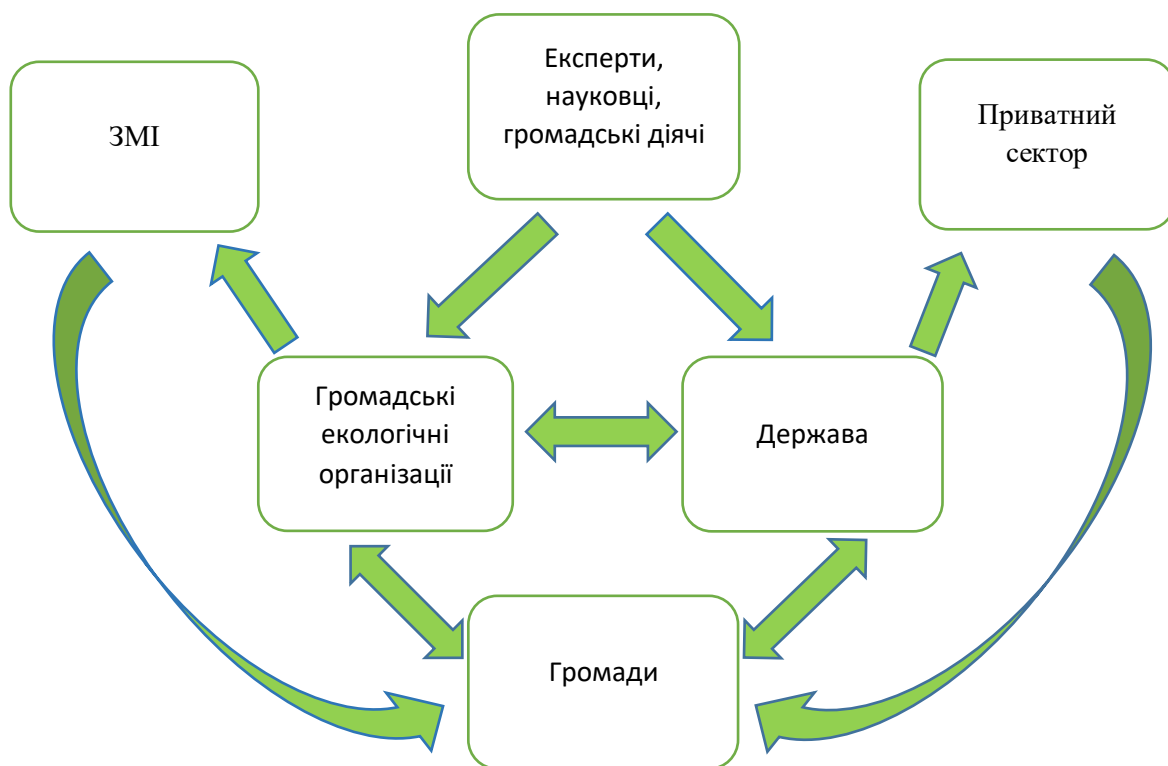

Рис. 3.1 Модель взаємодії суб'єктів та об'єктів в системі розвитку екологічної культури

Ми вважаємо доцільною таку послідовність діяльності з розвитку екологічної культури за цією моделлю:

1) Створення законів, наказів та інших документів державними органами та залучення до цього процесу громадських екологічних організацій з метою внесення правок.

2) Створення екологічних програм, їх обговорення та утвердження із представниками громадських екологічних організацій.

3) Створення проєктів з охорони і розвитку природного середовища більшою мірою державою. Держава має їх фінансувати та контролювати здійснення. До створення проєкту і його реалізації тоді можуть долучатись громадські екологічні організації. За другим сценарієм проєкти створюють громадські екологічні організації за фінансового спонсорювання міжнародних організацій чи фондів або за підтримки держави. Як у першому, так і у другому варіанті до цього процесу бажане залучення науковців та експертів.

4) Паралельно державою постійно має здійснюватись інформування громадян стосовно наявних екологічних проблем, стану довкілля та безпосередньо можливих дій громадян із його збереження та розвитку, а також просвітницька діяльність із розвитку екологічної свідомості – наведених вище норм, установок, знань та цінностей, адже за Законом громадяни мають право на доступ та отримання інформації стосовно навколишнього природного середовища. Громадські екологічні організації також активно проводять інформування та просвітницьку діяльність. Ми вважаємо, що їм варто було б об'єднати зусилля і спільно проводити інформаційні кампанії. Одним із таких засобів могла би стати постійна соціальна реклама через засоби масової інформації та зовнішня реклама. На офіційних сторінках веб-сайтів та соціальних мереж відповідних державних екологічних структур, починаючи від Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, необхідно розміщувати усі інформаційні та просвітницькі матеріали, як це роблять активні громадські екологічні організації на своїх сторінках. Державі варто переймати вже набутий досвід

комунікації громадських екологічних організацій та вступати у активну взаємодію з ними.

5) Далі ці ініціативи потрібно безпосередньо доносити до громадян, аби розвивати їх екологічну свідомість. Ми вважаємо, що наразі ключовою проблемою є відсутність комунікації з громадянами на місцях. Більшість може навіть не знати про програми, проекти держави, діяльність громадських організацій. Не усі вікові та соціальні категорії населення мають змогу читати соціальні мережі та дивитись сайти. Для цього є доцільним запровадити практику посередництва громадських організацій між державою та громадами, в межах якої буде організоване спілкування представників організацій у кожному мікрорайоні великих міст та населених пунктах відповідно до кількості населення. Для цього також можна створити ініціативні групи з представників громадських екологічних організацій, волонтерів та громадських діячів, які могли б разом проводити такі просвітницькі кампанії по усім населеним пунктам на національному, регіональному та місцевому рівнях. По-перше, це дасть можливість охопити більшу аудиторію та різні категорії населення, більш детально поінформувати громадян. По-друге, живе спілкування дасть можливість ідентифікувати організації, переконатися у тому, що держава здійснює заходи, є новітні технології вирішення екологічних проблем шляхом втілення проєктів в межах програм, що засвідчить ефективність екологічно-орієнтованої діяльності. Ще одними засобами розвитку екологічної свідомості можуть бути тренінги, ділові ігри всередині громад. Під час них та долучення до здійснення екологічних проєктів формуватимуться уміння та навички еколого-орієнтованої діяльності.

Прикладом браку такої діяльності є проєкт встановлення у Києві спеціальних смітєвих баків для сортування різних фракцій сміття. Баки встановлювались за планом та внаслідок звернень громадян, однак не було проведено жодної просвітницької роботи з необхідності сортування, значимості для довкілля та здоров'я, не поінформовано про правила

сортування і яким чином вони потім переробляються. Через це частина суспільства досі скептично ставиться до сортування сміття і викидає багато з придатних до сортування відходів у звичайні смітники.

б) Для зворотного зв'язку громадян мають влаштовуватись громадські обговорення, долучення представників громад до обговорення та ухвалення програм та проєктів, щоб інформація швидко узгоджувалась і не було затримок у їх реалізації.

Важливим чинником розвитку екологічної культури є активізація мотивації. Найефективнішою є внутрішня мотивація, а саме активізація інтересів (фінансових, практичних, естетичних), цінностей та суспільних норм. Спільно з державою громадські екологічні організації могли би втілювати більше ініціатив, наприклад, встановити в усіх школах та громадських закладах контейнери для сортування, а гроші від здачі на переробку йшли б на потреби того колективу, а у магазинах встановити апарати, які б за здану пляшку віддавали гроші назад. Проте, окрім внутрішньої мотивації державі варто посилити інструменти зовнішньої мотивації, які б сформували зобов'язання дотримуватися екологічних норм – штрафи, санкції та адміністративну відповідальність [51].

Таким чином, це має бути лінійна система екологічного управління в країні на усіх рівнях, у якій усі ланки взаємопов'язані між собою і постійно комунікують. Між ними має відбуватися постійний контакт та спільне вирішення проблем екології. Головним аспектом є відсутність жорсткої вертикалі управління, замість якої громадські організації, науковці та громади чи окремі громадяни завжди матимуть можливість прямо звернутися із вимогами та пропозиціями і бути включеними у відкрите обговорення.

Методи просвітницької діяльності з громадою: тренінги, курси, зустрічі з громадами ініціативних груп, суспільні обговорення за сприяння державних адміністрацій, еко-ігри, екопатруль, екотолоки, інтелектуальні ярмарки, вікторини.

Засоби просвітницької діяльності: соціальна реклама, інформаційні пости у соціальних мережах та на сайтах, слогани на таблицях у громадських місцях, на різних об'єктах, наочні матеріали (схеми, малюнки, таблиці).

3.3 Формувальний експеримент

Для перевірки ефективності частини програми нами було проведено тренінг формування готовності до волонтерської екологічної діяльності. Він спрямований на формування мотивації до проєкологічної діяльності на засадах волонтерства у послідовників громадських екологічних організацій, які стежать за їх діяльністю. Результатом має стати долучення послідовників до природоохоронної та природорозвиваючої діяльності на різних рівнях. Саме готовність до проєкологічної діяльності та її безпосереднє здійснення виступає показником високого рівня сформованості екологічної культури. Принципами тренінгу виступають принцип екологічності, партнерського спілкування та активності.

Формувальний експеримент проводився серед послідовників громадських екологічних організацій “Let’s do it, Ukraine!” та “Екодія” на основі комп’ютерної онлайн-програми Zoom. Контрольну групу склали по 8 учасників обох організацій, а експериментальну – по 10 чоловік обох організацій. Загальну кількість учасників формувального експерименту склало 36 осіб. З них у контрольній групі було по чотири людини віком 18-25, 26-40, 41-55 і 56-70 років, а у експериментальній – по п’ять чоловік таких вікових категорій.

Задля визначення рівня сформованості екологічної культури послідовників даних громадських екологічних організацій ми узагальнили результати методик, що були використані під час констатувального дослідження.

За результатами аналізу даних, отриманих внаслідок проведеного експерименту, наведених у Таблиці 3.1, визначено, що у послідовників зазначених громадських екологічних організацій з експериментальної групи підвищився рівень екологічної культури. Середні показники

вказують головним чином на підвищення рівня екологічної діяльності, значно відрізняючись від показників контрольної групи. До формувального дослідження учасники показували види діяльності на першому, другому і третьому рівні розвитку екологічної культури, що відображують мікрорівень, а також на четвертому рівні, що відображує збереження природи на мезорівні. Після формувального дослідження вони вже почали здійснювати еколого-орієнтовану діяльність на п'ятому та шостому рівнях розвитку екологічної культури, долучаючись до просвітницької діяльності у своїх та інших громадах, а також здійснення проєктів з розвитку та створення нових елементів довкілля. Крім того, зміни відбулися у кількості послідовників громадських екологічних організацій, які здійснювали проєкологічну діяльність на різних рівнях, відповідно до віку. Так до формувального експерименту участь у екологічно-орієнтованій діяльності на третьому і четвертому рівні брали учасники віком 41-55 і 56-70 років. Натомість, після формувального експерименту до вже п'ятого і шостого рівнів долучались особи віком 18-25 і 26-40 років. Такі результати свідчать про ефективність використання такого методу розвитку екологічної культури. Вони також свідчать про те, що тренінг сприяє розвитку мотивації у молодого покоління здійснювати еколого-орієнтовану діяльність на вищих рівнях.

Таблиця 3.1

Рівень розвитку екологічної культури послідовників громадських екологічних організацій

Рівень розвитку екологічної культури	Групи	Кількість осіб-учасників	Середній показник
--------------------------------------	-------	--------------------------	-------------------

Рівень розвитку екологічної культури до формувального експерименту	Експериментальна	20	2,05
	Контрольна	16	2,15
Рівень розвитку екологічної культури після формувального експерименту	Експериментальна	20	4,23
	Контрольна	16	3,09

Висновки до розділу 3.

У третьому розділі нами було проаналізовано безпосередню діяльність громадських екологічних організацій, їх проекти та заходи з розвитку екологічної культури суспільства, природоохоронної, розвивальної та творчої діяльності, а також державні програми у цьому напрямку. Ми дійшли висновку, що в нашій країні створений потужний громадський сектор зеленого руху, який є головним рушієм екологічних змін у державі. Громадські екологічні організації реалізують екологічні проекти на усіх рівнях, велику кількість яких – на національному. Вони виконують велику кількість функцій, мають різне спрямування. Значної мірою ними виконується інформаційна та просвітницька функції, які сприяють розвитку екологічної культури. Для цього проводяться лекції, онлайн-курси, вебінари, тури містами, фестивалі, марафони, акції, на сайтах та сторінках соціальних мереж публікуються інформаційні матеріали – пости, ролики, брошури, книги і навіть фільми. Завдяки залученню експертів, науковців, фахівців у своїх галузях, запозиченню новітніх технологій, високій вмотивованості та творчому потенціалу вони створюють справді інноваційні для України екологічні проекти. До того ж, кількість та систематичність роботи багатьох організацій вражає. Варто відзначити, що, попри наявність недоліків у деяких з них, ними створена достатньо ефективна система менеджменту всередині організацій. Однак, цього не вистачає для реалізації масштабних проектів для всієї країни. В цьому їм має допомогти держава. Ми вважаємо, що лише об'єднання їх зусиль зможе змінити екологічну ситуацію в нашій країні на краще. Для цього ми пропонуємо модель взаємодії суб'єктів та об'єктів в системі розвитку екологічної культури, ключовим аспектом покращення у якій має стати налагодження живої комунікації з представниками громад на найнижчому рівні, посилений контроль за виконанням програм на регіональному та обласному рівні, перерозподіл функцій між державою і громадськими екологічними організаціями. На ній заснована програма просвітницької діяльності громадських екологічних організацій з розвитку екологічної

культури суспільства, у якій зазначені методи і засоби просвітницької діяльності. Шляхом проведення формувального експерименту серед учасників та послідовників громадських екологічних організацій нами було підтверджено ефективність використання методу екологічного тренінгу, що є частиною запропонованої програми покращення їх просвітницької діяльності з метою розвитку екологічної культури.

Висновки

Отже, на сьогодні проблема розвитку екологічної культури суспільства набула особливої актуальності. Вона постала невід'ємною умовою цивілізаційного розвитку та існування людства у майбутньому як такого. Вона викликана взаємопов'язаними процесами трансформації технологічної, соціальної, економічної та політичної сфер життєдіяльності людини, які кардинально змінили ставлення людини до природного середовища. Це, у свою чергу, викликало незворотні процеси у самому довкіллі. В таких умовах перед людиною постала глобальна дилема відновлення балансу між власними потребами і запитами та природними можливостями і потребами, за якого відбуватиметься взаємний розвиток довкілля та людини. У ході вирішення глобальної екологічної кризи здійснюється інформаційна, просвітницька, нормотворча та дослідницька діяльність, яка розвиває екологічну свідомість, мислення і компетентність, розширює екологічний світогляд, формує екологічний спосіб життя та, як наслідок, сприяє здійсненню активної екологічно-орієнтованої діяльності. Таким чином формується екологічна ідентичність людини. Ми доповнили підтипи екологічної свідомості та створили їх таблицю на основі взаємозв'язку типів екологічної свідомості з конструктивною чи деструктивною діяльністю, а також створили таблицю співвідношення компонентів екологічної свідомості із трикомпонентною типологією взаємовідносин у системі “людина-довкілля”, описавши кожен компонент. До того ж, ми визначили найбільш оптимальним підтипом “дорослу позицію” екоцентричного типу екологічної свідомості.

Ми дійшли висновку, що в Україні створений потужний екологічний напрямок громадського сектору, який представлений громадськими екологічними організаціями і виступає ключовим агентом екологічних змін. Вони активно здійснюють багатофункціональну діяльність, відіграючи важливу роль у розвитку екологічної культури нашого соціуму головним чином завдяки інформаційній та просвітницькій діяльності. Важливими аспектами теоретичного підґрунтя формування та розвитку екологічної

культури громадських екологічних організацій також є їх рівні діяльності, основні параметри визначення ефективності діяльності з розвитку екологічної культури, принципи, що цьому сприяють. Будучи агентами неформальної освіти і виховання ГЕО розвивають екологічну свідомість, екологічне мислення та, як наслідок, екологічну діяльність та екологічний спосіб життя суспільства. Методами виступають проведення лекцій, онлайн-курсів, вебінарів, турів містами, фестивалів, марафонів, акцій. На сайтах та сторінках соціальних мереж публікуються інформаційні матеріали – пости, ролики, брошури, книги і навіть фільми. Завдяки залученню експертів, науковців, фахівців у своїх галузях, запозиченню новітніх технологій, високій вмотивованості та творчому потенціалу вони створюють справді інноваційні для України екологічні проекти.

В результаті емпіричного дослідження із застосуванням чотирьох методик та питань власної анкети було встановлено, що більшість учасників та послідовників громадських екологічних організацій мають достатньо високий рівень сформованості екологічної культури, що включає розвинену екологічну свідомість, екологічно орієнтований світогляд та активну природоохоронну та розвивальну діяльність. Їм притаманний екоцентричний тип екологічної свідомості, що проявляється у стурбованості наявною екологічною ситуацією та актуальними екологічними проблемами, наявною компетентністю та мисленням, однак, при цьому, ще певною мірою наявна пріоритетність значимості практичної цінності природи. Можна констатувати, що найбільше громадські екологічні організації сприяють розвитку когнітивного, поведінкового та мотиваційного компонентів свідомості.

Ефективному розвитку екологічної культури сприяє система екологічного менеджменту. У громадських екологічних організацій достатньо гарно організований менеджмент їх діяльності, однак ще є проблеми з інформуванням та комунікацією зі своїми учасниками та послідовниками. Проте, держава має також відігравати провідну роль у розвитку екологічної культури, об'єднуючи свої зусилля з громадським сектором. Лише тоді робота

з подолання екологічної кризи буде ефективною. Сприяти цьому має покращення та налагодження екологічного менеджменту на усіх рівнях. Поки держава продукує програми, але здійснює недостатньо заходів екологічно-орієнтованої діяльності. Нами була запропонована модель взаємодії суб'єктів та об'єктів в системі розвитку екологічної культури та заснована на ній програма просвітницької діяльності громадських екологічних організацій з розвитку екологічної культури суспільства, ключовим аспектом покращення у якій має стати налагодження живої комунікації з представниками громад на найнижчому рівні, посилений контроль за виконанням програм на регіональному та обласному рівні, перерозподіл функцій між державою і громадськими екологічними організаціями, а також залучення різних джерел мотивації. У програмі покращення для громадських екологічних організацій ми виділили методи і засоби для вдосконалення просвітницької діяльності. Шляхом проведення формувального експерименту серед учасників та послідовників громадських екологічних організацій нами було підтверджено ефективність використання методу екологічного тренінгу, що є частиною запропонованої програми покращення їх просвітницької діяльності з метою розвитку екологічної культури.

Список використаних джерел

1. Вісім ідей для зелених міст України / Посібник для міст, громад і громадян глобального кліматичного руху 350.org та Ресурсно-аналітичного центру “Суспільство і довкілля”
2. Звіт “2018: Жива планета” Всесвітнього фонду природи
3. Звіт “Стан Zero Waste міст” Zero Waste Alliance Ukraine
4. Закон України Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 16, ст.70)
5. Комплексна міська цільова програма екологічного благополуччя міста Києва на 2019-2021 роки
6. Програмний документ Природоохоронної організації “Всеукраїнська екологічна ліга”, Режим доступу. – https://www.ecoleague.net/images/pdf/tematychni/ug_NUO.pdf
7. Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні / за наук. ред. О. Резніка. Київ: Інститут соціології НАН України, 2019. 288 с.
8. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року
9. The global risks report 2020 15th Edition
10. Акопян В. Основні чинники формування екологічної свідомості особистості Вища освіта України, № 2, - 2011
11. Андрусевич А. Неурядові екологічні організації в Україні: проблеми становлення та розвитку. – Незалежний культурологічний часопис “Ї”, після Чорнобиля, число 41 / 2006
12. Бондар О. І., Барановська В. Є., Єресько О. В. та ін. Екологічна освіта для сталого розвитку у запитаннях та відповідях : науковометодичний посібник для вчителів / за ред. О. І. Бондаря. – Херсон : Грінь Д.С., 2015. – 228 с.
13. Борейко В. Е. Краткий курс экологической этики / В. Е. Борейко. - сер. Охрана дикой природы. Вып. 40. – К.: Киевский эколого-культурный центр, 2004. – 72 с.

14. Боришевський М. Й. Теоретико-методологічні основи дослідження психологічних закономірностей виховання громадської свідомості та самосвідомості особистості / М. Й. Боришевський // Актуальні проблеми психології: наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка / за ред. С. Д. Максименка. – К.: Міленіум, 1999. Вип. 19. С. 36-44.
15. Васютинський В. О. Екологічні цінності в структурі масової свідомості / В. О. Васютинський // Актуальні проблеми психології: зб. наук. Праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К.: Міленіум, 2005. – Т. 7. Екологічна психологія – Вип. 5. – Ч. 1 – С. 74–82.
16. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. – М.: Айрис-пресс, 2004. – 576 с.
17. Вернік О.Л. Екологічна і неекологічна орієнтованість способу життя особистості як проблема екологічної психології // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Т.7, вип.34. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – С. 30-38.
18. Гирусов Э. В. Экологическое сознание как условие оптимизации общества и природы / Э. В. Гирусов // Философские проблемы глобальной экологии. – М.: Знание, 1983. – С. 145–153.
19. Гірченко О. Л. Зміст та співвідношення визначень у поняттєвому апараті екологічної психології / О. Л. Гірченко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. : Психологічні науки. - 2013. - Вип. 114. - С. 42-45.
20. Грезе Е. В. К онтологии категории экологического сознания / Е. В. Грезе // Материалы науч. конф. «Ломоносовские чтения» 2007 г. / Под ред. В. А.Трифорова, В. А. Иванова и др. – Севастополь: НПЦ «ЭКОСИ Гидрофизика», 2007. – С. 331–334.
21. Дерябо С. Д. Екологічна криза як криза антропоцентристської свідомості / С. Д. Дерябо, В. А. Ясвін // Людина. – 1998. № 1. – С. 34-41.

22. Дерябо С. Д. Экологическая педагогика и психология / С.Д.Дерябо, В.А.Ясвин. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996.
23. Дерябо С. Д. Экологическая психология: диагностика экологического сознания / С. Д. Дерябо – М.: Московский психолого-социальный институт, 1999. – 310 с.
24. Дідков О. Формування екологічної свідомості та культури засобами освіти та виховання особистості // Гилея: науковий вісник: Зб. наук. праць. – К., 2012. – Вип. № 63. – С. 472.
25. Калмыков А.А., Калмыкова А. В. Типология отношений Человека и Природы. // 2-ая Российская конференция по экологической психологии. Тезисы. (Москва, 12-14 апреля 2000 г.). М.: 2000, С. 26-27
26. Крисаченко В. С. Екологічна культура: теорія і практика: навчальний посібник / В. С. Крисаченко. – К.: Заповіт, 1996. – 352 с.
27. Кряж И. В. Роль экологической позиции личности в регуляции экологически значимых действий / Кряж И. В. // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Житомир, 2013. – Том VII. Екологічна психологія. – Випуск 33. – С. 268-277.
28. Кряж И.В. Психология глобальных экологических изменений: монография / И. В. Кряж. – Х.: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2012. – 512 с.
29. Кряж И.В. Психология смысловой регуляции экологически релевантного поведения: дис.... д-ра психол. наук - ХНУ им. ВН Каразина, 2013
30. Кряж І. В. Особливості екологічної ідентичності та екологічних установок вегетаріанців / І. В. Кряж, Т. А. Сінюгіна // Психологія і особистість. – 2015. – № 2(1). – С. 112-125.
31. Кряж І.В. Екологічна стурбованість як умова екологічно відповідальної поведінки / Кряж І.В., Баєва К.О. // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН

- України. – Житомир, 2016. – Том VII. Екологічна психологія. – Випуск 41. – С.180- 190.
32. Кряж І.В., Андроннікова К.А. Проекологічні установки як прояв екологічної стурбованості особистості/ Вісник Харківського національного університету № 1009, серія “Психологія”, 2012
33. Кулик Т.М. Системно-динамічні особливості розвитку екологічної свідомості студентів.- Дисертація канд. психол. наук: 19.00.07, Нац. ун-т "Остроз. акад.". - Острог, 2013.- 160 с.
34. Лихачев Д. С. Экология культуры / Д. С. Лихачев // Альманах Всероссийского общества охраны памятников истории и культуры. – М.: Наука, 1980. – № 2. – С. 7–21.
35. Літвінова О. В., Шейко Е. П. Вплив колективної управлінської діяльності на формування екологічної культури організації // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України «Актуальні проблеми психології». – Том 7. Екологічна психологія. – 2009. – Випуск 20. – Ч. 1. – С. 255 – 259
36. Львовочкіна А. М. Психологія розвитку екологічної культури студентської молоді : автореф. дис. ... д-ра псих. наук 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / Антоніна Михайлівна Львовочкіна. – Київ. 2013. – 42 с
37. Львовочкіна А. М. Технології розвитку вольової регуляції екологічної поведінки Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка. – Т. 7, Вип. 37
38. Львовочкіна А. М., Трубнікова О. А. Волонтерська діяльність у сфері екології як показник сформованості екологічного способу життя / А. М. Львовочкіна, О. А. Трубнікова // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – Т. 7. Екологічна психологія. – Вип. 21. – С. 141–145.

39. Львовочкіна А.М. Віковий підхід до формування екологічної свідомості, екологічної культури та екологічного способу життя // Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр.7, 269-272, 2009
40. Львовочкіна А.М. Основи екологічної психології : навч. посіб. / А.М.Львовочкіна. – К. : МАУП, 2004.
41. Львовочкіна А.М. Підходи до визначення поняття “екологічна культура” Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка. – Т. 7, Вип. 34
42. Львовочкіна А.М. Принципи позитивності і конструктивності та екологічності як базові принципи екологічної психології // Актуальні проблеми психології. Зб. наук. праць Інституту психології ім. ГС Костюка НАПН України/за ред. СД Максименка. —Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2010, С. 160-166
43. Львовочкіна А.М. ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ: дис. ... докт. психол. наук: 19.00.07 // Інститут психології ім. Г. С.Костюка АПН України / Львовочкіна А.М. – К., 2013. –
44. Львовочкіна А.М. Стереотипні екологічні уявлення, що потребують переосмислення// Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка. – 2003. – Т. 7, Вип.42
45. Любінская Л.Г., Кучинская А.П., Чайка Н.А. Роль общественных организаций в экологическом воспитании/ Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 10-летию Государственного природного заповедника “Ростовский”, Ростов-на-Дону, издательство Ростовского университета, 2006
46. Люленко С. Громадські природоохоронні організації та напрями їх екологічної діяльності - Молодь і ринок, 2017, С. 62-66
47. Мамедов Н. М., Глазачев С. Н. Экологическое образование как предпосылка устойчивого развития общества / Н. М. Мамедов, С. Н.

- Глазачев // Экологическое образование: концепции и технологии. – Волгоград, 1996. – С. 16–26.
48. Марш Г. Человек и природа. О влиянии человека на изменение физико-географических условий природы / Георг Марш. – С.-П., 1866. – 587 с.
49. Медведев В.И., Алдашева А.А. Экологическое сознание: Учебное пособие. Изд. второе, доп. - М.: Логос, 2001. -384 с
50. Меленівська В., Матусяк О., Чала Г., Залужний А., Казачковська Г. Посібник з менеджменту для неурядових організацій Підготовлено Творчим центром «Каунтерпарт». К: «МАКАР», 2005. 248с.
51. Мельник О. І., Маценко О. М., Пронікова Ж. С. Наукові підходи до удосконалення мотивації екологічно спрямованої діяльності/ Механізм регулювання економіки, 2012, № 3
52. Можаровська Т.В. Психологічні особливості формування та розвитку екологічної особистості засобами екологічної освіти // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – BUDAPEST, 2014. – II(14), Issue: 27, 2014. – P. 95–98.
53. Мунасіпова-Мотяш І. А., Дяченко В. А. Взаємозв'язок екологічної свідомості та екологічної компетентності студентів з індивідуально-типологічними особливостями саморегуляції поведінки / Мунасіпова Мотяш І. А., Дяченко В. А. // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАНП України, 2019. - Том VII.- Екологічна психологія. – Вип. 48. – С. 147 – 156.
54. Мунасіпова-Мотяш І.А. Особливості екологічної компетентності та екологічних установок студентів різних спеціальностей. — Актуальні проблеми психології. Т.7, вип.42
55. Мунасіпова-Мотяш, І. А. Особливості рівневої структури саморегуляції екологічної свідомості / І. А. Мунасіпова-Мотяш // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету / Черніг. нац. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. - Чернігів, 2013. - Вип. 114. - С. 140-144

56. Обиход Г. О. Неурядові екологічні організації на території України: типологія, діяльність і стратегічні орієнтири розвитку / Г. О. Обиход // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент. - 2015. - Вип. 10. - С. 204-207.
57. Пантюк И.В. Типы мотивации взаимодействия с природными объектами студентов гуманитарного профиля/ Экология субъективной сферы личности: Коллективная монография /отв.редактор Т.Н.Разуваева.- Белгород:ИД «Белгород» НИУ «БелГУ», 2016. - С.259-265.
58. Попова І. В. Екологічна свідомість та культура як чинники екобезпечного розвитку суспільства / Нова парадигма, випуск 124
59. Рудоміно-Дусятська О.В. Екологічна психологія. Навчальний посібник / О.В.Рудоміно-Дусятська - К.: Інститут післядипломної освіти КНУ ім. Тараса Шевченка. 2001, 71с.
60. Рудоміно-Дусятська О.В. Еколого-психологічний зміст поняття способ життя соціальних суб'єктів // Соціально-психологічні засади становлення екологічно орієнтованого способу життя особистості [Монографія] За редакцією Ю.М. Швалба – Київ: Педагогічна думка., 2015
61. Рудоміно-Дусятська О.В. Організаційно-методичні засади дослідження способу життя родини як чинника ціннісного ставлення підлітка до міського середовища Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том 7. Екологічна психологія (34). – с. 165-173
62. Самойлік М.С., Голік Т.Ю., Москвич В.Ю. Роль і місце молоді в системі управління екологічно безпечним розвитком // Екологічний менеджмент/ за ред. В.А. Гайченка // Зб. наук. пр. – К. : МАУП, 2006, - С. 72-76

63. Семенюк Н. Вдосконалення змісту безперервної екологічної освіти шляхом моніторингу навчального процесу/Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України, Випуск 5, - 2016
64. Скребець В.О. Екологічна психологія: підручник / В.О. Скребець, І.І. Шлімакова. – К. : Видавничий дім «Слово», 2014. – 456 с
65. Сутність, принципи і функції екологічного менеджменту Режим доступу-
<http://repository.dnu.dp.ua:1100/upload/b4b34deea5d8d469dad698f7f90852fbLekciya-Ekomenedzhment>
66. Таран Н.Ю. Шляхи використання світового досвіду для вдосконалення екологічного управління в Україні // Екологічний менеджмент/ за ред. В.А. Гайченка // Зб. наук. пр. – К. : МАУП, 2006, - с. 76-79
67. Хроленко М.В., Мегем О.М. Формування екологічної свідомості майбутніх учителів початкових класів як соціально-педагогічна проблема // Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, Секція – 4. Освіта і виховання
68. Черноморденко І. Процес екологізації як сутнісний елемент трансформації суспільства / І. Черноморденко, Т. Цой // Схід. – 2009. – № 4 (95). – С. 115
69. Швалб Ю. М. Динамика мифологем постчернобыльского сознания / Ю. М. Швалб // Актуальні проблеми психології. Екологічна психологія: Зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К.: Логос, 2006. – Т. 7. Екологічна психологія – Вип. 8. – С. 155–165
70. Швалб Ю. М. К проблеме определения экопсихологических систем / Швалб Ю. М. // Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка. – 2003. – Т. 7. – Ч. 1. – С. 426-433.
71. Швалб Ю.М. К определению понятийной среды и пространства в жизнедеятельности человека // Збірник наукових праць Інституту

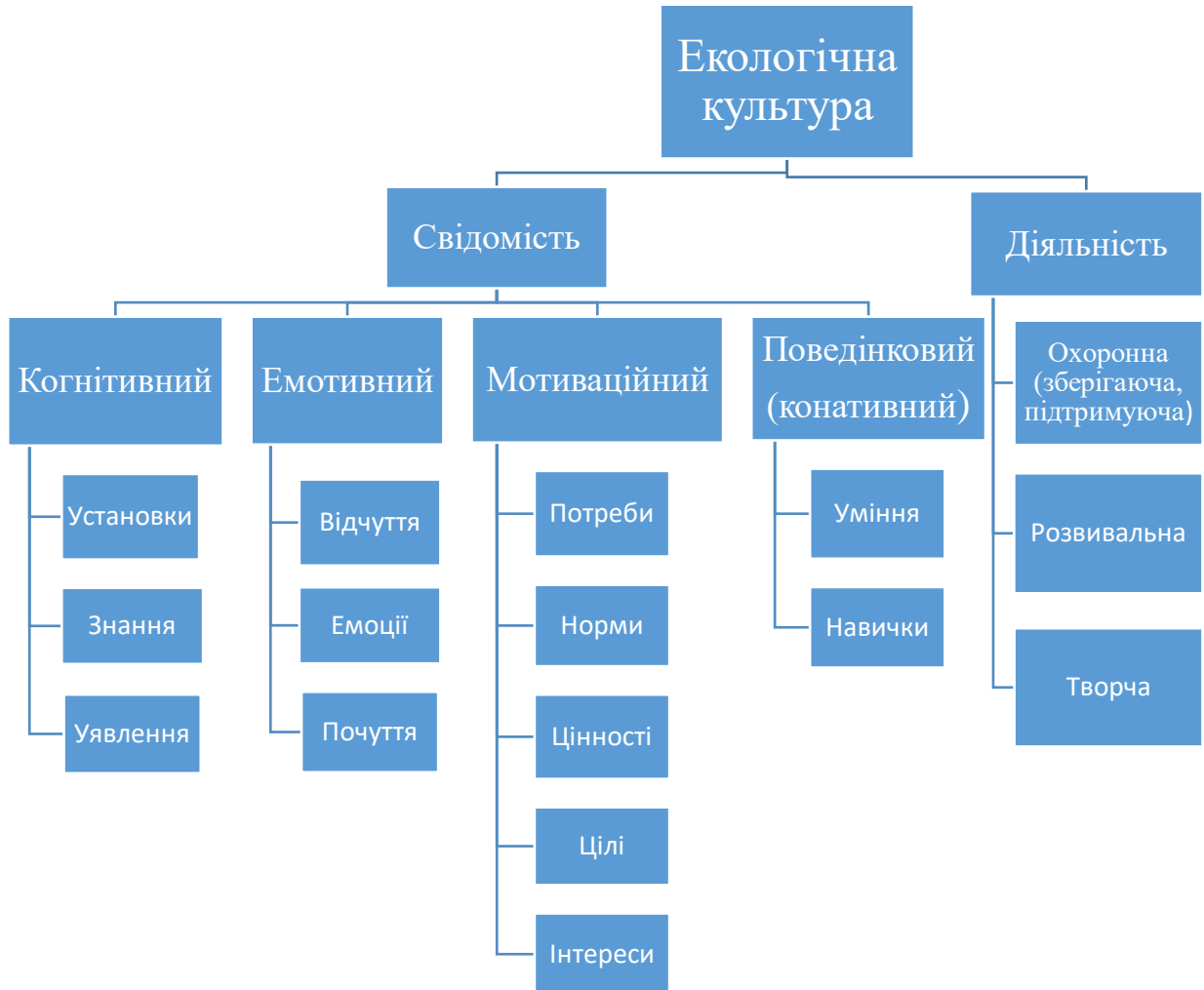
- психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К.: Міленіум, 2004. – Т.7., вип. 2. – С.182 – 190.
72. Швалб Ю.М. Социокультурные детерминанты развития экологического сознания: историко-психологические аспекты // Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка. – 2003. – Т. 7, Вип. 41
73. Швець В.Д. Роль і місце громадських природоохоронних організацій в сфері контролю за економічним, раціональним використанням та охороною земель / В. Д. Швець // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. - 2015. - № 2. - С. 285-289.
74. Шедловська М. В. Означення та типи екологічної свідомості / М. В. Шедловська // Український соціум. - 2011. - № 2. - С. 95-100.
75. Шлімакова І.І. Сучасні підходи до визначення змісту та структури екологічної свідомості // Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. пр. Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля/ІІ Шлімакова.– Луганськ, № 1, - 2011
76. Юрченко Л. І. Екологічні цінності в структурі екологічної свідомості й екологічної культури // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць / Гол. ред. В.В. Лях. – Вип. 78. – К., 2009. – С. 231.
77. Ясвин В. А. Психология отношения к природе / В. А. Ясвин. – М.: Смысл, 2000. – 456 с.
78. Casey P.J., Scott K. Environmental concern and behaviour in an Australian sample within an ecocentric – anthropocentric framework, Australian Journal of Psychology, Vol. 58, No. 2, September 2006, pp. 57 – 67
79. Clayton S., Opatow S. Identity and the Natural Environment: The Psychological Significance of Nature // Cambridge, Mass. : MIT Press, 2003.
80. Clayton S., Brook A. Can Psychology Help Save the World? A Model for Conservation Psychology // Analyses of Social Issues and Public Policy, Vol. 5, No. 1, 2005, pp. 87--102

81. Robert D. Herman David O. Renz Theses on Nonprofit Organizational Effectiveness, University of Missouri—Kansas City
82. Twigger-Ross C. L., Uzzell, D. Place and Identity Processes // Journal of Environmental Psychology. 1996. Vol.16. Iss.3. P. 205–220. 35Page
83. Всесвітній фонд природи в Україні <https://wwf.ua/>
84. Всеукраїнська екологічна ліга <https://www.ecoleague.net/>
85. Громадська екологічна організація “Місто сонця” Миколаєва <http://www.findglocal.com/UA/Mykolaiv/102858764409467/ГО-Місто-Сонця>
86. Громадська організація “Всеукраїнський молодіжний рух” Let’s do it, Ukraine <https://letsdoitukraine.org/>
87. Громадська організація “ЕкоДніпро” та її проєкт “Батарейки, здавайтеся” <http://batareiky.in.ua/post/pro-proekt>
88. Громадська організація “Екоклуб Рівне” <https://ecoclubrivne.org/pro-nas/>
89. Громадська організація “Екологія-Право-Людина” <http://epl.org.ua>
90. Громадська організація “Еколтава” Полтави <https://www.ekoltava.org/#about-us>
91. Громадська організація “Нуль відходів Львів” Zero Waste Lviv <https://zerowastelviv.org.ua/pro-zero-waste/>
92. Громадська організація “Україна без сміття” <https://nowaste.com.ua/станція-сортування/>
93. Громадська організація Zero Waste Європа <https://zerowasteeurope.eu/portfolio/zero-waste-alliance-ukraine/>
94. Громадська організація Екодія <https://ecoaction.org.ua/2020.html>
95. Громадська організація Український екологічний клуб “Зелена хвиля” <https://ecoclubua.com>
96. Громадська організація Харкова “Зелений фронт” <http://www.zfront.org>
97. Громадський кліматичний рух “Fridays For Future” <http://ua.fridaysforfuture.org/>

ДОДАТКИ

Додаток А

Рисунок А.1 Схема ієрархічної структури складових екологічної культури

Таблиця Б.1 Змістовні компоненти екоцентричного типу свідомості

Установки, уявлення	<ul style="list-style-type: none"> • Людина-частина природи; • Природа – окремий суб’єкт; • Людина не є винятковою істотою та не знаходиться на верхівці ієрархії; • Екологічні проблеми реалістичні та значимі, що спричинює екологічну кризу і може призвести до екологічної катастрофи; • Людина впливає на ситуацію в довкіллі, тому зміни у ньому залежать значною мірою від її діяльності (відповідальність та самоєфективність); • Людина несе відповідальність за вплив своєї діяльності на довкілля; • Збереження довкілля – запорука забезпечення свого благополуччя (безпеки, здоров’я, матеріальної забезпеченості, задоволення естатичних та етичних потреб).
Знання	<ul style="list-style-type: none"> • Про комплекс проблем і загроз (клімат змінюється під дією діяльності людини, ресурси планети обмежені, біорізноманіття швидко скорочується, повітря та вода сильно забруднені, існує проблема з великою кількістю відходів, і вони не переробляються, зникають екосистеми); • Способи і засоби подолання цих проблем.
Емоції	<ul style="list-style-type: none"> • Радість і задоволення від взаємодії з природою; • Сум, злість, обурення через руйнування чи знищення інших живих істот чи об’єктів природи.
Почуття	<ul style="list-style-type: none"> • Емпатія до інших живих істот; • Прекрасного і насолоди від сприйняття природи.
Норми	<ul style="list-style-type: none"> • Природоохоронна та розвивальна діяльність є обов’язковою умовою розвитку сучасного суспільства; • Забруднення чи руйнування довкілля є протиправною та некультурною діяльністю; • Дії кожної людини зі збереження та розвитку довкілля впливають на його стан;

	<ul style="list-style-type: none"> • Еко-орієнтована діяльність приносить користь собі та суспільству, впливає на благополуччя людей; • Вона економічно доцільна та вигідна.
Цінності	<ul style="list-style-type: none"> • Природа цінна сама по собі (має власну естетичну, етичну, символічну, духовну, освітню та наукову цінність), її потреби теж потрібно задовольняти; • Людина теж має самоцінність, але її потреби співставляються з потребами довкілля; • Найвища цінність – гармонійний розвиток людини й природи, задоволення.
Інтереси	<ul style="list-style-type: none"> • Очищення водного, земного та повітряного середовища – запорука здоров'я людей; • Відсутність екологічних проблем – економічна вигода для людства, а еко-орієнтована діяльність має індивідуальну фінансову вигоду; • Чисте довкілля – більша можливість користуватись його можливостями для відпочинку; • Природа – джерело задоволення не лише матеріальних, а й моральних потреб.
Уміння	<ul style="list-style-type: none"> • Організовувати екологічні заходи; • Брати участь у створенні екологічних програм; • Брати участь у здійсненні екологічних проєктів; • Оцінювати стан довкілля та впливу людської діяльності на нього; • Прогнозувати наслідки своєї діяльності.
Навички	<ul style="list-style-type: none"> • Економія ресурсів; • Сортування, компостування сміття; • Використання дружніх до екології матеріалів як альтернативи деяким неорганічним матеріалам; • Висадження, догляд та охорона рослин; • Охорона фауни; • Користування екологічно чистим транспортом і технікою.

Таблиця В.2 Підтипи екологічної свідомості на основі взаємозв'язку типів екологічної свідомості з конструктивною чи деструктивною спрямованістю

	Конструктивний		Деструктивний	
Біоцентричний	“Самозречення”		“Зелений фашизм”	
Екоцентричний	Доросла/ “зріла” позиція	Дитяча позиція	-	
Антропоцентричний	-		Апатія	Егоцентризм

Рисунок Г.2 Графічне зображення взаємовідносин людини й природи.

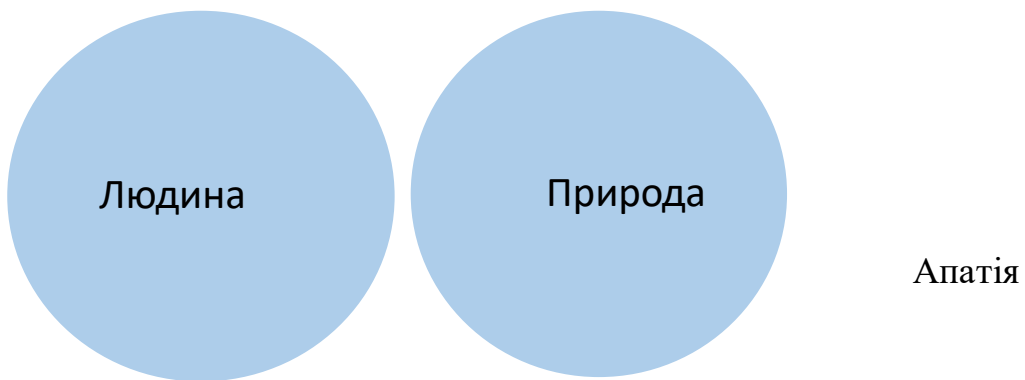
Підтип “Самозречення”

Підтип “Екологічний фашизм”

Підтип “Доросла позиція”

Таблиця Д.3 Співвідношення компонентів екологічної свідомості із трикомпонентною типологією взаємовідносин у системі “людина-довкілля”

Типи взаємодії	Природоцентричний		Екоцентричний тип		Антропоцентричний тип	
	1. “Само-зречення”	2. “Екологічний фашизм”	3. “Доросла позиція”	4. “Дитяча позиція”	5. Апатія	6. Егоцентричний
Компоненти свідомості						
Когнітивний	1. Ідентифікація себе із частиною природи; 2. Природа більш цінна ніж людина; 3. Відповідальність за вплив своїх дій на довкілля; 4. Усвідомлення значимості екологічних змін та реальності еко-	1. Ідентифікація себе із частиною природи; 2. Природа найбільша цінність; 3. Відповідальність за вплив своїх дій на довкілля; 4. Усвідомлення значимості екологічних змін та реальності	1. Ідентифікація себе із частиною природи; 2. Усвідомлення рівноцінності людини та природи; 3. Відповідальність за вплив своїх дій на довкілля; 4. Усвідомлення значимості екологіч-	1. Ідентифікація себе як окремого суб’єкту по відношенню до природи або незалежності до природи; 2. Людина має трохи більшу цінність, ніж природа; 3. Недостатнє відчуття відповідальності	1. Відсутність ідентифікації себе із природою, людина і природа окремі суб’єкти; 2. Природа менш значима ніж людина; 3. Відсутність відчуття відповідальності за вплив своїх дій на довкілля;	1. Людина-господар природи; 2. Довкілля не має цінності у порівнянні з людиною; 3. Відсутність відповідальності за вплив своїх дій на довкілля; 4. Заперечення значимості екологічних змін та

	<p>логічних загроз; 5. Усвідомлення важливості своїх екозберігаючих та екорозвиваючих дій; 6. Наявність знань з екології та здійснення екологічної діяльності.</p>	<p>екологічних загроз; 5. Усвідомлення важливості своїх екозберігаючих та екорозвиваючих дій; 6. Наявність знань з екології та здійснення екологічної діяльності.</p>	<p>них змін та реальності екологічних загроз; 5. Усвідомлення важливості своїх екозберігаючих та екорозвиваючих дій; 6. Наявність знань з екології та здійснення екологічної діяльності.</p>	<p>за вплив своїх дій на довкілля; 4. Усвідомлення значимості екологічних змін та реальності екологічних загроз; 5. Усвідомлення важливості своїх екозберігаючих та екорозвиваючих дій; 6. Недостатньо знань з екології та здійснення екологічної діяльності; 7. Невизначеність щодо можливості екологічної</p>	<p>4. Применшення або заперечення значимості екологічних змін та реальності екологічних загроз; 5. Відсутність або незначне усвідомлення важливості своїх екозберігаючих та екорозвиваючих дій; 6. Нестача або відсутність екологічних знань.</p>	<p>реальності екологічних загроз; 5. Заперечення важливості своїх екозберігаючих та екорозвиваючих дій або екодеструктивне мислення; 6. Відсутність або свідоме небажання сприймати екологічні знання.</p>
--	--	---	--	---	---	--

				діяльнос- ті.		
Емотивний	<p>1.Любов, повага до природи, почуття єдності із довкіллям; 2.Занепокоєння екологічними проблемами та, можливо, ставленням інших до них; 3.Позитивна емоційна оцінка проєкологічного мислення та діяльності; 4.Задоволення від взаємодії із природою.</p>	<p>1.Любов, повага до природи, почуття єдності із довкіллям напроти-вагу агресії, злості та ненависті у бік людей; 2.Занепокоєння екологічними проблемами та ставленням інших до них; 3.Позитивна емоційна оцінка проєкологічного мислення та діяльності; 4.Задоволення від взаємодії із природою.</p>	<p>1.Любов, повага до природи, почуття єдності із довкіллям; 2.Занепокоєння екологічними проблемами та ставленням інших до них; 3.Позитивна емоційна оцінка проєкологічного мислення та діяльності; 4.Задоволення від взаємодії із природою.</p>	<p>1.Любов, повага до природи, почуття єдності із довкіллям; 2.Занепокоєння екологічними проблемами та ставленням інших до них; 3.Позитивна емоційна оцінка проєкологічного мислення та діяльності; 4.Наявне або недостатне задоволення від взаємодії із природою.</p>	<p>1.Байдужість до природи, відсутність позитивних почуттів по відношенню до неї; 2.Відсутність занепокоєності екологічними проблемами, ставленням інших до довкілля; 3.Негативна або нейтральна емоційна оцінка (знецінення) проєкологічного мислення та діяльності; 4.Відсутність задоволення від взаємодії</p>	<p>1.Байдужість або негативні почуття та настрої по відношенню до природи; 2.Відсутність занепокоєності екологічними проблемами-ми, ставленням інших до довкілля; 3.Негативна емоційна оцінка, засудження проєкологічного мислення та діяльності; 4.Відсутність задоволення або злість, дратування від взаємодії</p>

					із природою.	із природою.
Мотиваційний	<p>1. Усвідомлення самоцінності природи;</p> <p>2. Зацікавленість екологічною інформацією, інтерес до взаємодії з елементами природи;</p> <p>3. Єдність з природою для задоволення її потреб, відмова від своїх бажань та потреб;</p> <p>4. Екодійальність та такий образ життя як норма окремої спільноти</p> <p>5. Прагнення піклуватись про довкілля.</p>	<p>1. Усвідомлення самоцінності природи, але знецінення людини як ворога для природи;</p> <p>2. Зацікавленість екологічною інформацією, інтерес до взаємодії з елементами природи;</p> <p>3. Нівелювання потреб людини на користь потреб природи;</p> <p>4. Агресивна екодійальність як норма окремої спільноти</p> <p>5. Прагнення піклува-</p>	<p>1. Усвідомлення самоцінності природи;</p> <p>2. Зацікавленість екологічною інформацією, інтерес до взаємодії з елементами природи;</p> <p>3. Взаємовигідна єдність для задоволення потреб людини, так і природи;</p> <p>4. Екодійальність як суспільна норма;</p> <p>5. Прагнення піклуватись про довкілля.</p>	<p>1. Усвідомлення самоцінності природи;</p> <p>2. Недостатньо або відсутні зацікавленість екологічною інформацією, інтерес до взаємодії з елементами природи;</p> <p>3. Низьке усвідомлення єдності з природою або ситуативна єдність для задоволення власних потреб;</p> <p>4. Екодійальність як суспільна норма;</p> <p>5. Недостатньо прагнен-</p>	<p>1. Відсутність усвідомлення самоцінності природи;</p> <p>2. Відсутність зацікавленості або ігнорування екологічної інформації, відсутність інтересу до взаємодії з елементами природи;</p> <p>3. Взаємодія із природою виключно з прагматичних потреб та інтересів;</p> <p>4. Не включення охорони довкілля до</p>	<p>1. Відсутність усвідомлення самоцінності природи, знецінення на користь прагматичних потреб;</p> <p>2. Відсутність зацікавленості або ігнорування екологічної інформації, взаємодії з елементами природи;</p> <p>3. Взаємодія із природою виключно з прагматичних потреб людини;</p> <p>4. Не включення охорони</p>

		тись про довкілля.		ня піклуватись про довкілля, отримувати матеріальний результат взаємодії.	суспільних норм; 5.Відсутність прагнення оберігати та покращувати стан довкілля.	довкілля до суспільних норм; 5.Відсутність прагнення до природоохоронної та розвивальної діяльності, прагнення використовувати лише в якості джерела ресурсів.
Когативний	1.Навички природоохоронної та розвивальної діяльності; 2.Уміння планувати та проектувати проєкологічні дії; 3.Уміння прогнозувати наслідки	1.Навички природоохоронної діяльності; 2.Уміння планувати та проектувати проєкологічні дії; 3.Уміння прогнозувати наслідки своєї	1.Навички природоохоронної та розвивальної діяльності; 2.Уміння планувати та проектувати проєкологічні дії; 3.Уміння прогнозувати наслідки	1.Можливі прості навички природоохоронної діяльності; 2.Відсутність уміння планувати та проектувати проєкологічні дії; 3.Відсутність уміння прогнозу-	Відсутній	1.Навички споживацької взаємодії із довкіллям; 2.Уміння планувати та проектувати свою діяльність; 3.Відсутність уміння прогнозувати наслідки своєї

	<p>своєї діяльності; 4. Уміння здійснювати експертизу стану довкілля; 5. Наявність волі до екологічної діяльності та саморегуляції власної поведінки.</p>	<p>діяльності; 4. Уміння здійснювати експертизу стану довкілля; 5. Наявність волі до екологічної діяльності та саморегуляції власної поведінки.</p>	<p>своєї діяльності; 4. Уміння здійснювати експертизу стану довкілля; 5. Наявність волі до екологічної діяльності та саморегуляції власної поведінки.</p>	<p>вати наслідки своєї діяльності; 4. Відсутність уміння здійснювати експертизу стану довкілля; 5. Брак або відсутність волі до екологічної діяльності та саморегуляції власної поведінки.</p>		<p>діяльності; 4. Відсутність уміння здійснювати експертизу стану довкілля; 5. Наявність саморегуляції екодеструктивної поведінки.</p>
--	---	---	---	--	--	--

Власна анкета опитування

Організаційна діяльність

- 1) Яку роль, на Вашу думку, виконує ваша громадська екологічна організація у вирішенні екологічних проблем?
 - a. Вагому, активно впливає на вирішення багатьох проблем
 - b. Не достатньо вагому, впливає на вирішення окремих проблем
 - c. Невагому, майже не впливають на вирішення екологічних проблем

- 2) Чи є діяльність громадських екологічних організацій активною? (Оцінити від 1 до 5)
 1. Організація не розвивається, проводить мало заходів, не шукає шляхів покращення організаційної діяльності
 5. Організація активно розвивається, проводить багато заходів, постійно шукає нові шляхи покращення організаційної діяльності

- 3) Оцініть значимість заходів, що здійснюються ГЕО. (Оцінити від 1 до 5)
 1. Не посприяли вирішенню екологічних проблем, не вплинули на екологічну ситуацію, було залучено мало людей
 5. Посприяли вирішенню екологічних проблем або покращенню екологічної ситуації, до заходів було залучено багато людей

- 4) Чи відіграють, на Вашу думку, ГЕО більшу роль у формуванні екологічної культури суспільства, ніж держава?

- a. Відіграють більшу роль, адже ГЕО проводять більше заходів, ніж держава, завдяки ним люди більше цікавляться проблемами екології та залучаються до їх вирішення
- b. Відіграють меншу роль, держава робить більше заходів для вирішення проблем екології, їх засоби формування екологічної культури більш ефективні, завдяки чому вона залучає більшу кількість людей

5) Як Ви оцінюєте якість опису здійснюваної діяльності ГЕО?

- a. У повному обсязі окреслені місія, мета, завдання та зміст діяльності
- b. Мета і завдання окреслені чітко, але відсутній чи недостатній опис змісту діяльності
- c. Достатній опис діяльності, але місія і мета окреслені нечітко чи не відображують зміст діяльності
- d. Не у повному обсязі або нечітко описано місію мету та завдання, не описано зміст діяльності

6) Як Ви вважаєте, чи достатнє інформування даної ГЕО про свою діяльність?

- a. Гарне, є багато каналів інформування, реклами
- b. Інформування слабке, недостатньо каналів інформування
- c. Інформування майже відсутнє

7) Як Ви оцінюєте взаємодію ГЕО зі своїми членами та послідовниками?

- a. Постійна та швидка комунікація, достатньо каналів взаємодії

- b. Нечаста комунікація, довго відповідають, мало каналів взаємодії
- c. Комунікація відсутня

Когнітивний компонент

- 8) Як Ви розумієте поняття “екологія”?
- a. Діяльність, спрямована на вивчення взаємозв’язків живих організмів між собою і навколишнім середовищем
 - b. Діяльність, спрямована на охорону навколишнього природного середовища
 - c. Діяльність, спрямована на вивчення впливу людини на стан навколишнього середовища
- 9) Чи знали Ви про наявність екологічних проблем в Україні та світі до знайомства з даною ГЕО?
- a. Так, не знав(-ла) раніше і дізнався(-лась) завдяки даній ГЕО
 - b. Знав(-ла) які є проблеми раніше, але дізнався(-лась) ще більше інформації
 - c. Ні, знав(-ла) які є проблеми раніше і не дізнався(-лась) нічого нового
- 10) Чи знали Ви яким чином можна організувати екологічну діяльність до знайомства з ГЕО?
- a. Не дізнався нового, сам(-а) організовував(-ла) чи знав(-ла) з прикладу діяльності інших організацій
 - b. Знав(-ла) як організувати раніше, адже організовав(-ла) чи знав(-ла) яким чином її здійснювати з прикладу діяльності інших організацій, але дізнався(-лась) нове

- c. Не знав(-ла) раніше, а тепер знаю завдяки знайомству з даною ГЕО
- d. Не дізнався(-лась)

11) В результаті ознайомлення з діяльністю даної організації чи вважаєте Ви людину головною цінністю, господаркою природи?

- a. Так, вважаю людину головною цінністю, вона є господаркою природи
- b. Вважаю, що людина – частина довкілля, і потрібно відповідально ставитися до використання ресурсів, розвивати довкілля
- c. Людина головна цінність, але вона не спроможна впливати на процеси у природі, може лише спостерігати і адаптуватись
- d. Природа – головна цінність, потрібно її берегти, а в разі власної загрози для неї звільнити від своєї присутності

12) Як Ви вважаєте, чи може людина впливати на довкілля?

- a. Так, людина впливає на довкілля і може його змінити
- b. Людина може впливати, але зміни – дуже важкий і тривалий процес, тому краще у нього й не входити
- c. Людині немає сенсу якимось взаємодіяти з довкіллям
- d. Природа може іноді заважати людині, тому поводитись з її ресурсами вона може на власний розсуд

13) Чи з'явилося у Вас бажання більше дізнаватися про те, як людина впливає на довкілля та як його можна охороняти і покращувати?

- a. Так, з'явилося бажання
- b. Таке бажання було й до знайомства з даною організацією

с. Ні, не з'явилося бажання

Емотивний компонент

- 14) Чи стали Ви переживати за стан довкілля завдяки приєднанню до ініціатив ГЕО?
- a. Так, став(-ла) перейматися станом довкілля і екологічними проблемами
 - b. Переймаюсь так само, як і до включення у діяльність ГЕО
 - c. Переймався(-лась) і до підтримки ініціатив ГЕО, а після приєднання став(-ла) перейматись ще більше
 - d. Ні, досі не переймаюсь станом довкілля і екологічними проблемами
- 15) Чи стали Ви емоційно реагувати на недбайливе або байдуже ставлення інших до довкілля? (Оцініть від 1 до 5)
- 1. Ні, у мене таке ставлення не викликає ніяких емоцій
 - 5. Так, таке ставлення викликає у мене сильні негативні емоції
- 16) Чи стали Ви отримувати насолоду від споглядання природи або від взаємодії з нею внаслідок включення у діяльність ГЕО?
- a. Так, я став(-ла) отримувати насолоду
 - b. Я отримував(-ла) насолоду і до приєднання до ГЕО і отримую тепер
 - c. Ні, я не став(-ла) отримувати насолоду після включення у діяльність ГЕО
- 17) Чи отримуєте Ви задоволення від участі у проєкологічних заходах/ініціативах?
- a. Так, я із великим задоволенням беру у них участь

- b. Я беру у них участь, але особливого задоволення не відчуваю, просто гадаю, що це необхідні дії
- c. Ні, я не отримую задоволення, тим більше вони викликають у мене певні негативні емоції

Мотиваційний компонент

- 18) Якими стали мотиви екологічно спрямованої діяльності, які виникли внаслідок приєднання до діяльності громадської екологічної організації?
- a. Усвідомив(-ла), що від своїх дій залежить стан довкілля, а покращуючи стан довкілля, ми покращуємо якість власного життя
 - b. Мені цікаво дізнаватись про процеси в природі і про взаємодію людини з природою
 - c. Потрібно берегти природу, адже природа не менш цінна, ніж людина, людина - частина природи, тому вони взаємозалежні
 - d. Я насолоджуюся природою, тому прагну її оберігати і покращувати стан
 - e. Сьогодні екологічний рух популярний, тому модно брати у ньому участь
 - f. Прагну своїми діями приносити користь природному середовищу
 - g. Людині так чи інакше необхідні будуть природні ресурси, тому їх потрібно оберігати
 - h. Інше
- 19) Які з проблем, якими займається ГЕО, цікавлять Вас?

- a. Забруднення довкілля сміттям
- b. Зміна клімату внаслідок людської життєдіяльності
- c. Забруднення повітряного чи водного середовища
- d. Нераціональне використання природних ресурсів
- e. Погіршення природних ландшафтів
- f. Збереження біорізноманіття
- g. Знищення чи втрата рослинності
- h. Проблеми ґрунтів
- i. Інше

Конативний (діяльнісний) компонент

- 20) Чи брали Ви участь у екологічній діяльності до діяльності у даній ГЕО?
- a. Так, брав(-ла)
 - b. Ні, не брав(-ла)
- 21) Чи почали Ви брати участь у екологічних проєктах/акціях після знайомства з діяльністю ГЕО?
- a. Так, почав(-ла) брати участь
 - b. Ні, не почав(-ла) брати участь, лише спостерігаю за ними
 - c. Ні, не почав(-ла) брати участь і не цікавлюся ними
- 22) Якщо Ви брали участь у заходах даної організації, то як часто?
- a. Одноразово
 - b. Два-три рази
 - c. Більше 3-х разів, але нерегулярно

- d. Більше 3-х разів, регулярно підтримую її заходи (кожен проєкт/акцію)
- 23) Чи стали Ви більше берегти природні ресурси (воду, землю, повітря, рослини, тварини), коли ознайомилися з діяльністю даної ГЕО?
- a. Так, почав(-ла) берегти ресурси
 - b. Ні, використовую їх як і раніше
- 24) Чи стали Ви виконувати якісь з нижченаведених дій для збереження і розвитку довкілля?
- a. Сортувати сміття
 - b. Прибирати сміття, якщо побачу його за межами власного дому
 - c. Став(-ла) економніше використовувати воду
 - d. Перейшов(-шла) на використання велосипеду чи екологічного транспорту для зменшення забруднення повітря
 - e. Почав економити електроенергію (можливі різні способи)
 - f. Саджаю нові рослини
 - g. Проводжу заходи для припинення знищення рослинного фонду
 - h. Інше...
 - i. Ні, не роблю ніяких дій
- 25) Чи бажаєте Ви надалі підтримувати екологічні проєкти/ ініціативи певними діями?
- a. Так, бажаю
 - b. Не впевнений(-а)

с. Ні, не бажаю

26) З якими факторами може бути пов'язана Ваша низька екологічна активність?

а. Власна пасивність

б. Недостатньо знань з екології

с. Відсутність додаткового вільного часу

д. Не знаю чітко що б я міг робити і якою екологічною проблемою займатися

е. Мені нецікаво займатися екологічними проблемами

ф. Я вважаю, що це справа спеціалістів, а не простих громадян

Паспортичка

27) Ваша стать:

а. чоловіча

б. жіноча

28) Ваш вік:

а. 18- 25

б. 26- 40

с. 41- 55

д. 56- 70

е. 70- 90

29) Рід занятості:

а. Учень

б. Студент(-ка)

- c. Працюю у бюджетній сфері
- d. Працюю у приватній сфері
- e. Державний службовець
- f. Пенсіонер
- g. Наразі не працюю

30) Чи Ви були/є представником професії, зміст якої полягає у природоохоронній діяльності, у вивченні природи, в естетичному її відтворенні чи перетворенні?

- a. Так
- b. Ні

31) Чи Ви мали/ отримуєте освіту, пов'язану зі сферою екології?

- a. Так
- b. Ні

32) Рівень освіти (наразі здобуваю чи здобув):

- a. Повна загальна середня освіта
- b. Вища освіта - бакалавр
- c. Вища освіта - магістр
- d. Вища освіта - доктор філософії
- e. Вища освіта - доктор наук

Рисунок Ж.3 Модель взаємодії суб'єктів та об'єктів в системі розвитку екологічної культури

